

REVISTA INSTITUTULUI DIPLOMATIC ROMÂN

MANIFEST CONSTITUTIV

ORIENTUL MIJLOCIU

MINIDICȚIONAR

RĂZBOIUL RECE

SEMESTRUL I, 2006

**Ministerul Afacerilor Externe
Institutul Diplomatic Român**

**Revista Institutului
Diplomatic Român**

Anul I, Numărul I, Semestrul I, 2006

Director: Mihai-Răzvan UNGUREANU

Consiliu editorial: Teodor BACONSCHI, Teodor MELEȘCANU, Vlad NISTOR, Zoe PETRE, Cristian PREDA

Colegiu de redacție: Laurențiu CONSTANTINIU, Florin DIACONU (editor șef), Radu DUDĂU, Dan A. PETRE, Laura SITARU, Adrian STĂNESCU

Interpretările, accentele și argumentele conținute de această revistă **nu** constituie puncte de vedere oficiale ale Ministerului român al Afacerilor Externe, sau ale Institutului Diplomatic Român și, ca urmare, **nu** angajează statul român ; ele reprezintă doar opiniile **profesionale** ale autorilor, cărora le revine întreaga responsabilitate pentru forma și conținutul studiilor și articolelor.

Notă: Procesul de redactare a acestui număr al *Revistei Institutului Diplomatic Român* s-a încheiat în data de 30 aprilie 2006 ; ca urmare, orice referire la evenimente petrecute **după** această dată ar putea fi făcută abia în numerele următoare ale publicației.

Așteptăm comentariile dumneavoastră (legate de întregul conținut, dar și de forma diverselor articole și studii), ca și orice texte propuse spre evaluare și publicare, la adresele de e-mail secretariat@idr.ro sau florin.diaconu@idr.ro, ca și la numerele de telefon 233.99.55 sau 233.99.66, precum și la numărul de fax 233.99.77. Adresa poștală a redacției este Institutul Diplomatic Român, Bulevardul Primăverii nr. 17, sector 1, București, România

Cuprins:

Cuvânt înainte	5
I: Manifest constitutiv. Revista Institutului Diplomatic Român:	
Cine suntem & ce vrem	7
II. Orientul Mijlociu:	
• Un potop de conflicte care se întrețin și se întesesc unul pe altul (Florin DIACONU & Radu DUDAU).....	9
• Alegerile, o soluție pentru democratizarea Orientului Mijlociu? (Laura SITARU).....	13
• <i>Față în față</i> : Este legitimă implicarea militară directă a SUA în Irak?.....	26
• Intervenția americană în Irak. Legitimitate, consecințe, perspective (Radu DUDAU).....	27
• Intervenția americană în Irak: o acțiune legitimă, dar plină de tare spinoase probleme (Florin DIACONU)	41
• <i>Minidictionar</i> :	53
• Mahmoud Ahmadinejad: Un doctor în inginerie al Islamului radical (F.D.).....	54
• Yasser Arafat: Imaginea lui domină încă viața politică palestiniană (L.S.).....	58
• Fundamentalismul islamic: Orientare ideologică radicală, care generează inclusiv manifestări de tip terorist (L.S.).....	61
• Hamas: Combinație explozivă între naționalismul palestinian și fundamentalismul islamic (Aitana RADU).....	63
• Iran: Revoluția Islamică, altoită pe o veche tradiție imperială (F.D.)	66
• Kadima: Flexibilitate și pragmatism, dar nici un compromis în chestiuni vitale (F.D.).....	71
• Likud: Dreapta israeliană, constant opusă retrocedării teritoriilor cucerite prin luptă în 1967 (F.D.).....	73
• Binyamin Netanyahu: Un politician care n-a uitat niciodată de ce a murit fratele său mai mare (F.D.).....	75
• Ehud Olmert: Adjunctul – și urmașul politic – charismatic și loial al premierului Sharon (F.D.).....	77
• Partidul Muncii din Israel: Forța care a dominat viața politică israeliană în primii 30 de ani de existență ai statului (Cristina NEDELUCU)	79
• Shimon Peres: 60 de ani de politică la nivel înalt și un Nobel pentru Pace (Radu GEORGESCU).....	82
• Amir Peretz: Noul lider, născut în Maroc, al Partidului Muncii (Ileana Ioana IONESCU).....	84
• Ariel Sharon: Soldatul, generalul, politicianul, omul de stat (F.D.).....	85
• Șiiții : Ramura mai puțin numeroasă a Islamului, dar dominantă în Iran (L.S.).....	89
• Sunniții: Ramura majoritară și „ortodoxă” a Islamului (L.S.).....	91

III. Războiul Rece, încă foarte viu:	
• 60 de ani de la discursul de la Fulton	93
• O permanență a politicii externe ruse și sovietice: glacișul strategic (Laurențiu CONSTANTINIU).....	95
• Miza reală a competiției geostrategice: deplina hegemonie globală(Florin DIACONU)	105
• Sub „Oblonul de fier”: Percepțiile unui secretar al lui Iuliu Maniu despre începutul Războiului Rece (Oana IONEL & Dragoș MARCU)	115
• Playing the Game: Nasser, un personaj extrem de incomod (Cristina NEDELICU)	126
• <i>Quo vadis, Rusia?</i> Schiță de analiză a obiectivelor majore și a inerțiilor politicii externe ale Federației Ruse (Dana MURAVSKA).....	133
• Între democrație și autoritarismul ultra-dur. Câteva considerații istorice și teoretice asupra Războiului Rece (Alina BUZĂIANU)	145
• Tentative de creare a unui sistem de securitate și apărare european în perioada Războiului Rece (Ioan Codruț LUCINESCU)	152
IV. Recenzii, dezbateri & note de lectură:	
• Islamul: Rețete reformiste pentru renovare din temelii. Recenzie la Tariq RAMADAN, <i>Aux sources du renouveau musulman. D'al-Afghānī à Hassan al-Barāna : un siècle de réformisme islamique</i> , Éditions Tawhid, Lyon, 2002, 479 p. (Laura SITARU)	161
• Noi interpretări despre cauzele și sursele Primului Război Mondial. Recenzie la Richard MAMILTON, Holger HERWIG, <i>The Origins of World War One</i> , Cambridge, Cambridge University Press, 2003 (Alin MATEI)	165
• De la Marea Alianță la Războiul Rece: Uniunea Sovietică și Marea Britanie în documente. Recenzie la O.A. RJEȘEVSKI, <i>Stalin i Cercilli. Vstreci. Besedi. Diskussii. Dokumenti, komentarii, 1941-1945 (Stalin și Churchill. Întâlniri. Convorbiri. Discuții. Documente, comentarii, 1941-1945)</i> , Moscova, Nauka, 2004, 564 p. (Laurențiu CONSTANTINIU)	168
• O nouă prezentare, predominant descriptivă, a Uniunii Europene. Recenzie la Luciana-Alexandra GHICA (coordonator), <i>Enciclopedia Uniunii Europene</i> , Editura MERONIA, București, 2005 (Ioan Codruț LUCINESCU)	172
• 1.000.000 de morți: Acesta e prețul real al Stalingradului. Recenzie la Antony BEEVOR, <i>Stalingrad</i> , traducere de Delia Răzdolescu, Editura RAO International Publishing Company, București, 2005, 540 p. (Corina MURAFĂ).....	177
• Minuțioasă investigație a „butoiului de pulbere” al Europei. Recenzie la Tom GALLAGHER, <i>Balcării în noul mileniu: În umbra războiului și a păcii</i> , Ed. Humanitas, București, 2006, 343 pagini (Eliza GHEORGHE)	183
Lista autorilor	191

Cuvânt înainte

Acest prim număr al *Revistei Institutului Diplomatic Român* mă duce cu gândul la ideea, împărtășită cu siguranță de mulți dintre noi, că nimic nu este mai frumos în această lume, decât ceea ce începe. Orice început este o promisiune, un gând care prinde contur și care, de ce nu, cu greu poate stârni critici încă de la debut.

Tocmai de aceea este esențial ca acest demers academic să aibă rigoare, consecvență în aprofundarea tematicii alese și, cel mai important, să aducă în prim plan oameni competenți care să se pronunțe asupra temelor majore de politică externă universală și românească.

Menirea acestor noi publicații este de a merge dincolo de aducerea în planul analizei a diferite subiecte de actualitate. Aceasta trebuie să stimuleze și, mai ales, să genereze noi idei. Există multe publicații valoroase în sfera științelor politice și de aceea este bine să știm de la bun început ce ne dorim și ce putem aduce nou în această familie.

Temele alese pentru acest prim exercițiu, Războiul Rece și Orientul Mijlociu sunt fără îndoială extrem de importante și de actualitate. Prima se referă la o perioadă relevantă din istoria umanității, în timp ce cea de a doua ne îndreaptă atenția asupra unui spațiu geo-politic semnificativ pentru conflictele complexe din zilele noastre. Ambele teme sunt relevante prin consecințele lor pentru viitorul păcii în lume. Sunt lecții învățate și lecții încă în curs de diseminare care ne vor ajuta să înțelegem mai bine realitățile în care trăim.

Nu în ultimul rând, țin să-mi manifest încrederea în capacitatea întregii echipe a Institutului Diplomatic Român de a răspunde exigențelor deosebite pe care le implică acest nou început. Am convingerea că entuziasmul și experiența acestei echipe vor face ca *Revista Institutului Diplomatic Român* să nu fie cu nimic mai prejos decât cele ale unor instituții similare de prestigiu.

Mihai-Răzvan Ungureanu
Ministrul Afacerilor Externe

I. MANIFEST CONSTITUTIV

Revista Institutului Diplomatic Român: Cine suntem & ce vrem

Credem că merită să discutăm, acum, la început de drum pentru *prima* publicație periodică a Institutului Diplomatic Român, despre un concept complet neconvențional, pe care ministrul în exercițiu al Externelor l-a folosit – cel mai probabil deloc neintenționat – în cadrul primei întâlniri pe care a avut-o cu tot personalul angajat, pe bază de concurs, în cadrul Institutului Diplomatic Român. „Voi sunteți *tribul* din care fac și eu parte”, a fost formula folosită de ministrul Mihai-Răzvan Ungureanu.

Suntem, deci, un *trib*. Un *trib* cu un numitor comun extrem de clar: studiem evoluții ale sistemului mondial; studiem politica externă a României, ca și momente relevante ale istoriei diplomatice; facem uneori prognoze, legate de viitorul pe arena internațională al României, al regiunii noastre, al partenerilor noștri importanți; încercăm să surprindem riscuri pe termen scurt, mediu și lung, dar și ferestre de oportunitate care ar merita să fie utilizate; toate acestea, *cu instrumentele depline ale științei*. Altfel spus, ne propunem să scriem despre relațiile internaționale *nu după ureche*, ci cu metodă, *cu profesionalism*.

O a doua trăsătură importantă a *tribului* nostru este *complementaritatea între competențe profesionale solide, dar foarte diverse*. Avem printre noi filosofi, istorici, juriști, lingviști, economiști, oameni cu experiență directă – uneori îndelungată – în *mass-media*. Diversitatea și complementaritatea competențelor profesionale de care dispunem ne ajută enorm: ceea ce nu știe sau nu poate unul dintre noi, știe și poate, adesea, un altul.

Tribul nostru mai are și un alt numitor comun, la fel de bine profilat: suntem o *echipă tânără*. Cu puține rețineri și complexe, ca și cu puține tare. Suntem – cel puțin deocamdată – și suficient de inventivi, și suficient de flexibili, și suficient de capabili (și de doritori) să folosim, din mers, multe din ceea ce învățăm, inclusiv unii de la alții.

A patra trăsătură pe care și-a asumat-o *tribul* nostru este faptul că *nu suntem o structură închisă*. Dovadă stă faptul că am invitat *mai multe* persoane din afara IDR – printre care și câțiva studenți, unii dintre ei personaje remarcabile pentru vârsta lor – să ni se alăture, încă de la acest prim număr al revistei noastre. Când vom purcede la pregătirea numerelor următoare, vom încerca să aducem în paginile *Revistei Institutului Diplomatic Român* încă și mai mulți autori din afara IDR.

O altă trăsătură a echipei noastre – numitorul comun numărul 5 – este că ne preocupăm în mai mică măsură evenimentele punctiforme, oricât ar fi ele de spectaculoase, de sonore. *Ne interesează mai ales trend-urile care se ascund în*

spatele evenimentelor; care provoacă sau catalizează evenimente; care, prin simpla lor existență, acumulează sau disipează tensiuni; care se împletesc – uneori în mod ferecit, dar mai adesea prin conflicte – cu alte *trend-uri*.

Cum vom face ceea ce ne propunem

După ce am lămurit, măcar în linii mari, *cine* suntem, să lămurim și alte două subiecte: **ce** ne propunem să facem și *cum* avem de gând să ne aducem planurile la îndeplinire.

Vrem să lansăm – și apoi să menținem în stare de funcționare – o publicație care să aibă, concomitent, două trăsături aparent incompatibile: *seriozitatea științifică și caracterul accesibil*. Vrem să scriem astfel încât *politica internațională să devină, măcar în liniile ei mari, accesibilă oricărui om cu carte*, chiar dacă acesta nu are nici un fel de contact regulat cu științele politice, cu istoria și cu relațiile internaționale; și chiar dacă cititorul n-are nici un fel de experiență solidă în urmărirea atentă a scenei internaționale, în descifrarea constantă a ceea ce se întâmplă dincolo de aparențe.

Materialele publicate în revistă vor fi grupate, în mod aproape natural, în jurul unor subiecte sau teme centrale, importante și, adesea, foarte „fierbinți”, „la zi”. Fiecare astfel de *grupaj tematic* va fi alcătuit din mai multe articole, de dimensiuni diferite; toate vor trata însă subiectul central al grupajului, deși din unghiuri cât mai diferite, astfel încât să pună cititorul în contact direct nu doar cu *multă* informație, ci și cu cât mai multe moduri de a folosi – și interpreta – „materia primă” alcătuită din evoluțiile de pe arena internațională. Pentru acest prim număr, avem *două* grupaje tematice mari: unul referitor la ceea ce se întâmplă, acum, în Orientul Mijlociu (situația dificilă din Irak, alegerile din Teritoriile Palestiniene, dar și cele care au avut loc, la sfârșitul lui martie, în Israel; criza iraniană, în rapidă creștere); iar celălalt concentrat asupra unui episod istoric care, deși avut loc în martie 1946, deci acum mai bine de 60 de ani, produce încă urmări majore chiar și astăzi. Este vorba despre celebrul *Discurs de la Fulton* al lui Winston Churchill, lider politic conservator, care fusese între 1940 și 1945 și premier al Marii Britanii. Desigur, împlinirea a exact 60 de ani de la momentul în care Churchill a rostit discursul în cauză este doar un *pretext* care ne îngăduie să punem în discuție mai multe aspecte, fațete și episoade ale *Războiului Rece*. O confruntare care s-a încheiat, oficial, odată cu dispariția URSS, dar care produce, din plin, urmări chiar și astăzi. Cât mai des, cel puțin unul din grupajele tematice va conține și un „*mindicționar*”, care va prezenta, într-o formă cât detaliată și accesibilă, concepte, prezentarea unor structuri organizaționale, precum și biografii mai puțin cunoscute cititorului român fără interese și abilități speciale în domeniul relațiilor internaționale.

În cât mai multe ocazii, va exista, ca element distinct, un grupaj intitulat „*față în față*”, adică o pereche de articole legate de ceea ce anglo-saxonii numesc *controversial issues*. Această metodă va oferi cititorului două opinii diferite – iar adesea opuse – despre una și aceeași temă, ușurând astfel înțelegerea problemei. Fiecare număr al revistei va cuprinde și grupaj special de *note de lectură și recenzii*, care prezintă lucrări despre relațiile internaționale (sau care au măcar un element relevant pentru studiul și înțelegerea relațiilor internaționale).

II. ORIENTUL MIJLOCIU

Un potop de conflicte care se întrețin și se întetesc unul pe altul

Florin DIACONU & Radu DUDĂU

Acest modul al *Revistei Institutului Diplomatic Român* este alcătuit din patru elemente distincte, dar și vădit complementare. Grupajul începe cu text explicativ relativ scurt, care „radiografiază” câteva dintre evoluțiile recente cele mai semnificative din regiune, pe care le prezintă pe fondul unui pachet de conflicte de dimensiuni mari sau de mai mică amploare, mai noi sau mai vechi, care constituie cea mai evidentă și importantă caracteristică a Orientului Mijlociu. Acest text introductiv conține mai mulți termeni-cheie (state, concepte, nume de structuri organizaționale, nume de personalități politice) care fac, fiecare, obiectul unei prezentări detaliate, în cadrul ultimului element al grupajului. Fiecare dintre acești termeni-cheie prezentați apoi în mod amănunțit este, atunci când apare în textul introductiv, pus în evidență prin două proceduri grafice distincte. În toate ocaziile, este scris cu corp de literă îngroșat. Iar prima dată când este folosit, este însoțit și de un asterisc (plasat între paranteze), care face trimitere directă la faptul că termenul în cauză este, mai apoi, prezentat în detaliu în partea finală (a patra) a acestui grupaj tematic referitor la probleme ale Orientului Mijlociu. Acest element care încheie grupajul tematic este, în fapt, un „*mini-dictionar*”, care cuprinde ceva mai mult de o duzină de articole, prezentate în ordinea alfabetică a temelor lor. Pentru ușurarea lecturii și înțelegerii problemelor, în special de către cititorii care nu sunt specialiști în domeniul relațiilor internaționale, ci doar au o anumită doză de interes față de această arie tematică (și căroră această revistă le este adresată *cu precădere*), aceste articole explicative sunt relativ scurte, iar textul fiecăruia dintre ele este „spart”, în mod deliberat, în unități de informație oarecum independente, care cuprind, fiecare, o singură idee.

Un al doilea element al grupajului referitor la Orientul Mijlociu este alcătuit dintr-un singur articol – apropiat – ca stil și consistență, de tipul scrierilor strict academice – care focalizează atenția asupra unor probleme foarte importante pentru evoluția regiunii, dar mai puțin evidente. Este vorba despre studiul Laurei Sitaru, care concentrează atenția asupra *alegerilor* din 2005 și 2006 (din Egipt, Irak și Teritoriile Palestiniene), evenimente politice de prim ordin, care pun în lumină maniera în care se configurează și evoluează, în Orientul Mijlociu, identitățile mentale colective.

Iar al treilea element al grupajului este un produs – pe care intenționăm, de altfel, să-l folosim și în numerele viitoare ale revistei, ori de câte ori este cazul – pe care l-am numit „față în față”. În contextul acestui grupaj tematic despre Orientul Mijlociu, am ales ca temă – foarte la zi, controversată și intens dezbătută – legitimitatea intervenției americane în Irak. Am încercat să oferim cititorului nu doar două

opinii aflate în clară coliziune, ci și două atitudini distincte față de principiul intervenției. Deosebirea dintre autori țin atât de maniera în care s-au format și au evoluat profesional (unul este filosof, iar celălalt este istoric, unul s-a format și a lucrat mai ales la Iași, celălalt la București), cât și de paradigma teoretică pe care o folosesc și în interiorul căreia se plasează, tocmai fiindcă au încredere în valoarea de adevăr, ca și în validitatea acesteia.

Un ghem de conflicte mai periculos decât Balcanii anilor 1900

De câteva zeci de ani, Orientul Mijlociu joacă, pentru întreaga lume, aproximativ același rol pe care l-au avut cândva Balcanii în Europa: sunt un *enorm butoi de pulbere*. Dar comparația cu Balcanii se oprește aici, fiindcă Sud-Estul Europei a aruncat în aer stabilitatea sistemului mondial într-o singură ocazie (în vara lui 1914), în timp ce Orientul Mijlociu explodează, zguduind zdravăn tot restul lumii, practic la fiecare câțiva ani; și capacitatea detonantă a zonei, departe de a se fi epuizat, pare să fie – dacă nu cumva chiar este – în continuă creștere. Menționăm în acest context că ne referim, folosind termenul de Orient Mijlociu, la ceea ce autorii anglo-saxoni numesc uneori *Greater Middle East*, adică la întreaga zonă unde Islamul este, cel mai adesea, religia dominantă (regiune imensă și care se întinde din Maroc, în vestul Africii de Nord, și cel puțin până la granițele de est ale Pakistanului și Afghanistanului, înglobând atât lumea arabă, cât și sub-regiuni cu majorități etnice, lingvistice și culturale *non-arabe*).

Orientul Mijlociu este butoiul de pulbere al lumii contemporane tocmai fiindcă *aici se intersectează, se întrețin și se potențează reciproc mai multe conflicte, de mai multe tipuri, fiecare dintre ele de mare amploare și de lungă durată*. Alături de aceste conflicte *perene*, apar adesea, supra-inflamând evoluțiile din zonă, și conflicte *noi* (cum este, de exemplu, cel legat, chiar acum, la începutul lui 2006, de caricaturile înfățișându-l pe Profetul Mahomed, apărute în presa occidentală și care au provocat deja lupte de stradă, devastarea unor ambasade, precum și intense conflicte diplomatice).

Câteva dintre conflictele mai vechi

Unul din cele mai vechi dintre conflictele perene care domină Orientul Mijlociu este chiar conflictul central din sânul Islamului, între cele două mari ramuri ale credinței mahomedane. **Sunniții** (*) și **șiitiții** (*) își dispută – de cele mai multe ori în mod violent, prin conflicte deschise care lasă urme care dor și peste decenii sau secole întregi, dar adesea și doar prin tensiuni surde, care se acumulează lent – diverse teritorii din zonă. Instabilitatea actuală din Irak este, până la un punct, și rezultatul luptei pentru supremație politică pe care o duc, de multă vreme, **sunniții** și **șiitiții**. Acum, Irakul se află, conform unor analiști, chiar în pragul unui război civil între cele două comunități religioase.

Conflictul dintre **Islam** (*) și state creștine – sau lumea creștină în ansamblul său – este un al doilea dintre conflictele perene care zguduie Orientul Mijlociu. Încă din secolul al VII-lea, când a început expansiunea explozivă a **Islamului**, acesta intrat în coliziune directă cu lumea creștină: mai întâi, în Africa de Nord ex-romană, în Spania și în Franța (să nu uităm că, la 732, arabii musulmani abia au fost opriți la Poitiers, în nordul Aquitaniei, la doar vreo 300 de kilometri de actualul Paris. Ulterior, lumea creștină a contraatacat, violent și masiv, vreme de câteva secole, în perioada așa-numitelor Cruciade. După eșecul încercărilor repetate ale lumii creștine medievale de a cuceri Orientul Mijlociu, musulman,

Islamul a trecut la o nouă ofensivă: turcii otomani au înaintat, metodic, în Europa, până ce au ajuns, la 1683, până chiar sub zidurile Vienei

Marile puteri – și, mai recent, *superputerile* – din afara Orientului Mijlociu au intervenit – și continuă să intervină *masiv* – în zonă, din rațiuni geostrategice majore, ca și din motive de natură economică. Roma, apoi Bizanțul, apoi, în epoca modernă, Franța, Marea Britanie și Rusia, apoi, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, Germania, apoi SUA și URSS, moștenitoarea ideii imperiale ruse, toate aceste mari puteri au fost puternic implicate în Orientul Mijlociu. În vremea Războiului Rece, întreaga zonă a fost teren de confruntare între Moscova (care a construit și utilizat parteneriate strategice asimetrice cu Egiptul, Siria, Irakul) și Washington. SUA au avut – și au – drept aliat principal în regiune Israelul și, până în 1979, au putut conta și pe cooperarea politico-militară a **Iranului** (*).

Conflictul deja *cronicizat* dintre Israel și lumea arabă este, de peste o jumătate de secol, unul dintre factorii majori care influențează întreaga zonă. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, când, ca urmare a cristalizării curentului politic sionist, evreii din Europa au început să se întorcă, în număr tot mai mare, în teritoriile unde, în antichitate, a existat statul iudeilor, numit Regatul Israel (cel care a fost condus de marii suverani portretizați și în Biblie: Saul, David – regele care a scris și *Psalmi* biblici, Solomon – constructorul marelui templu din Ierusalim), conflictul între musulmanii din Palestina și evreii întorși acasă a prins rapid contur. În condițiile de după Al Doilea Război Mondial, când Marea Britanie s-a retras din Palestina (pe care o controlase și administrase încă din anii imediat următori Primului Război Mondial), ambele comunități – cea evreiască și cea palestiniană – au încercat, în virtutea *dreptului la autodeterminare*, să-și întemeieze *state naționale*. Principala problemă – care a rămas nerezolvată până astăzi și care este, de fapt, *aproape nerezolvabilă* – constă în faptul că două macro-grupuri articulate, cu conștiință națională cât se poate de bine structurată, revendică, drept patrie, *umul și același* teritoriu. Pentru israelieni, teritoriul anticeii Palestine este *acasă*. Dar și poporul palestinian are convingerea – foarte puternică, în ciuda repetatelor înfrângeri – că același teritoriu este, pentru ei, *acasă*. Dar – și aceasta este *foarte* ușor de înțeles – două popoare, două națiuni distincte, nu pot locui, concomitent, în aceeași patrie; așa cum două săbii nu încap în aceeași teacă. Tema rezolvării conflictului între Israel și palestinieni este, astăzi, la fel de importantă (și la fel de acută) ca și în urmă cu câteva decenii. Ani în șir, lideri politici ca **Ariel Sharon** (*) sau **Yasser Arafat** (*) au încercat să rezolve acest conflict, prin forță sau prin negocieri. Nici unul dintre cei doi n-a participat la cele mai recente alegeri din zonă: **Arafat** a murit în 2004, iar **Sharon** se află, din ianuarie 2006, în comă profundă. Dar moștenirea lor politică este, în continuare, de o importanță extremă. Problema relațiilor bilaterale dintre Israel și palestinieni a fost, *în realitate*, una din temele *principale* ale recaterelor confruntări electorale din zonă. În Teritoriile Palestiniene, alegerile parlamentare din ianuarie 2006 au fost câștigate, detașat, de radicalii grupați în **Hamas** (*), care nu vor deloc să recunoască existența Israelului; în alegerile parlamentare israeliene de la 28 martie 2006 s-au confruntat partide cum ar fi **Kadima** (*), **Likud** (*), **Partidul Muncii** (*), dar și lideri politici – cum ar fi **Ehud Olmert** (*), **Binyamin Netanyahu** (*), **Shimon Peres** (*), **Amir Peretz** (*), cu opțiuni foarte diferite în ceea ce privește rezolvarea chestiunii palestiniene. În final, votul popular a făcut necesar – dar și posibil – un guvern de coaliție, în care coexistă formațiuni politice mai flexibile, care acceptă ideea unor negocieri și a unor compromisuri cu palestinienii, cu formațiuni pentru care, dimpotrivă, retragerea israeliană din orice teritorii cucerite în 1967 este, din principiu, inacceptabilă.

Obsesia Califatului, prezentă în mințile multora dintre liderii islamici arabi – dar și a *unora* dintre liderii politici musulmani care *nu* sunt arabi – supra-inflamează, adesea, conflictele și așa extrem de intense din întreaga zonă.

Terorismul – ca formă deliberată de exprimare a unor crezuri politice extremiste, dar și ca formă a asumării limitelor și constrângerilor conflictului militar de tip asimetric –

este, și el, intens prezent în întreaga zonă. Musulmanii radicali, întruchipare a curentului de gândire și a tipului de politică pe care le numim **fundamentalism** (*) recur, adesea, la această formă de acțiune: facțiunile religioase rivale din Irak luptă între ele cu mijloacele terorismului; mai multe formațiuni politice palestiniene radicale au luptat, ani în șir, cu metode de tip terorist împotriva Israelului.

Două surse noi de conflict

Alături de aceste surse de instabilitate mai vechi, care (re)apar la tot pasul, se fac simțite, astăzi, și două forme noi – și majore – de conflict în întreg Orientul Mijlociu. Prima dintre ele este *implicarea militară directă și masivă a Statelor Unite în zonă*: mai întâi în Afghanistan, încă din toamna lui 2001, iar apoi în Irak, începând din 2003. Fobiile antioccidentale ale *multora* dintre *fundamentalisti* musulmani au fost, datorită prezenței americane, mult întărite. O parte dintre sensibilitățile religioase și, în sens mai larg, culturale ale moderaților musulmani au fost, și ele, serios zdruncinate. Mai multe regimuri politice din zonă sunt, acum, prinse într-o dilemă dificilă: fie sprijină Statele Unite (a căror prezență directă în zonă ar putea stabili întreaga regiune, dar mai degrabă doar pe termen lung), alienându-și astfel o parte importantă din populația Scu convingeri religioase radicale (și alimentând astfel **fundamentalismul**, insurgențele și terorismul), fie, dimpotrivă, se împotrivesc prezenței SUA și aliaților acestora (asumându-și astfel riscuri politice, militare și economice intolerabile de mari). Cazul cel mai ilustrativ este, în acest sens, Pakistanul. Dar noile conduceri alese în Irak și Afghanistan sunt, și ele, prizonierele aceleiași dificile dileme.

Al doilea conflict nou este cel constituit de ambițiile nucleare ale **Iranului**. De multă vreme, experimențați analiști occidentali atrăgeau atenția asupra potențialului exploziv al tradiției imperiale iraniene, combinat cu militantismul religios șiiit. Contele de Marenches, de exemplu, care a fost, vreme de peste un deceniu, șeful serviciilor secrete franceze, afirma, încă din anii '80, că discursul politic al „lui Khomeini este contagios”, precum și că, *dacă* Irakul pică în mâinile **fundamentalistilor șiiți**, „un enorm imperiu șiiit, din Pakistan la Mediterana, va constitui un imens pericol” pentru întreaga zonă, ca și pentru Occident. Un pericol potențat de faptul că „explozia șiiită” este, într-adevăr, triumful iraționalului și al fanatismului”. Astăzi, vedem cum regimul **șiiit** al președintelui **Ahmadinejad** (*) are ambiții nucleare care îngrijorează tot mai mulți actori ai scenei internaționale. Președintele iranian proclamă dreptul poporului său de a dezvolta programe nucleare, despre care afirmă că ar fi exclusiv civile. Mulți analiști și oameni politici occidentali înclină să nu-l creadă. Indiferent dacă Occidentul va interveni (sau nu) pentru a pune capăt programului iranian de îmbogățire a uraniului și indiferent dacă o astfel de intervenție ar putea fi (sau nu) înclinată de succes, un scenariu de viitor se conturează tot mai clar. Acela al unei încercări a Teheranului de a-și întări, și mai mult, unele dintre elementele constitutive ale puterii naționale. Ceea ce *ar putea* conduce inclusiv la asumarea rolului de *lider* (sau, eventual, chiar de *hegemon* regional).

Indiferent cum evoluează toate aceste conflicte, detensionarea situației din întregul Orient Mijlociu depinde, *decisiv*, de modul în care S.U.A. și aliații lor (occidentali, dar și est-europeni, între care și *România*) vor reuși să ajungă cu actualii oponenți din Orientul Mijlociu la un *modus vivendi*. Unul care să îngăduie, în timp inevitabil *îndelungat* (poate chiar *decenii* întregi, așa cum sugera președintele Bush încă din toamna lui 2001, imediat după atacurile teroriste de la 11 septembrie), desfășurarea unor procese crescânde de cooperare (cel puțin la nivel economic și cel puțin în plan regional), dar și de consolidare treptată a încrederii într-o lume probabil multipolară și, în mod aproape sigur, multi-civilizațională.

Alegerile, o soluție pentru democratizarea Orientului Mijlociu?

Laura SITARU

La câteva luni de la atacurile din 11 septembrie 2001, administrația Bush anunța proiectul „Marele Orient Mijlociu” care-și propunea implantarea de reforme democratice într-o regiune care se întinde din nordul Africii până în Afganistan. Obiective principale ale acestui proiect vizau organizarea de alegeri libere în țările cuprinse în aria geografică menționată, susținerea societăților civile în demersul lor de liberalizare a sectorului privat. Pentru a înțelege situația cât mai bine se cuvine subliniat că atitudinea Statelor Unite ale Americii față de regimurile nedemocratice din această zonă s-a modificat simțitor după încheierea Războiului Rece. Dacă în perioada organizării bipolare a lumii, nu prea conta natura unui regim, ci atitudinea acestuia față de URSS, odată cu sfârșitul conflictului înghețat și, mai ales după ascensiunea neoconservatorilor la putere, Statele Unite pun tot mai mult accentul pe natura regimurilor și mai puțin pe comportamentul lor internațional¹.

1. Alegeri în lumea arabă, în 2005 și 2006.

Care este rolul alegerilor libere în această strategie americană de democratizare a Marelui Orient Mijlociu? În această *transformational diplomacy* promovată de neoconservatorii de la Washington, care judecă lumea în interiorul binomului bine – rău? Poate fi privită democrația occidentală ca valoare universal aplicabilă? Este ea o astfel de valoare?

Încercăm să formulăm răspunsuri la aceste întrebări, analizând procesele electorale care au avut loc în 2005 și la începutul lui 2006 în câteva din țările Orientului Mijlociu. Ne vom opri la alegerile prezidențiale și parlamentare din Egipt, alegerile parlamentare din Teritoriile Palestiniene și din Irak.

Înainte de a porni la o analiză a faptelor mai sus enunțate, credem că ar fi necesară clarificarea unui alt aspect: cazurile luate în discuție reprezintă niște procese electiv care au avut loc în sisteme cu un nivel scăzut de democratizare (Egiptul este o țară care trăiește, încă din 1981, sub regimul stării de urgență, instituită în urma asasinării președintelui Anwar Sadat de către un membru al grupării Fraților Musulmani; cât privește atât Irakul, dar și Teritoriile Palestiniene, ele sunt considerate, cel mai adesea, teritorii aflate sub ocupație străină, de unde decurge o situație cu totul particulară).

Analizând cele trei cazuri – Egipt, Irak, Teritoriile Palestiniene – este necesară o primă observație: ascensiunea elementelor religioase în cercurile superioare ale

¹ Sever Voinescu, în *Dilema Veche*, nr. 105, 27 ianuarie – 2 februarie 2006

puterii, aflată de decenii în mâna laicilor (Partidul Național Democrat al lui Husni Mubarak în Egipt, gruparea Fatah în Teritorii, partidul Ba'ath al lui Saddam Hussein, în Irak), este o trăsătură comună celor trei situații. Fenomenul de revenire a elementelor religioase în prim planul vieții politice din lumea arabă și musulmană, pe fondul desfășurării unor procese cu tentă democratică, ridică semne de întrebare asupra finalității demersului democratic însuși, în forma concepută în cancelariile occidentale. Va ajuta acest rezultat la implementarea democrației de tip occidental în zonele respective, așa cum prevede planul?

Să vedem care sunt marii câștigători ai alegerilor libere din cele trei țări.

1. a Situația concretă din Egipt.

Măsurile luate de președintele Mubarak, în februarie 2005, când acesta cere parlamentului modificarea Constituției și introducerea unui amendament care să permită desfășurarea de alegeri prezidențiale multipartite și alegerea președintelui prin sufragiu universal direct, îi îndreptătesc pe mulți observatori ai situației să creadă că „unda democratizării” a atins, în cele din urmă, și Egiptul². Presiunea populară de la sfârșitul lui 2004, manifestațiile de stradă din decembrie, se află cu siguranță printre cauzele care l-au determinat pe președintele Mubarak să ia aceste decizii. Nu putem face abstracție, desigur, de contextul extern, de „sugestiile” americane făcute cu ocazia vizitelor diverșilor responsabili de la Washington în capitala Egiptului. Rezultatele la prezidențiale nu oferă surprize, deoarece nimeni nu se aștepta ca președintele în exercițiu să piardă puterea, nici chiar contracandidații săi, cei care au meritul de fi participat la regizarea contextului democratic al alegerilor.

Mult mai interesante par să fie, cel puțin în ceea ce privește rezultatele, alegerile parlamentare. Pătrunderea Fraților Musulmani în forul legislativ al țării este cu atât mai demnă de interes, cu cât această grupare nu există oficial în viața politică egipteană. Constituția egipteană interzice înființarea și funcționarea partidelor religioase; pe acest fond, Frații Musulmani reușesc, totuși, să pătrundă în parlament, ca independenți, obținând o mare victorie a mișcării lor (urmând îndeaproape liniile trasate de mentorul și fondatorul organizației Hassan al-Banna: „Unii se pot întreba: participarea electorală a Fraților Musulmani nu-i face pe aceștia să iasă din domeniul religiosului, transformându-i într-o organizație politică? Răspunsul este că islamul nu cunoaște astfel de diviziuni în treburile statului: o instituție religioasă trebuie să-și dea avizul în toate domeniile vieții, iar calea parlamentară este cel mai scurt drum spre atingerea acestui obiectiv.”³).

În această situație de semilegalitate, Frații Musulmani încearcă să colaboreze cu alte forțe politice, care ar putea, în cazul unei victorii, să le ofere mult dorita legitimitate politică: este de menționat în acest caz sprijinul pe care îl acordă lui Ayman Nūr în alegerile prezidențiale. Dar capacitatea Fraților Musulmani de a galvaniza masele nu mai este – se pare – nici pe departe aceeași ca în trecut: ei nu au reușit să aducă la urne decât 23 % din populația cu drept de vot a Egiptului. Acest lucru are și o explicație: pe de-o parte, lipsa exercițiului democratic în societatea egipteană, pe de altă parte, seria de compromisuri pe care Frații Musulmani le-au făcut cu Partidul

² Denise Ammoun, „L'Égypte au lendemain de l'élection présidentielle”, în *Géopolitique*, nr. 91, p. 116-120

³ Tariq Ramadan, *Aux sources du renouveau musulman. D'al-Afghānī à Hassan al-Banna: un siècle de réformisme islamique*, Éditions Tawhid, Lyon, 2002, p. 218

Național Democrat al lui Mubarak, în speranța unei posibile recunoașteri oficiale a partidului lor, ceea ce le-a scăzut vizibil popularitatea. Frații Musulmani au fost sancționați, în acest fel, pentru faptul că ei sunt singura forță din opoziție care nu s-a alăturat acțiunilor de protest ale polului de opoziție format în jurul mișcării Kefaya (această mișcare unește în jurul său diversele orientări ale opoziției egiptene: forțe de stânga marxiste, liberali, dreapta naționalistă arabă și independenți.).

În cazul Egiptului, nu putem afirma că alegerile din 2005 au dus la instaurarea unui regim democratic, ci mai degrabă, că aceste alegeri au fost un exercițiu democratic, primul exercițiu de acest fel, dintr-o serie care va urma. Este o concluzie prea optimistă, dacă privim spre spectrul politic egiptean ai cărui actori sunt, în mare, aceiași. Două observații, cu valabilitate extinsă la cele trei cazuri avute în vedere:

a. Mai întâi, dacă Frații Musulmani sunt alternativa pentru actuala putere (pentru moment, singura vizibilă, dar nu și singura anticipabilă), vor aduce aceste alegeri democratice și democrația prezisă ca viitor al acestor zone? În condițiile atrofierii opoziției „liberale”, opțiunile locale se îndreaptă către elementele religioase, a căror imagine este aureolată de misterul clandestinității în care plutesc.

b. O doua observație se vrea a fi tot o întrebare-constatare: simpla organizare a unor alegeri „libere” în aceste țări le face să urce în clasamentul țărilor cu democrații solide? În mod evident, astfel este percepută situația de către inițiatorii proiectului; și tot de domeniul evidenței este și că lucrurile sunt diferite pe teren.

1. b Situația din Irak.

Cazul irakian oferă, în mod limpede, o situație particulară: prezența americană (împreună cu trupe ale coaliției internaționale care a susținut intervenția armată în Irak) conferă procesului electoral dimensiunea unui proces coordonat, lipsit de intenționalitate la nivel local. Desigur, adoptarea Constituției, urmată de organizarea alegerilor parlamentare, în 2005, ar fi trebui, conform planului, să aibă ca finalitate imediată pacificarea țării și angajarea acesteia pe făgașul normal de funcționare a societăților democratice. Victoria, previzibilă (având în vedere că șiiții reprezintă numeric prima forță irakiană și 60 % din populația țării), de altfel, a Coaliției Irakiene Unite care grupează forțele šiite, a stârnit furia sunniților, care se văd împinși, după ce au condus Irakul modern tot veacul trecut, în poziția de învinși.

Violențele din ultimele zile ale lui februarie 2006, urmare a distrugerii mausoleului șiiit de la Samarra' de către sunniți, nu sunt de bun augur, prefigurând un conflict de durată între susținătorii celor două orientări religioase.

Este limpede că Irakul nu este pregătit, în acest moment, să facă alegeri democratice sau mai puțin democratice, și că are nevoie, înainte de toate, de securitate și stabilitate. Iar ultimele alegeri nu i-au oferit acest lucru. Posibilitatea instaurării unei teocrații de tipul celei din Iranul vecin pune din nou în discuție finalitatea procesului electoral din Irak și reînnoiește teama față de „unul dintre marile pericole ale epocii noastre care este *explozia šiită*, greu de înțeles pentru occidentalii nespecialiști. Este, într-adevăr triumful iraționalului și al fanatismului. *Dacă Bagdadul ar ajunge într-o zi să fie guvernat de un al doilea Khomeini, situația ar fi foarte alarmantă*, pentru că s-ar constitui un imperiu întins din India până la țărmurile Mediteranei (cuprinzând Iranul, Irakul, Libanul, o parte a Bahreinului, a Pakistanului și a Afganistanului, n.a.). Emiratele din Golf, care sunt un fel de principate de Monaco în privința posibilităților de apărare, n-ar rezista nici măcar o lună. Israelienii ar plăti foarte scump banii pe care i-au câștigat, ajutând timp îndelungat regimul de la

Teheran⁴. *Ideea unui federalism șiiit* nu este, cum se poate vedea din pronosticurile conțelui de Marenches, fost șef – acum mai bine de 30 de ani – al serviciilor secrete franceze, un concept nou, apărut doar odată cu războiul din Irak. În Liban, ayatollahul Muhammad Hussein Fadlalah, care este încă din 1982 sursă de inspirație pentru șiiismul libanez, militează pentru un islam dinamic, susținut de un cler profund ancorat în rețeaua socială, pentru a reuși reforma acesteia din interior. Fostul președinte iranian, Muhammad Khatami, are la rândul său, în cursul unui interviu acordat unor ziariști francezi de la *Politique Internationale*, următoarea opinie despre o posibilă reformă a islamului: „*dacă vrem ca islamul să reușească, el trebuie să devină compatibil cu libertatea, independența și dezvoltarea, însă dacă aceste trei principii își neagă rădăcinile religioase, ne îndreptăm direct spre eșec...cred că alegerea neoconservatorilor la Casa Albă a întrerupt acest proces și a făcut ca situația internațională să devină mult mai gravă decât a fost înainte.*”

1. c Situația din Teritoriile Palestiniene.

După anunțarea rezultatelor alegerilor legislative din Palestina, desfășurate în 25 ianuarie 2006, opinia publică occidentală are o reacție de felul celei avute de ziaristul lui *Le Figaro*, Pierre Rousselin: „(...) *Situația creată este un paradox: după ce și-a demonstrat incapacitatea de a întări OEP-ul, organizație laică și moderată, în fața fundamentalismului mișcării Hamas, iată comunitatea internațională pusă în situația de a-i ajuta pe integriști să guverneze.*”

Alte opinii remarcă dimensiunea procesului electoral democratic în baza căruia Hamas a ajuns la putere. Este absolut incredibil, exclamă Guillaume Goubert în *La Croix* că în interiorul unui non-stat cum este Palestina, oamenii au votat cu atâta calm, absența oricărei forme de violență fiind percepută ca un element de încredere în evoluția democratică a zonei. Există voci care anunță o posibilă metamorfoză a Hamas-ului, după modelul deja consacrat de gruparea armată Hezbollah din Liban, care, în urma acordurilor de la Taif, a reușit să se transforme din grup revoluționar paramilitar în partid politic. Vor avea alegerile libere care au adus la putere Hamasul forța de a modifica cursul evenimentelor în Orientul Mijlociu? Un lucru este cert: aflat la guvernare, Hamasul se va confrunța cu o serie de provocări cu care nu a avut de-a face până acum – va trebui să guverneze și să gestioneze problemele zilnice ale palestinienilor din Teritorii. Cum se va răsfrânge victoria Hamas asupra societății arabe palestiniene? Vom asista la o islamizare accentuată a acesteia, așa cum s-a întâmplat în Iran, de pildă? E posibil să avem un răspuns negativ la această întrebare, ținând seama de contextul palestinian și de conflictul din zonă, al cărui produs este gruparea Hamas însăși. Teritoriile sunt încă o zonă de conflict deschis, iar orice previziune pe termen mediu sau lung trebuie să aibă în vedere această componentă.

Dezarmarea grupării și recunoașterea statului Israel sunt cele mai importante cereri adresate Hamasului de către Occident, de care depinde într-o măsură foarte mare evoluția evenimentelor în zonă. Alte întrebări se conturează în acest moment: Hamasul a fost ales ca alternativă la o conducere a Fatah-ului coruptă, care nu mai reprezenta interesele palestinienilor la nici un nivel sau populația palestiniană găsește în Hamas vigoarea pierdută a luptei contra ocupației israeliene? Oricare ar fi răspunsul, el rezultă dintr-un proces democratic care a adus la putere o grupare militară

⁴ Christine Ockrent și Contele de Marenches, *Consilier de taină al puterii* (traducere de Alida Burada), Humanitas, București, 2000, p. 205

considerată teroristă, amintind întrucâtva de trista experiență a alegerilor algeriene din 1991.

Occidentul este pus, din nou, în fața unui paradox situat între imposibilitatea de a nu recunoaște rezultatele unui proces electoral desfășurat după propriile sale norme și respingerea dialogului cu o grupare care contestă existența statului Israel și nu recunoaște nici o etapă din cele parcurse până în prezent, în cadrul procesului de pace din Orientul Mijlociu.

Vor ajuta aceste alegeri, în toate cele trei cazuri luate în discuție, la democratizarea societăților locale? Cu siguranță este un pas în această direcție. Dar nu suficient, deoarece credem că sistemul de valori secretat de civilizația occidentală nu se poate aplica cu succes în societățile musulmane (structurate pe principii și norme care-și trag seva din textele religioase). De altfel, istoria ne arată că procesul de modernizare al societăților islamice, început cu aproximativ două secole în urmă și care nu s-a încheiat, este mai degrabă un răspuns la niște nevoi interne, pornit și alimentat din resurse interne, decât alinierea la niște comandamente externe.

2. Scurt istoric al conceptelor identitare în lumea arabă modernă

*„Vidul de putere creat de dispariția vechilor imperii a fost – afirma Georges Corm într-o lucrare tradusă, acum câțiva ani, și în limba română – cel dintâi factor al dezintegrărilor sociale care s-au desfășurat într-un gol politic, apoi au organizat în mod diferit spațiul geopolitic pe măsură ce firele țesăturilor în descompunere tindeau să se recomună în forme variate”*⁵. În mod evident, Corm discuta în pasajul mai sus citat problema identităților colective în lumea arabă; iar această problemă a ajuns astăzi să capete o importanță deosebită, în încercarea de a descifra și interpreta corect principale conflicte din această zonă. Apartenența la diverse tipuri de comunități (etnică, națională sau religioasă) a dat naștere unor situații conflictuale care nu sunt întotdeauna corect înțelese.

Există numeroase studii (la care am făcut apel ori de câte ori argumentația a cerut-o) care analizează situația ambiguă în care Occidentul și Orientul se află deopotrivă implicate, ca să folosim o împărțire clasică bazată pe opoziția dintre cele două lumi. Ne propunem, în cele ce urmează, să încercăm să urmărim formarea conceptelor și a terminologiei necesare pentru a defini sentimentul de apartenență comunitară în perioada modernă, acea perioadă de vid de putere cum o definește Georges Corm, care succede dezmembrării Imperiului Otoman. Desigur, vom încerca să stabilim o legătură, o posibilă continuitate de sens cu termeni și realități deja existente în societatea arabă în perioade istorice mai apropiate sau mai îndepărtate de momentul asupra căruia vom insista. Interesul nostru se concentrează asupra perioadei de timp cuprinsă între Renașterea Arabă, *Nahda* (fenomen încadrabil temporal între a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începuturile lui XX), și anii 50-70 ai secolului XX, când se cristalizează și se succed principalele forme sub care arabii își regăsesc sau revendică identitatea sau apartenența la unul sau altul dintre grupurile identitare. Ne propunem să urmărim evoluția vocabulei *umma* (tradusă, cel mai adesea prin „națiune”), trecând în revistă sensurile și situațiile contextuale ale acestora în perspectivă istorică, oprindu-ne în mod special asupra înțelesurilor pe care le dobândește în contact cu ideile exportate de europeni în fostele provincii ale Imperiului Otoman,

⁵ Georges Corm, *Europa și Orientul. De la balcanizare la libanizare: istoria unei modernități neimplinite*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999

pe un teritoriu cu o textură socială sensibil diferită de cea a Europei statelor-națiuni. Vom analiza pe parcurs și alte forme de identificare comunitară, forme de inspirație europeană care survin absența fondului social, vocabule preexistente în mentalul arab dar aducătoare de realități și referințe noi, *popor, patrie, națiune, naționalism*.

2.a Forme de identitate și revendicări identitare surprinse în perspectivă istorică

Sentimentul de apartenență la un anumit grup identitar se manifestă în perioada preislamică (*jahiliyya*) prin revendicarea unei origini comune având la bază, în principal, legăturile de sânge și care se materializează în formule identitare de tipul familiei și clanului. În ceea ce privește tribul sau uniunea de triburi, criteriile de identificare se schimbă complicându-se, elementul identificator constând din revendicarea unui strămoș eponim comun în cazul tribului, și dintr-o conștiință superioară a necesității unității în cazul uniunii tribale care ia naștere prin opoziție cu alte identități asemănătoare în formare. Specialiștii în perioada preislamică sunt de acord asupra existenței unei anumite *unități culturale arabe, datorată limbii comune*, care ar fi întreținut și cultivat sentimentul de apartenență la o comunitate mai largă, pe care am putea numi-o lingvistică. Locuitorii deșertului și ai orașelor deopotrivă se întâlneau cu ocazia târgurilor unde nu numai schimbul mărfurilor îi făcea să se adune, ci și întrecerile versificatorilor în poeme înțelese de toată lumea. Sentimentul identității și al identificării în această perioadă este redat de Ibn Khaldun⁶ recurgând la faimosul termen *‘asabiyya* (tradus, de regulă, prin „spirit de corp”). Este o vocabulă care cunoaște o exploatare ulterioară remarcabilă, fiind aplicată diverselor situații istorice traaverse de arabi. De arabi, și nu de musulmani, pentru că este un termen menit să delimiteze o identitate pe baze rasiale.

Revelația coranică, urmată de stabilirea profetului Muhammad la Medina, constituie o etapă decisivă în formarea ideii de comunitate - *umma*. Apariția islamului și a profetului său are darul de a-i constitui pe arabi într-o comunitate. Ne vom opri câteva momente asupra semnificației termenului *umma*, așa cum este conceput la mijlocul secolului al VII-lea. Jacques Berque surprinde momentul constituirii acestei noi forme identitare care îmbină în mod strălucit sentimentul apartenenței la un grup etnic *‘asabiyya* cu identificarea religioasă – „*inceputul este o ruptură care poartă numele de hijra sau fuga. Comunitatea primilor adepți ai islamului se revoltă împotriva societății globale. Sau, mai bine spus, ea devine societate globală, recompunând totul într-un fel de microsociologie...*”⁷. Profetul Muhammad a reușit să canalizeze energiile unei *‘asabiyya* și să le pună în slujba unei idei de mai mare amploare, formarea unei comunități. Ibn Khaldun identifică istoria califatului arab sub cele două dinastii arabe, omeiazii și abbasizii, cu evoluția pe scena istorică a tribului Quraysh, din care descinde profetul Muhammad, deci cu sentimentul identității etnice, arabe.

⁶ Ibn Khaldun (1332-1406) este considerat cel mai mare istoric musulman premodern, „părintele istoriografiei”, „al filozofiei istoriei”, după comentarii săi moderni; este autorul teoriei conform căreia „obiectul istoriei este să ne instruiască asupra stării sociale a omului, asupra civilizației lumii și a fenomenelor care o privesc în chip natural.” (Yves Thoraval, *Dicționar de civilizație musulmană*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1997, p. 141)

⁷ Jacques Berque, „Qu'est-ce qu'une identité collective”, în *Echanges et Communications. Mélanges offerts à Claude Lévi-Struss*, tome I, Ed. Mouton, Paris, 1970, p. 479

Se pare că primul document care înregistrează formarea noii *umma* este Carta de la Medina, un fel de constituție, în sensul de act constitutiv care legiferează o situație existentă. Această *sahifa* (în traducere din arabă „foaie”), termen cu care este numită în chiar textul său, este un document care stabilește statutul noii comunități formate la Medina în urma stabilirii aici a profetului și însoțitorilor săi, precum și relațiile acestora cu celelalte triburi care locuiau în oraș. *Credincioșii sunt o umma unică, prin excluderea altor oameni, spune începutul Cartei*⁸. *Umma* nu desemnează un grup etnic sau tribal, ci o confederație de natură politică, sudată prin adeziunea la revelația profetului Muhammad. În sprijinul acestei accepțiuni a termenului de *umma* vine una dintre prevederile sale referitoare la triburile de evrei – *yahūd* – care fac parte din această confederație. Astfel cuvântul *umma* dobândește o conotație importantă care întărește caracterul său politic. Desigur, este situația începuturilor islamului, ulterior aflăm, din literatura expedițiilor *al-magāzi*, că evreii sunt primii împotriva cărora profetul pornește cu război, fiind percepuți ca dușmani nu după mult timp de la elaborarea acelei Carte.

Textul coranic accentuează latura religioasă a comunității, al-umma-comunitatea celor care cred în mesajul coranic – al-mu'minūn – este pusă în opoziție cu celelalte comunități religioase. Domnul nostru! Fă-ne Ție supuși și din seminția noastră fă-Ți Ție supuși adunare (Coran, 2:128) – *ummat-an muslimat-an laka*; sau *Voi sunteți cea mai bună adunare ivită dintre oameni / kuntum khayra ummat-in ukhriyat li-n-nas* (Coran, 3:110); sau *Noi te-am trimis la o Adunare – câte alte adunări n-au fost înaintea ei! / kadhalika arsalna-ka fi ummat-in qad khalat umum-un...* (Coran, 13:30); sau *Această adunare a voastră este o singură adunare. Eu sunt Domnul vostru. / Inna hadhihi ummatu-kum ummat-an wahidat-an wa ana rabbu-kum* (Coran, 21:92).

Înfăptuirea acestei *umma* unită în spirit dar și în practica religioasă reprezintă un scop în sine pentru secolele care au urmat imediat morții profetului Muhammad. Pentru că islamul, ca ideologie comunitară nu a reprezentat un dat, ci mai degrabă o tentativă dificilă și complexă, din cauza antagonismului părților aflate în rivalitate, dar și din cauza surselor de cele mai multe ori imprecise la care au apelat urmașii profetului. În acest context, și din nevoia de a asigura coeziune *ummei*, apare istoriografia musulmană; noua *umma* născută din pricipiile islamului trebuia să-și consemneze pentru eternitate tradiția, pe care să se clădească în chip de comunitate coerentă⁹. Este menționat ca punct important în conștientizarea specificului identitar musulman instaurarea calendarului hegiran de către califul Omar (634-644), gest interpretat nu ca o simplă înlocuire, ci ca *încercare de judecare a istoriei lumii raportând-o în permanență la marele eveniment care dă legitimitate comunității musulmane. „Cea mai importantă realizare a islamului constă în integrarea conținuturilor străine, superioare din punct de vedere istoric: greci, persani, indieni etc., unui sistem care le imprimă propria-i identitate. Islamul împinge acest joc al formei și fondului până la limitele sale extreme”*¹⁰. *Asabiyya* și *khilāfa* (califatul) au asigurat unitatea și coeziunea *ummei* musulmane, până când *asabiyya* tribului Quraysh a căzut în fața *asabiyyei* nearabilor din califat (persanii și turcii). Ibn Khaldun explică

⁸ Alfred-Louis de Prémare, *Les fondations de l'Islam. Entre écriture et histoire*, Editions du Seuil, Paris, 2002, p. 96

⁹ Ali Oumlil, *L'Histoire et son discours. Essai sur le méthodologie d'Ibn Khaldoun*, Editions Techniques Nord – Africaines, Rabat, 1979, p. 15

¹⁰ Jacques Berque, *op. cit.*, p. 480

de ce era mai bună pentru bunul mers al *ummei* *‘asabiyya* arabilor față de cea a altor musulmani, arătând cu convingere că, în vreme ce spiritul partizan al arabilor era pus în slujba întregii comunități musulmane, *‘asabiyya* persană sau indiană sau turcă era direcționată către fragmentarea *ummei islamiyya*. Limitarea puterii dinastiei abbaside prin sporirea rolului străinilor în califat (persanii sunt cei vizați) este precedată de un puternic curent de resuscitate a elementului arab din califat, prin întoarcerea la trecutul preislamic, pus între paranteze până atunci, și prin valorificarea sa. Este momentul nașterii mitului beduinului ideal și a apologiei limbii arabe care se constituie împreună într-o puternică conștientizare, în primă instanță, a specificității limbii arabe, și, plecând de aici, afirmarea unei identități arabe de sine stătătoare. Așadar, *shu‘ubiyya* persanilor (termen care ar putea fi tradus prin „naționalism”, dacă nu ar fi un anacronism), curent care contestă supremația arabilor în califat, stârnește o reacție pe măsură; preocuparea pentru promovarea limbii arabe în forma ei cea mai pură (așa cum o înregistrează coranul și textele poeziei clasice) pune în lumină o *societate logocentrică*, altfel spus *care-și revendică identitatea plecând de la unitatea de limbă*; deci *avem de-a face cu o reconstituire a unei etnii pe criterii lingvistice și culturale*¹¹. De altfel, limba arabă și islamul s-au slujit reciproc mergând alături pentru a cuceri lumea, iar dacă conținutul islamului a suferit modificări și adaptări în unele momente sau unele zone, limba arabă, ca limbă a mesajului său, a rămas singura constantă a acestui fenomen¹². Este o observație importantă pentru evoluția formelor identitare în perioada modernă, când se produce Renașterea arabilor, și tot pe baze lingvistice și culturale și tot prin recurs la patrimoniul cultural neglijat sub stăpânirea otomanilor.

2.b Forme de exprimare și coagulare a sentimentului de apartenență comunitară în perioada Renașterii arabe și în preajma primului război mondial.

Trezirea arabilor din Imperiul Otoman coincide cu trezirea popoarelor balcanice aflate sub turci, proces intens de renaștere și formare a unor noi entități, pe fondul unor frământări însuflețite de ideile revoluției franceze și susținute pe teren de conștientizarea tot mai acută a dezmembrării marelui imperiu. Politica de turcizare dusă de sultanul Abdel Hamid al II-lea, dublată de procesul de afirmare națională a popoarelor din Balcani și a limbilor lor naționale, determină un răspuns din partea elitelor intelectuale arabe, răspuns care rezidă în revitalizarea limbii arabe literare, promovată de o serie de societăți care sunt înființate în provinciile arabe ale Imperiului Otoman. În momentul la care ne referim, *limba arabă reprezintă legătura care-i unește laolaltă pe musulmanii și creștinii arabi din Siria și Liban în eforturile comune de a obține recunoașterea identității lor*. Este de remarcat că naționalismul arab se prezintă la începuturile sale sub acoperământul limbii arabe clasice. Pentru că araba este utilizată nu numai de musulmani pentru delimitarea unei identități proprii, ci și de creștini care nu uită să menționeze că limba arabă a existat înaintea revelației coranice.

Revendicările identitare vehiculate de arabi în perioada premergătoare dezmembrării Imperiului Otoman îmbracă forme diverse, care susțin și propun unități de identitate diferite, pe care vom încerca să le surprindem cât mai exact. Trebuie să

¹¹ Nadia Angheliescu, *Limba și cultură în civilizația arabă*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 10

¹² Albert Hourani, *La pensée arabe et l'Occident* (traduit de l'anglais par Sylvie Besse Ricord), Éd. Groupe Naufal Europe Sarl, Paris 1991, p. 309

avem în vedere, pentru a înțelege corect ceea ce poate să pară ca o lipsă de coeziune în proiectarea unei anumite forme colective de identitate, faptul că islamul, sub șocul imperialismului și tehnicii Occidentului, reprezintă o *identitate asaltată*, cum o numește Jacques Berque, este și se comportă ca o persoană amenințată. Asistăm la identități care se prăbușesc, altele care se transformă și care iau noi fețe, naționale, sociale, culturale, disputând islamului valorile sale integratoare¹³.

Sub forme diferite, provinciile arabe din Imperiul otoman au cunoscut fenomene sociale de destrămare comparabile, care sunt în același timp și culturale și politice, adică de identitate.

Mai întâi, *naționalismul musulman*, una dintre manifestările identitare ale arabilor din perioada la care ne referim, este o afirmare a credinței și loialității față de Imperiul Otoman; susținătorii acestei forme de regăsire identitară fac parte din clasele superioare, implicate în administrarea imperiului, pentru care căderea califului din Istanbul înseamnă în mod sigur triumful Europei și aservirea definitivă a popoarelor musulmane colonialismului european¹⁴. Marii lingviști ai Renașterii arabe din celebrele familii Bustani, Yazigi și Chidiac propovăduiesc renașterea provincială arabă prin descentralizarea democratică a sistemului de putere otoman, o *identitate arabă garantată de existența unei unități religioase* și în interiorul acesteia. Unul dintre exponenții cei mai de seamă ai acestui tip de identitate musulmană este Rachid Ridā, ale cărui idei pe larg expuse în gazeta *al-Manār*, suțin *refacerea unui stat islamic, dezaprobând orice tentativă de a crea în lumea musulmană state fondate pe un alt tip de solidaritate decât cea religioasă*. Orice alt tip de naționalism reprezintă, pentru Rachid Ridā, o recădere în epoca ignoranței religioase, unde *‘asabiyya* prevala asupra loialității religioase¹⁵.

Chiar și sub această formă de identificare, arabii și limba arabă ocupă un loc privilegiat în posibilul califat sau stat musulman, pentru că, în cele din urmă, recunosc susținătorii naționalismului musulman, *nu poate exista evoluție a gândirii musulmane în afara limbii arabe*, iar singurul element care ar putea asigura coeziunea acestei comunități este doar unitatea lingvistică. *„Eu sunt musulman în aceeași măsură în care sunt și arab.”*¹⁶, afirmă Ridā. Cum vom vedea acest tip de naționalism și de revendicare identitară nu are darul de a satisface toate elementele arabe din provinciile otomane, și nici pe creștinii arabi care își găsesc căi de exprimare în forma arabă a acestui naționalism.

Menționăm, de asemenea, în cadrul naționalismului musulman, direcția sa cea mai radicală intruchipată de islamul promovat de organizația Fraților Musulmani, alimentată doctrinar de tezele lui Hasan Banna și Sayyed Qutb și întărită de apariția regelui wahhabit al Arabiei Saudite, în 1925.

În al doilea rând, *naționalismul arab, qawmiyyia ‘arabiyya* se suprapune perfect peste ideea europeană de naționalitate deoarece indică apartenența de origine etnic-familială, făcând referire la originile tribale arabe, spre deosebire de *wataniyya* (derivat lexical de la vocabula *watan* – patrie) care se referă la identitatea geografică. Nu putem discuta despre naționalismul arab fără a aminti cel puțin două nume de

¹³ Jacques Berque, *op. cit.*, p. 482

¹⁴ Georges Corm, *op. cit.*, p. 213

¹⁵ Albert Hourani, *op. cit.*, p. 308-309

¹⁶ *Ibidem*, p. 310

teoreticieni ai acestui tip de identitate. Ele sunt Sati' al Hosari, turc de origine și susținător al regelui Faisal și al eforturilor sale de a crea un stat arab independent, și irakianul Abdel Rahman al-Bazzaz. *Naționalismul arab își propune ca obiectiv crearea unei umma 'arabiyya (națiune arabă), a cărei unitate nu poate fi dată decât de unitatea de limbă.* Civilizația arabă a existat înaintea islamului, iar evreei și creștinii, precum și numeroși levantini de origine europeană, sunt membri integranți ai societății arabe. Ei refuză criteriul rasial sau etnic – *qawmī* – în organizarea de grupuri identitare, în primul rând pentru că fuziunea populațiilor a fost atât de puternică de-a lungul secolelor încât nu se poate vorbi de o rasă arabă pură. Tot astfel, naționaliștii arabi se exprimă cu putere împotriva a ceea ce ei numesc *al-'asabiyya at-ta'ifiyya*, solidaritatea bazată pe religie, oricare ar fi ea, dar susțin necesitatea existenței unui spirit religios (*ar-rih ad-diniyya*). Pe această linie se înscrie și Ali Abdel Razeq, judecător la tribunalul de drept islamic din Cairo, care, în 1924, când Mustafa Kemal desființează instituția califatului, revendicat apoi de regele egiptean Fuad I, demonstrează într-o lucrare interzisă ulterior că islamul este o religie a spiritului, iar confuzia cu ordinea temporală este o născocire întreținută de-a lungul vremurilor¹⁷. Așadar, *al-umma al-'arabiyya ar fi o comunitate statală formată pe criteriul unității de limbă, cultură și civilizație, nu și de religie*, permițând, în felul acesta, continuarea bunei conviețuiri a etniilor și religiilor în interiorul unui singur stat. *Al-umma al-'arabiyya* – comunitatea arabă, văzută prin imaginile expuse de naționalismul arab, *al-qawmiyya al-'arabiyya*, are ca punct de plecare și de sprijin limba arabă și istoria comună. Luând ca modele naționalismul italian și pe cel german, Hosari respinge definiția dată nașunii de modernitatea europeană, care consideră că orice grup poate să devină o națiune dacă are voința politică de a realiza acest lucru. O națiune este o realitate care precede individul, te naști arab, fie că vrei, fie că nu, e de părere Hosari¹⁸.

2.c Fragmentarea identitară de după Primul Război Mondial

Speranțele formării unui mare stat arab în zona Orientului Mijlociu sub guvernare hashemită se spulberă după terminarea primului război mondial și împărțirea zonei între cele două puteri coloniale Franța și Marea Britanie. *În locul marelui regat arab au apărut patru monarhii și două republici*, aflate, toate, sub tutelă franceză sau engleză, cu excepția regatului saudit. În acest timp, Regatul Egiptului se afla încă în mâinile unei dinastii albaneze și a unei aristocrații feudale de vechi cutume otomane. Ideile vehiculate în perioada renașterii își văd, prin urmare, stopată ascensiunea, ca și șansa de a fi aplicate. Pătrunderea celor două puteri coloniale în Orientul Mijlociu distruge prin fragmentare idealurile de unitate arabă, așa cum a fost ea enunțată anterior. *Dezmembrarea geografică* – Siria, Liban, Irak, Transjordania – duce inevitabil la o *diversificare a revendicărilor identitare*. Entități religioase diferite – druzi, alauți, maroniți, nestorieni, armeni, ortodocși, iacobiți – ies la iveală, revendicându-și o identitate proprie bazată pe specificul religios. Este o reacție sprijinită și întreținută de puterile tutelare, care dovedesc încă o dată validitatea dictonului *divide et impera*. Stimularea stării de *'asabiyya ta'ifiyya* (solidaritate bazată pe religie) determină o reacție de răspuns care-și găsește întruparea în manifestările **naționalismului panarab** care, într-o primă fază, este pansirian. Dezmembrarea geografică a Siriei Mari, urmată de divizarea ei în mici state, a avut ca rezultat nescontat

¹⁷ Georges Corm, *op. cit.*, p. 199

¹⁸ Albert Hourani, *op. cit.*, p. 322

exportul sau externalizarea sentimentului de unitate arabă, dar și încercările de refacere a *ummei 'arabiyya*. Toate definițiile arabității (*al-urūba*) din această perioadă fac referire la limba arabă, teritoriile arabe sunt de secole, așa cum știm, cele ale căror locuitori se disting prin faptul că-l pronunță pe ض (consoană emfatică considerată caracteristică rostirii arabe)¹⁹.

Ideile naționalismului arab se strâng în jurul identității de limbă și cultură, ca fiind singura trăsătură identificatorie și singura idee care se conturează clar în noianul situațiilor și termenilor ambigui care le exprimă. Din studiul făcut de Nadine Meouchy pe presa siriană din perioada care succede primului război mondial, se desprinde o concluzie, aceea a instabilității acestor termeni care încearcă să definescă diverse forme de identitate, a instabilității lor în raport cu situațiile pe care încearcă să le califice. Studiul lui Meouchy se oprește asupra realității siriene, dat fiind faptul că în această perioadă este zona de maximă expresie a naționalismului arab. Termenii utilizați trădează fenomenele de profundă confuzie și fărâmițare identitară, cauzate, în bună parte, de intervenția puterilor coloniale, intervenție care afectează nu numai teritorial zona în discuție, dar mai ales la nivel conceptual. *Forme identitare de împrumut întâlnesc în Orient un teren nepregătit*, a cărui textură nu este făcută să reziste noilor structuri mentale. Se vorbește în această perioadă de mai multe feluri de întrupare a identității. Avem, prin urmare, termenul de *Watan / Wataniyya*, înțeles ca unitate a ținuturilor siriene (*al-bilād al-sūriyya*), criteriul de bază al acestei posibile structuri identitare este cel geografic; orice alt criteriu este subordonat celui dintâi, însăși religia devine *dīn qawmiyyī*, pentru că dragostea de țară este în sine un act religios, *hubb al-watan min al-īmān*²⁰; dar avem și termenul de *Qawm / qawmiyya*, care privilegiază criteriul etnic, rasial înaintea celorlate; acest termen ar putea fi considerat ca fiind cel mai apropiat ideii europene de națiune. *Qawmiyya* este dublat în presa vremii de un alt termen care este folosit ca sinonim al său, de cele mai multe ori, *ginsiyya* (în traducere, „cetățenie”), regăsit în expresii de felul *al-wahda al-ginsiyya*.

Confuzia între realități denumite și termenii folosiți pentru a le reda pare uneori totală ca în sintagma *al-watan al-qawmī al-masīhī* (patrie națională creștină) care ar corespunde realității geografice a Marelui Liban²¹ (Meouchy, 1995, p. 121) sau în motto-ul cu care se anunță primul număr din cotidianul *ash-Sha'ab* (Poporul) în 1927 – *bi-ism Allah wa al-umma wa al-watan* – (în traducere: „în numele lui Dumnezeu, al națiunii și al patriei”)²². Nici Egiptul acelei perioade nu stă mai bine la acest capitol, *confuzia* fiind suverană atunci când Mustafa Kemal afirmă despre sine că este în același timp naționalist arab și patriot egiptean, sau coptul Makram Ebeid, care se declară *creștin și musulman de naționalitate*²³. Pare că ideea de *umma 'arabiyya* traversează o perioadă de mare pericol pentru existența sa în acești primi ani de după primul război mondial.

2.d Noua generație de naționaliști

Lucrurile se schimbă cu afirmarea noii generații de naționaliști (anii treizeci ai secolului XX), al cărui slogan este *bilād-ul 'arab li-I 'arab* (țările arabe aparțin

¹⁹ Nadine Meouchy, „*Les nationalistes arabes de la première génération en Syrie (1918-1928)*”, în *Bulletin d'Études Orientales*, XLVII, Damas, 1995, p. 120

²⁰ *Ibidem*, p. 122

²¹ *Ibidem*, p. 121

²² *Ibidem*, p. 122

²³ Georges Corm, *op. cit.*, p. 217

arabilor). Naționalismul arab se definește în această nouă etapă a sa văduvit de fața islamică, religioasă; *‘urūba* (în traducere: arabitate, calitatea de a fi arab) reprezintă calitatea universală, în timp ce *islamul este doar o formă de cultură religioasă temporară*. Această definire a conceptului de *umma* numai pe baze lingvistice are drept consecință lărgirea conceptului de *umma ‘arabiyya* de la regiunea siro-mesopotamiană pentru a include Egiptul și Africa de Nord; *astfel naționalismul lingvistic și cultural se definește mai puternic decât patriotismul teritorial*.

Paralel, și combătând naționalismul laic care se afirmă în statele arabe proaspăt independente și cu simpatii socialiste, se afirmă sau continuă să se afirme *naționalismul islamic sau musulman* puternic susținut de regatul saudit *wahhabit*. Iată, deci, cele două concepții de identitate arabă înfruntându-se: *al-umma ‘arabiyya* (comunitatea arabă) construită pe baze laice și *al-umma al-islāmiyya* (comunitatea islamică) care vizează o unitate religioasă.

Nu este greu de presupus că în spatele celor două idei în conflict se află cele două rivale care își împart Orientul în sfere de influență, Uniunea Sovietică și Statele Unite. Înființarea Ligii Arabe în 1945, organism care își propune prin intermediul instituțiilor aferente să promoveze unitatea de limbă și cultură a tuturor arabilor, marchează un punct important în întrecerea celor două idei. Diferența este recuperată, ca să folosim un limbaj sportiv, de către regele Faisal al Arabiei Saudite, care, în 1962 la Mecca, patronază înființarea unei Ligi islamice mondiale, apoi a Conferinței Organizației Islamice Mondiale în 1968, urmată de conferința la vârf a șefilor de stat islamici de la Rabat, din 1969.

Această diversitate de revendicări identitare întreținută tacit de marile puteri ale lumii, coroborată cu apariția în zona Orientului Mijlociu a statului Israel (1948) și cu descoperirea petrolului, a determinat de foarte multe ori alianțe ale statelor arabe unele împotriva altora (a saudiților și hashemiților împotriva Egiptului lui Nasser și a naționalismului său ofensiv, a sirienilor și iordanienilor împotriva emigranților palestinieni rămași fără teritoriu, etc.). Fragmentarea identitară continuă odată cu obținerea independenței țărilor arabe din nordul Africii, care se revendică în primul rând de la o unitate africană. Ilustrativă este în acest sens *teoria celor trei cercuri identitare* a lui Gamal Abdel Nasser, al cărei centru este Egiptul; astfel primul cerc, cel mai îndepărtat, deci, de centru este cercul islamic; îi urmează imediat cercul african, iar cel mai apropiat de centrul acestei spirale identitare este cercul arab. Cele trei cercuri ale alterității enunțate de Nasser sunt reprezentative pentru percepția identitară a țărilor arabe din nordul Africii, poate mai puțin a Marocului, care își revendică și o identitate islamică.

3. În loc de concluzie

Pluralismul cultural și, deci, identitar, are în Orient o istorie milenară; structurile sociale ale Imperiului Otoman s-au suprapus, moștenindu-le, peste cele ale imperiilor multinaționale ale islamului clasic. Modernitatea europeană și formele ei de identitate, pe care le exportă în Orient, rup ordinea și echilibrul conviețuirii pașnice între etnii și religii, tocmai prin neînțelegerea imposibilității impunerii de forme pe un fond impropriu, fără a provoca conflicte și dezmembrări definitive.

Încercarea de a stabili o echivalență între conceptele europene moderne de *națiune, naționalism* și derivările lor orientale trebuie să țină seama, în primul rând, de faptul că aceste echivalări pot fi numai parțiale. Echivalențele se stabilesc, de

regulă, între termeni care definesc aceeași realitate manifestată pe spații diferite de referință, dar care se raportează la o stare de lucruri comună; nu este cazul echivalențelor pe care ne-am propus să le surpridem. Exportul de termeni în fostele provincii ale Imperiului Otoman presupune și *exportul unor realități europene care nu pot fi însușite de o societate* care de mii de ani a trăit altfel, *care are alte modele culturale și referențiale*. De aceea, considerăm că în analiza unei astfel de translații trebuie să se țină cont de *khalfiyya*, de *background*-ul societății înspre care se face exportul de concepte. De aceea, prezentul articol a considerat necesar să acorde un spațiu amplu delimitării formelor de apartenență identitară care străbat istoria societății arabe de la începuturi și până în momentul impactului cu modernitatea. O societate nu poate fi înțeleasă pe deplin decât în continuitate și nu în ruptură.

Am văzut, prin urmare, cum vechile forme de identitate se prelungesc în prezent, înglobând în semnificațiile lor, informația mai nou dobândită, în urma contactului cu modernitatea europeană și manifestările sale concrete.

Considerăm, de asemenea, că recente evoluții din Orientul Mijlociu și din lumea arabă nu pot fi corect înțelese fără o cunoaștere prealabilă a specificul istorico-cultural al acestui spațiu. În lumina acestei noi înțelegeri, evenimentele din zona Orientului Mijlociu dobândesc mai multă claritate.

Abstract:

The elections organized in 2005 in several Arab states are part of the process of democratization of the Middle East area, a process launched by the USA in the wake of the September 11th attacks. To what extent can such a process be applied to the Arab space and especially to what extent can this project be successful? These questions continue to raise concern in the West and in the Arab-Muslim world alike. We believe the current situation in the Middle East cannot be properly understood without carefully looking at the past of this area, and especially at the identity issues that have marked the developments in the region over the past century and a half. The issue of collective identities in the Arab world has today gained further importance, given the effort to correctly decipher and interpret the main conflicts in this area. Membership to various types of communities (ethnic, national or religious) has given birth to conflict situations which are not always properly understood.

Față în față: Este legitimă intervenția militară a SUA în Irak?

În legătură cu foarte numeroase evenimente, *trend-uri* și teorii din (sau despre) relațiile internaționale, opiniile și evaluările sunt, cel mai adesea, cel puțin diferite. Lucru până la un punct firesc, atâta vreme cât, în științele sociale nu lucrăm – ca în fizica newtoniană – cu adevăruri unice. Una din cele mai bune metode de a dezbate și prezenta astfel de subiecte controversate este aceea de a facilita cititorului accesul concomitent la *două* puncte de vedere profund *diferite* – iar când se poate, chiar complet *opuse* – referitoare la una și aceeași temă. Pentru acest prin număr al *Revistei Institutului Diplomatic Român*, am ales, deloc întâmplător, ca temă de dezbateră problema legitimității prezenței americane în Irak, ca și a unor probleme conexe: Este această implicare legitimă? Ce costuri presupune și la ce urmări ar putea conduce prelungirea prezenței militare americane (și a aliaților SUA, printre care și România) în Orientul Mijlociu? Doi cercetători cu parcursuri profesionale complet diferite, ca și cu atașamente clare față de școli diferite de gândire în domeniul relațiilor internaționale, abordează, din unghiuri vădit diferite – dar și complementare – această problemă. Care nu este deloc, pentru cititorul român, una exclusiv teoretică. Dimpotrivă, atâta vreme cât România are trupe în Irak, vorbim despre un subiect cu încărcătură practică; și cât se poate de *fierbinte*. (Redacția *Revistei Institutului Diplomatic Român*)

Intervenția americană în Irak. Legitimare, consecințe, perspective

Radu DUDĂU

1. Legitimarea intervenției americane în Irak

Problema legitimității intervenției americane în Irak se ridică, după mai bine de doi ani și jumătate de conflict, atât din motive strict principiale, cât și din inadecvarea mesajului de justificare publică a intervenției la situația de fapt. Discuția din prima secțiune a textului se va opri mai întâi (§1.1) asupra semnificațiilor noțiunii de *legitimare* a unui conflict internațional. Urmează o digresiune teoretică în care este analizată succint doctrina realismului în relațiile internaționale, dată fiind relevanța acesteia pentru abordările de tip unilateralist în afacerile externe (§1.2). Secțiunea se încheie cu o discuție a instabilității mesajului de legitimare publică oferit de Administrația americană cu privire la războiul din Irak (§1.3)

1.1 Înțelesul noțiunii de legitimare

Legitimarea unei acțiuni politice este dată de conformitatea față de o normă, fie juridică, fie morală. În primul sens, o acțiune este legitimă dacă nu violează o normă de drept. În mod ideal, orice normă juridică este și una morală. Dar domeniul moralei este mai extins decât cel al reglementărilor legale. Acest lucru este vizibil în politica internațională, în care o acțiune poate fi legitimă din punct de vedere moral chiar dacă depășește cadrul reglementărilor de drept internațional. Astfel, nu de puține ori, consensul moral internațional îl precede și îl motivează pe cel legal. Problema devine delicată atunci când, pe de o parte, legitimarea de tip legal este absentă datorită scurt-circuitării procedurilor de drept internațional și când, pe de altă parte, consensul moral nu poate fi înțeles datorită credibilității scăzute a unui mesaj de justificare publică cu conținut instabil.

Aceasta din urmă pare a fi situația Statelor Unite în actualul război din Irak. Dintr-o perspectivă legalistă, insistând pe conformitatea strictă la dreptul internațional, acțiunea SUA pare a fi în deficit de legitimare. După cum argumentează Robert Tucker și David Hendrickson¹, legitimarea provine din respectul dreptului internațional și al autorității organizațiilor constituite pentru a-l aplica. Cei doi autori descriu o istorie politică externă a SUA caracterizată de aderența la normele de drept internațional: „Arhitectii ordinii internaționale de după cel de-al Doilea Război Mondial au întărit protecția comunității democratice prin reguli care limitează recurgerea la forță”. Ei admit că SUA nu a aderat întotdeauna cu scrupulozitate la regulile Cartei ONU,

¹ Robert F. Tucker, David C. Hendrickson, "The Sources of American Legitimacy", în *Foreign Affairs* (November/December 2004), Vol. 84, No. 6

dar subliniază că „liderii SUA au încercat, în general, să-și aducă acțiunile în concordanță cu legea internațională”.

O perspectivă opusă, de raportare la autoritatea morală a SUA ca lider al lumii libere, este îmbrățișată de Robert Kagan²:

„Susțin că legitimitatea de care se bucură Statele Unite are puțin de-a face cu fidelitatea față de domnia legii internaționale sau cu ascultarea față de Carta ONU sau Consiliul de Securitate. Mai degrabă, legitimitatea americană derivă în primul rând din rolul jucat de SUA ca „lider al lumii libere”, furnizând securitate aliaților și apărând democrația împotriva tiraniei comuniste. Derivă, de asemenea, din structura bipolară a Războiului Rece: națiunile aliate nu s-au temut că SUA erau prea puternice pentru că SUA era contrabalansată de Uniunea Sovietică”.

Potrivit lui Kagan, descrierea oferită de articolul Tucker și Hendrickson este lipsită de acuratețe:

„De la răsturnarea sau încercarea de răsturnare a guvernelor în Iran, Guatemala și Cuba, până la războiul din Vietnam și intervenția din Republica Dominicană, lista acțiunilor americane în sfidarea sau neglijarea legilor internaționale în timpul Războiului Rece și în deceniul care i-a urmat este impresionantă”³.

Deși Kagan are dreptate să acuze o anume naivitate a perspectivei lui Tucker și Hendrickson, nu este mai puțin adevărat că politica externă americană a fost nu doar păstrătoare de norme și reguli internaționale, ci și creatoare a celor mai importante instituții internaționale. Statutul SUA pe scena internațională este unul *sui generis*, dat fiind că de acțiunile sale depind echilibrele economice și de securitate ale planetei. Aceste acțiuni s-au exprimat când prin politici preponderent – dar nu exclusiv – de edificare a alianțelor și de conformare la normele internaționale, chiar cu pretul unor costuri pe termen scurt; când prin urmarea unei linii „americanocentrice”, dominată de realizarea imediată a intereselor proprii. Termenii consacrați care corespund acestor descrieri sunt *multilateralism* și, respectiv, *unilateralism*, aparținând terminologiei analitice a Războiului Rece. Desigur, unilateralismul și multilateralismul au semnificații de *ideal-tipuri*, ele neputând caracteriza exhaustiv nici o politică externă concretă. Totuși, pentru ilustrare, putem observa cum diferiți președinți americani au pus accente diferite în politica externă. Pe de o parte, Woodrow Wilson și F. D. Roosevelt, artizanii politicilor de pace de după cele două războaie mondiale, au fost exponenți ai multilateralismului, adică ai acțiunii concertate a statelor în politica internațională. Pe de altă parte, celebra *Farewell Address* pe care primul președinte al Americii, George Washington, a publicat-o în 1796, conține îndemnul ferm ca Statele Unite să „se ferească de alianțe permanente cu oricare parte a lumii străine”, pentru a evita implicarea în politica conflictuală a puterilor europene. Dar există simptome de unilateralism și în politica externă a actualei Administrații americane, care a respins acorduri internaționale precum Protocolul de la Kyoto (cu privire la reducerea emisiilor de gaze ce cauzează efectul de seră), tratatul Curții Penale Internaționale și Tratatul

² Robert Kagan, “A Matter of Record”, în *Foreign Affairs* (January/February 2005), Vol. 84, No. 1

³ *Ibidem*

de la Ottawa (de interzicere a minelor anti-personal) și care a îmbrățișat explicit maxima după care interesele de politică externă ale S.U.A. nu trebuie să fie condiționate de aprobarea nici unui alt stat.

Din punct de vedere practic, unilateralismul este mai eficace în anumite contexte istorice decât în altele și, de bună seamă, este mai convenabil pentru marile puteri mondiale decât pentru statele mici. În plan teoretic, el are un corelat doctrinar cunoscut în teoria relațiilor internaționale drept *realism*. Să examinăm ceva mai îndeaproape teoria realismului.

1.2 Atracțiile și limitele realismului în relațiile internaționale

Asumția că politica internațională este *anarhică* e aproape universală în teoria relațiilor internaționale. „Anarhie” înseamnă aici lipsa unei autorități ordonatoare situată deasupra statelor suverane, actori ultimi pe scena politicii internaționale. O implicație a asumpției este inexistența unui guvern supra-național cărui să i se subordoneze toate statele lumii. Ca atare, din punct de vedere formal, fiecare stat al lumii este egalul celorlalte. În cadrul acestei reprezentări descentralizate și anarhice a politicii internaționale, atât realității – precum Hans Morgenthau⁴ – cât și continuatorii lor *neorealști* – precum Kenneth Waltz⁵ – afirmă că scopul ultim al statelor-națiuni în anarhica lume internațională este acela de a *supraviețui* și că singura cale ce poate asigura supraviețuirea unui stat este creșterea *puterii* acestuia. *Puterea oferă protecție*: întrucât statele mai puțin puternice se tem de cele mai puternice, este improbabil ca primele să le atace pe cele din urmă.

Deși realității și neorealității sunt de acord cu privire la natura ineluctabilă a anarhiei, așa cum notează Cynthia Weber⁶, diferența dintre cele două școli ține de explicațiile avansate pentru această ineluctabilitate. Potrivit lui Morgenthau, anarhia este o consecință a firii umane fundamentale corupte. Fiabilitatea face ca natura umană să ajungă mereu în situații de conflict. Desigur, este un punct de vedere profund pesimist asupra comportamentului uman, individual și social. Pe de altă parte, neorealismul unui Waltz vede sursa agresivității nu în conceptul vag de „natură umană”, ci în particularitățile structurale ale diverselor organizări sociale. Așa cum diviziile generează conflicte în medii sociale inadecvat structurate sau, dimpotrivă, își vor inhiba agresivitatea în organizările sociale „bune”, la fel, statele vor fi mereu înclinate către conflict într-o ordine internațională competitivă. Dar cum anarhia nu poate fi decât o organizare socială competitivă, *anarhia internațională este „o cauză permisivă a războiului”*.

Rostul acestei scurte paranteze despre cauzele conflictelor este de a ne sugera un remediu contra dispoziției conflictuale a statelor: din perspectivă neorealistă, acesta constă în *democratizarea statelor lumii*, proces ce ar aduce cu sine nu doar libertatea popoarelor, ci și o ordine internațională de maximă (deși niciodată absolută!) stabilitate. Deși neterminat ca atare de către Waltz, acest gând este pe deplin compatibil cu argumentarea sa. Pe deasupra, este înrudit cu retorica Administrației Bush despre necesitatea democratizării statelor tiranice.

Revenind la ideea anarhiei internaționale ca o cauză permisivă a războiului, Waltz accentuează că ea constituie, de asemenea, limita capacității statelor de a coopera la nivel global. În lipsa unei autorități suprastatale – alta decât cele constituite

⁴ Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*, Brief edition revised by Kenneth W. Thompson, McGraw Hill, 1948/1993

⁵ Waltz, Kenneth, *Man, the State, and War*. Columbia University Press, 1959 și K. Waltz, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, 1979

⁶ Cynthia Weber, *International Relations Theory. A Critical Introduction*, Routledge, 2001, pp. 21-22

prin delegarea de suveranitate de către statele-națiuni – care să impună regulile cooperării, actorii internaționali vor acționa urmărindu-și fiecare propriul interes. În teoria rațională a deciziei, limitele cooperării raționale sunt ilustrate prin scenarii de tipul *dilemei prizonierului*. O versiune înrudită, dar diferită prin structura funcției de utilitate (*pay off*), este preluată de către Waltz de la Rousseau:

„Să presupunem că cinci vânători care au dobândit o abilitate rudimentară de a vorbi și a se înțelege unul cu altul se nimeresc să se întâlnească chiar atunci când toți suferă de foame. Foamea fiecăruia va fi potolită de a cincea parte dintr-un cerb, astfel că ei se pun „de acord” să coopereze pentru prinderea unuia. Dar foamea fiecăruia dintre ei va fi potolită și de un iepure, astfel că, atunci când un iepure trece prin preajmă, unul dintre vânători îl înșafă. Defectorul obține mijloacele de a-și potoli foamea, dar făcând asta, el permite cerbului să scape. Interesul său imediat prevalează asupra celor ale partenerilor săi”⁷.

În acest model de interacțiune, cunoscut drept *vânătoarea cerbului (stag hunt)* în teoria jocurilor, motivul *defectării* – adică al încălcării unilaterale a regulilor convenite – este acela că interesul imediat va prevala în *chip rațional* asupra celui colectiv atât timp cât recompensa acțiunii colective este comparabilă cu cea a acțiunii pe cont propriu și cât există probabilitatea ca un alt „jucător” să defecteze.

Dar parabola, al cărei tâlc este tocmai că limitele cooperării țin de natura însăși a comportamentului rațional, e prea limitată pentru a face dreptate unei clase extrem de bogate de exemple de cooperare socială. În termenii parabolei, dacă „jocul” vânătorilor ar fi fost unul *iterativ*, adică repetat, atunci defectorul ar fi fost cu siguranță eliminat, ceea ce nu numai că i-ar fi interzis accesul la prada mult mai substanțială a grupului, dar i-ar fi diminuat și șansele de a prinde iepurele pe cont propriu. Or, în mod tipic, acțiunea socială este una de tip „joc iterativ”. Regulile cooperării nu sunt impuse de o entitate supraordonată, ci de simpla maximizare rațională a șanselor de acces la o recompensă mărită. Prin urmare, interesul statelor se exprimă nu doar ca acumularea egoistă de putere în contexte conflictuale, ci și ca *maximizare a recompensei comportamentului de tip cooperativ*.

La urma urmei, este evident că relațiile dintre cele mai puternice democrații occidentale sunt eminamente de tip cooperativ. O organizație de securitate precum NATO sau un proiect de integrare politică, economică și culturală precum UE arată că, de fapt, structura anarhică a politicii internaționale constituie un mediu al comportamentului cooperativ. În orice epocă, statele formează coaliții mai mult sau mai puțin extinse, cu reguli mai mult sau mai puțin constrângătoare. Epoci de echilibru global a doi sau mai mulți poli de putere alternează cu epoci de dominație hegemonică a unui singur pol. Statele-națiuni dispun mereu de un spațiu de latitudine în care, în funcție de conjuncturile interne și de evenimentele internaționale, pot părăsi alianțe existente spre a forma altele noi. Este însă important să subliniem permanența unor constrângeri externe asupra comportamentului statelor, constrângeri dintre care unele sunt instituționalizate ca norme internaționale. Încălcarea lor presupune, invariabil, plata unui preț, material sau moral, pe care puțin actori ai scenei internaționale și-l pot permite. Desigur, vorbind despre costurile pe care le presupune o anumită structură a politicii internaționale, Waltz⁸ ne atrage, pe bună dreptate, atenția că în sistemul de tip *self-help* al anarhiei internaționale costurile organizaționale sunt scăzute și că partizanii

⁷ Kenneth Waltz, *Man, the State, and War*, Columbia University Press, 1959, pp. 165-166

⁸ Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, 1979, p. 111.

construirii unei ordini ierarhice ignoră adesea costul ei ridicat, lăsând la o parte chestiunea eficienței sale de multe ori discutabile. Dar o analiză detaliată de acest tip depășește atât cadrul lucrării de față, cât și resursele teoretice ale realismului clasic. Să revenim acum la realitatea intervenției americane în Irak.

1.3 Instabilitatea mesajului public de justificare a intervenției

Declanșarea intervenției militare în Irak a fost motivată inițial de percepția unui *pericol iminent* constituit de presupusa posesie de către Saddam Hussein de arme chimice și biologice. După ce căutările intense din timpul ocupației s-au soldat cu eșec, justificarea publică a luat forma luptei pentru *eliberarea* poporului irakian de sub tirania lui Saddam, pentru *democrație și drepturile omului*. Reacția de respingere a populației față de ocupație și, mai ales, intensificarea insurgenței, a dus la redefinirea intervenției în Irak ca parte a „*războiului global împotriva terorismului*”, cu acronimul GWOT (*global war on terror*). După cum observă George Packer⁹, recent, ca urmare a percepției la nivelul Administrației americane a impresiei războinice și unilateraliste pe care o creează acest limbaj, termenul „război” s-a transformat în „luptă” iar noțiunea de „terorist” a fost substituită cu cea de „extremist violent”, astfel că GWOT s-a transformat în „*lupta globală împotriva extremismului violent*”. Într-un raport al Pentagon -ului pentru *US News & The World*, „extremismul islamic” este definit ca „extremism sunnit și šiit care exploatează islamul în scopuri politice”.

Se impun câteva comentarii. În primul rând, o clarificare terminologică asupra distincției dintre *acțiune preventivă* și *acțiune preemptivă*. Potrivit lui John L. Gaddis¹⁰, distincția s-a impus în contextul scenariilor militare din timpul Războiului Rece. *Acțiunea preventivă* reprezintă acțiunea militară împotriva unui stat aflat pe punctul de a lansa un atac, în vreme ce *acțiunea de prevenție* este cea împotriva unui stat care *ar putea*, în viitor, să constituie o atare amenințare. În vreme ce legea și practica internațională îngăduie acțiunea preemptivă pentru eliminarea unei amenințări iminente, prevenția, astfel definită, este contestabilă din punct de vedere normativ, atât legal cât și moral. Dată fiind lipsa de substanță a scenariului amenințării iminente a Americii de către un Irak presupus a fi echipat cu arme chimice și biologice și aflat aproape de obținerea armei nucleare, intervenția americană în Irak s-a dovedit, în fapt, a fi o acțiune preventivă. Cu alte cuvinte, retorica Administrației de la Washington a recurs la o aparentă confuzie a noțiunilor, folosind termenul de „preemptiv” pentru a justifica o acțiune militară preventivă. Dar nu putem trece cu ușurință peste temeuriile acestei ambiguități semantice. Atacul terorist din 11 septembrie 2001 aparține unei categorii de amenințări atât de dificil de prevăzut și de detectat încât prevenția este singura cale rămasă la dispoziția statelor amenințate. Statele Unite nu mai pot să aștepte cu pasivitate dovezile vizibile și incontestabile ale amenințărilor teroriste, ci sunt nevoite să urmărească și să intervină împotriva sau pe teritoriul statelor considerate a adăposti organizații ori grupări teroriste. Desigur, faptul că SUA poate întreprinde acțiuni militare pe baza bănuielii că este amenințată neliniștește regimurile cu care e în conflict ideologic și economic deschis. Pentru ele, SUA este un actor politic impredictibil și nesigur.

Privitor la inconsistențele de „marketing” ale mesajului public de legitimizare a intervenției, este notabilă observația lui Melvin R. Laird¹¹, fost secretar al apărării în

⁹ Packer, George (2005a) „Name Calling”, in *The New Yorker*, 8-15 August 2005

¹⁰ John L. Gaddis, „Grand Strategy in the Second Term”, in *Foreign Affairs* (January/February 2005), Vol. 84, No. 1

¹¹ Melvin R. Laird, „Iraq: Learning the Lessons of Vietnam”, in *Foreign Affairs* (November/December 2005), Vol. 84, No. 6

Administrația Nixon, despre *fluiditatea inevitabilă* a obiectivelor și a misiunilor în timp de război. Ca oficial responsabil în mare parte de gestionarea retragerii trupelor americane din Vietnam, Laird a fost în măsură să observe că

„obiectivul inițial în Asia de Sud-Est fusese oprirea expansiunii comunismului. Datorită schimbărilor în relațiile dintre Uniunea Sovietică și China și suprimării, în 1965, a mișcării comuniste în Indonezia, amenințarea unui imperiu comunist s-a diminuat. Nedorind să abandoneze Vietnamul de Sud, Statele Unite și-au schimbat misiunea în dobândirea autodeterminării Vietnamului”¹².

2. Deficiențele de pregătire a intervenției și de planificare a perioadei de ocupație

Deși victoria militară a trupelor Coaliției asupra armatei lui Saddam a fost zdrobitoare și mai rapidă decât anunțaseră cele mai optimiste prognoze, adevăratele dificultăți ale intervenției în Irak s-au vădit abia după debutul perioadei de ocupație. Evenimentele care au început să se precipite la începutul lui aprilie 2003 au relevat lipsa unui plan detaliat de reconstrucție democratică a statului irakian și un deficit al forțelor Coaliției antrenate pentru misiuni de menținere a ordinii civile.

2.1 Susținerea redusă a intervenției în comunitatea internațională

Factori numeroși și diverși au condus la o susținere internațională foarte slabă, ba chiar la opoziția unor aliați tradiționali ai SUA față de intervenția militară din Irak. Unii sunt de ordin instituțional: structura Consiliului de Securitate al ONU nu a asigurat răspunsul prompt și flexibil de care avea nevoie SUA. Totuși, numeroase voci critice atribuie o parte a răspunderii unilateralismului Administrației americane, puțin preocupată, în faza de pregătire a ostilităților, de asigurarea unui consens internațional solid. Să ne amintim că acesta a fost obținut din partea aliaților tradiționali, cel puțin din punct de vedere moral, atât în primul război din Golf, cât și în intervențiile umanitare din Bosnia în 1995 și Kosovo în 1999, sau în înlăturarea regimului Taliban din Afganistan în 2001.

Un factor care a subminat justificarea credibilă a intervenției în Irak l-a constituit neputința Administrației americane de a proba existența unei legături credibile între Saddam Hussein și al Qaeda, în ciuda insistenței mesajului mediatic pe această chestiune, precum și lipsa dovezilor serioase că Saddam ar fi deținut arme de distrugere în masă. Un interesant text pe care Paul R. Pillar, National Intelligence Officer pentru Orientul Apropiat și Asia de Sud în perioada 2000-2005, l-a publicat în numărul din martie/aprilie 2006 al revistei *Foreign Affairs*, propune o analiză dură a relației dintre Administrația Bush și comunitatea americană de informații, acuzând –o pe cea dintâi de politizarea procesului de analiză a informațiilor, de neglijare a expertizei serviciilor de informații și de selecție a unor informații nereprezentative și neanalizate pentru a-și susține public poziția.

„Administrația a folosit informațiile nu pentru a fundamenta procesul de luare a deciziei, ci pentru a justifica o decizie deja luată. A mers la război fără a

¹² *Ibidem*

cere – și, evident, fără a fi influențată de – o evaluare a informației de nivel strategic cu privire la vreun aspect al situației din Irak. (...) Înainte de război, din proprie inițiativă, comunitatea de informații a analizat principalele provocări cu care s-ar confrunta orice autoritate în Irakul *post* invazie. A prezentat un tablou al unei culturi politice ce nu oferă sol fertil pentru democrație și a prezis o tranziție lungă, dificilă și turbulentă. A concluzionat că, pentru a reface economia irakiană, ar fi necesar un efort de tipul unui Plan Marshall, în ciuda resurselor abundente de petrol ale Irakului. A prezis că în societatea irakiană profund divizată, cu resentimente sunnite privind pierderea poziției dominante și cu șiiții în căutarea unei puteri pe măsura statutului lor de majoritate, exista o probabilitate ridicată ca aceste grupuri să se angajeze în conflict violent, în lipsa intervenției preventivoare a unei puteri de ocupație. Și a anticipat că o forță străină de ocupație va deveni ea însăși ținta resentimentelor și a atacurilor – inclusiv a războiului de gherilă – dacă nu va reuși să ofere securitate și să pună Irakul pe drumul spre prosperitate în primele săptămâni sau luni după căderea lui Saddam”¹³.

Vom discuta mai jos trăsăturile importante ale acestui scenariu în perspectiva faptelor care aveau să-l confirme. Să revenim acum la insistența Administrației asupra presupusei alianțe dintre Saddam și al Qaeda, insistență care, conform analizei lui Pillar, se află în discrepanță maximă față de datele furnizate de comunitatea de informații. Potrivit lui Pillar, nici o declarație semnificativă a oficialilor comunității de informații nu a susținut ideea alianței denunțate de Administrație. Aceasta a insistat, totuși, să lege intervenția din Irak de „războiul global împotriva terorismului” și de amenințarea de care publicul american se temea cel mai mult.

După cum știm acum, lucrurile nu au stat mai bine nici în legătură cu presupusa posesie de către Saddam a armelor de distrugere în masă (WMD). Cel mai bun exemplu este discursul despre Starea Națiunii pe care Președintele Bush l-a ținut în ianuarie 2003, în care a anunțat că Irakul achiziționa minereu de uraniu din Africa. Analistii serviciilor americane de informații pusese sub semnul întrebării raportul pe care s-a bazat această aserțiune și oferiseră un aviz negativ cu privire la folosirea sa publică. Totuși, afirmația a fost inclusă în discurs, fiind etichetată ca informație bazată pe surse britanice.

În fine, o altă categorie de factori de subminare a consensului ține de fundalul difuz, dar amplu și persistent, de neîncredere în angajamentul internațional al SUA după respingerea Protocolului de la Kyoto și după retragerile din tratatul Curții Penale Internaționale (ICC) și al sistemelor anti-balistice (ABMT).

2.2 Ostilitatea populației irakiene

Realitatea din Irak nu corespunde așteptărilor Administrației nici după cea mai optimistă și părtinitoare „lectură”. Contrar așteptărilor soldaților americani – formate de o propagandă pro-intervenționistă sprijinită pe supraaprecierea optimismului diasporei irakiene din SUA față de dorința de eliberare a irakienilor – populația irakiană s-a dovedit repede a fi ostilă armatei de ocupație.

Argumentele pe care s-au construit proiecțiile expuse de Pillar sunt de natură logică și culturală, fiind independente de cunoștințe *post factum*. Ele îndreptătesc și

¹³ Paul R. Pillar, “Intelligence, Policy, and the War in Iraq”, în *Foreign Affairs* (March/April 2006), Vol. 85, No. 2

întrebarea dacă lucrurile ar fi putut sta mai bine după încheierea fazei de ocupare, indiferent de natura pregătirilor care ar fi avut loc înainte. Scepticii, care răspund negativ, atrag atenția asupra următoarelor elemente:

- schimbarea violentă de regim de către forțe străine, cu un preț ridicat de „pierderi colaterale” și continuată printr-o perioadă nedefinit de lungă de ocupație generează, în chip previzibil, ostilitate și neîncredere din partea populației locale;
- examinarea istoriei irakiene din ultimul secol ar fi expus profundele fracturi etnice și culturale ale unei construcții statale artificiale;
- o țară precum Irakul, brutalizată de decenii de opresiune, războare și embargouri, lipsită de amintirea vreunei experiențe democratice anterioare și cu o cultură esențial diferită de cea apuseană, nu putea rezona la proiectul unei construcții democratice de tip liberal;
- incapacitatea Coaliției de a asigura ordinea publică și funcționarea infrastructurii de bază nu putea decât să alieneze populația de proiectul construcției unui Irak democratic.

Trebuie adăugată aici și contribuția contra-propagandei imamilor irakieni, care au exacerbât imaginea ocupației ostile portretizând trupele Coaliției drept „cruceați creștini”.

Nu mă număr printre scepticii care consideră că intervenția în Irak nu poate sfârși decât prin eșec. Deși greșelile comise trebuie admise și analizate, a contabiliza cu *schadenfreude* nereușitele Coaliției și a refuza posibilitatea rațională a unui scenariu de echilibru și stabilitate în zonă este nu doar anistoric, ci și irresponsabil.

Intervenția Coaliției s-a desfășurat cu evident deficit de pregătire al fazei post-ocupație. Expertiza culturală și lingvistică ce se afla la îndemâna Pentagonului a fost sistematic ignorată, puterea de decizie fiind adesea acordată unor oficiali obedienți și lipsiți de competență. Dar problema fundamentală a ocupației militare a Irakului a fost generată de lipsa unui plan detaliat al fazei *post* Saddam. Administratorii americani ai Autorității Provizorii a Coaliției (CPA) nu au mers la post cu un plan coerent și detaliat de reconstrucție instituțională și economică. Dimpotrivă, dispunând de mandate de autoritate cvasi-discreționară, generalul Jay Garner și succesorul său, Paul Bremer, au adoptat cursuri de acțiune uneori diametral opuse.

De exemplu, după cum relatează George Packer¹⁴, la începutul lui mai 2003, echipa lui Garner a stabilit relații de lucru cu seniorii armatei irakiene destrămate, în ideea de a alcătui brigăzi de reconstrucție și de menținere a securității. De asemenea, ei au colaborat cu funcționarii baathiști rămași în ministere. Dar, la puține zile după începerea mandatului său, Bremer a dizolvat prin decret forțele militare irakiene și a exclus din serviciul civil membrii Partidului Baath din primele patru niveluri administrative. Nu discutăm aici adecvarea fiecărei dintre aceste măsuri, ci doar faptul că planuri de acțiune atât de contradictorii nu puteau fi decât sortite discreditării. Neputându-și asigura colaborarea persoanelor competente și/sau influente, CPA nu a fost în măsură să asigure funcționarea unei infrastructuri vitale de curent electric și apă și nici să ofere o elementară protecție împotriva furturilor, a crimelor și a jafurilor. Imaginile infanteriștilor americani asistând cu pasivitate la devalizarea clădirilor administrative, dar și a magazinelor sau muzeelor în primele zile după căderea lui Saddam sunt grăitoare pentru pierderea enormă de încredere suferită de o armată de ocupație neantrenată și nedotată pentru sarcinile menținerii păcii. Nu este o exagerare

¹⁴ George Packer, *The Assassins' Gate: America in Iraq*, Farrar, Strauss & Giroux, 2005

să afirmăm, alături de Kenneth Pollack¹⁵, că *criza de securitate creată în aprilie 2003 și nesoluționată până azi este cel mai nociv efect al intervenției americane în Irak*. Această criză este sursa insurgenței armate, în special în rândurile populației sunnite din vestul țării, și a colapsului puterilor statale.

La lipsa unei strategii limpezi și coerente cu privire la reconstrucția Irakului de după Saddam se adaugă și calitatea precară a pregătirii personalului chemat să pună temelile noului edificiu democratic. Grăitoare este relatarea lui Packer¹⁶ despre un tânăr american care lucra la Legea Administrativă Tranzitorie (TAL) – în fapt, constituția interimară irakiană – tânăr care era ocupat și cu trimiterea de aplicații de admitere la facultate de drept.

În ceea ce privește disponibilitatea Irakului de a fi transformat într-o democrație de tip liberal, perspectivele sunt sumbre. Faptele expuse mai sus compun un tablou asemănător nu cu Germania ori cu Japonia anului 1945 – țările care servesc ca exemplu de paradă a ideii că nu există societate nedemocratizabilă – ci mai degrabă cu Spania anului 1808 care, așa cum ne amintește Edward Luttwack¹⁷, s-a arătat foarte ostilă proiectului de Constituție modernizatoare propus de Regele Joseph al II-lea, fratele lui Napoleon Bonaparte. Proiectul propunea pentru prima oară o justiție independentă în Spania, o presă liberă, precum și abolirea privilegiilor feudale ale aristocrației și bisericii. Cu toate acestea, spaniolii s-au solidarizat cu clerul care mobiliza lupta împotriva necredinței invadatorilor străini. În Irakul de astăzi, atât clericii șiiți cât și cei sunniți predică neîncetat împotriva coaliției creștine a forțelor de ocupație, denunțate pentru presupusa intenție de a distruge islamul în chiar leagănul său și de a jefui resursele de petrol ale țării. Imamiilor atribuie un caracter duplicitar justificării democratice a intervenției americane, socotind că retorica libertății și a drepturilor omului nu este decât un pretext pentru a deposeda Irakul nu doar de teritoriul și de petrol, ci și de onoarea familială și religioasă. Bineînțeles, aceste îndemnuri găsesc un teren fertil într-o populație de educație scăzută ce frecventează asiduu moscheile.

Câteva cuvinte suplimentare cu privire la perspectiva democratizării Irakului. Nivelul scăzut al educației democratice al unei societăți își are un bun indicator în înclinația simplistă de a socoti democrația drept un joc cu o singură regulă: cel care câștigă alegerile deține toată puterea. În Irak, până și cele mai înalte și respectate autorități spirituale comit astfel de simplificări, ceea ce nu doar că arată lipsa acută de democrație, dar și contribuie masiv la discreditarea conceptului însuși de democrație. Marele Ayatolah Ali Sistani s-a opus cu vehemență pretențiilor kurde la garanții constituționale pentru independență, cu justificarea că populația șiită a câștigat toată puterea odată cu majoritatea în alegerile din decembrie 2005. De fapt, orice sistem democratic funcțional deține mecanisme de *check and balance*, adică de protecție a minorităților față de puterea necontrolată a majorității.

O altă sursă de conflict cu democrația de tip occidental este dată de rolul de izvor juridic fundamental atribuit islamului în constituția irakiană. Cu toate că și noțiunea de „standarde democratice” este menționată, *sharia* (legea islamică) nu oferă femeilor drepturi egale cu cele ale bărbaților. De exemplu, femeilor le este interzis să declanșeze procedurile de divorț, iar valoarea mărturiei unei femei într-o instanță de judecată echivalează cu jumătate din cea a unui bărbat. Această ultimă chestiune ridică, pe

¹⁵ Kenneth M. Pollack, “The Right Way. Seven Steps Toward a Last Chance in Iraq”, în *The Atlantic Monthly*, March 2006

¹⁶ George Packer, *op. cit.*

¹⁷ Edward Luttwack, “Iraq: The Logic of Disengagement”, în *Foreign Affairs* (January/February 2005), Vol. 84, No. 1

lângă problema deficitului de democrați și de cultură democratică în Irak, problema de principiu a legăturii necesare dintre democrație și liberalism. Cu alte cuvinte, întrebarea este aceea dacă edificarea unui sistem democratic nu poate fi concepută și realizată decât pe principiile unei filosofii politice liberale. Desigur, chestiunea este neinteresantă pentru islamisti precum președintele iranian Ahmadinejad, pentru care democrația este un produs ce ține de „esența coruptă” a Occidentului și, ca atare, indezirabil în lumea musulmană. Există, de exemplu, încercări teoretice notabile de a fundamenta un edificiu democratic pe terenul social și cultural confucianist¹⁸. Dar studiile sunt încă în stadiu incipient și nesuținute de studii de caz solide.

3. Perspectivele și strategia retragerii

Pentru a putea pune în mod semnificativ problema retragerii trupelor americane din Irak, trebuie clarificate următoarele chestiuni de ordin general: când pot fi considerate obiectivele americane ca fiind atinse? Când pot fi considerate costurile umane și materiale ale ocupației ca fiind intolerabile? Ambele întrebări refuză răspunsuri univoce. Cea dintâi, deoarece, așa cum am arătat, obiectivele intervenției americane sunt frecvent redefinite, fiind adaptate unui context regional fluid. În ce privește costurile umane și materiale suportate de societatea americană, este dificil de spus unde se situează pragul de sus al suportabilității atâta vreme cât susținerea populară a intervenției, deși aflată pe o pantă general descendentă¹⁹, cunoaște creșteri și descreșteri semnificative, în funcție de percepția populară a șanselor de succes a acțiunilor militare. Un rezultat interesant de cercetare socială este acela că societatea americană suportă mult mai ușor pierderi atunci când perspectivele succesului intervenției sunt promițătoare, și mult mai greu atunci când șansele de succes sunt scăzute. Astfel, Christopher Gelpi²⁰ avansează ipoteza, susținută cu date din războaiele din Coreea și Vietnam, a unei populații americane care nu are fobia costurilor de război, așa cum este de obicei caracterizată, ci pe cea a înfrângerii.

În ceea ce privește o dată limită a prezenței americane în Irak, Administrația Bush a avut tactul de a nu-și limita opțiunile prin avansarea unui *deadline* care ar fi îngăduit insurgenților să-și adapteze strategia în consecință. Ideea directoare a retragerii a fost, firesc, cea a transferului progresiv de putere către autoritățile irakiene și de reducere treptată a efectivelor militare americane. Totuși, este clar că nu poate fi vorba decât de un proces extrem de complex, condiționat de acțiunea antagonistă a unei multitudini de forțe și de interese. După cum vom arăta imediat, nu doar cele trei părți dominante ale populației irakiene – șiiții, sunniții și kurzii – au interese divergente, ci și vecinii Irakului, motivați fiecare de temeri și nevoi cu rădăcini istorice.

Distingem, așadar, între *conflictele interne* și cele *externe* care animă evoluția politică a Irakului, deși vom vedea (§3.1, 3.2) că există relații de intercondiționare între cele două categorii. Pe plan intern, populația de religie musulmană sunnită, concentrată în partea centrală și de vest a țării, în zone lipsite de resurse petroliere, se opune unei constituții federaliste care ar consfinți independența kurzilor în nordul țării și care ar acorda autonomie musulmanilor șiiți, în sud, ambele fiind teritorii bogate în

¹⁸ Brooke A. Ackerly, „Is Liberalism the Only Way Toward Democracy?”, în *Political Theory*, Vol. 33, No. 4, August 2005

¹⁹ John Mueller, „The Iraq Syndrome”, în *Foreign Affairs* (November/December 2005), Vol. 84, No. 5

²⁰ Christopher Gelpi, „How Many Casualties Will Americans Tolerate?”, în *Foreign Affairs* (January/February 2006), Vol. 85, No. 1

zăcăminte de petrol. Sunniții, grup dominant în timpul lui Saddam, s-ar vedea excluși de la viața politică și economică a țării.

3.1 Conflicte interne

La alegerile din 15 decembrie 2005, *Alianța Unită Irakiană* a partidelor šiite a câștigat majoritatea locurilor în parlamentul (128 din 275), cu zece locuri mai puțin decât cuantumul necesar pentru a putea forma un guvern. Primul guvern irakian ales democratic este expresia unei coaliții care include și blocul partidelor kurde (cu cele 53 de locuri în parlament), precum și două grupuri sunnite. Deși reprezentarea sunnită a crescut semnificativ față de alegerile interimare din ianuarie 2005, de la 17 la 55 de locuri, sunniții au continuat să boicoteze procesul electoral, reducând astfel și speranțele legate de scăderea insurgenței. Pesimismul Administrației americane în urma alegerilor este generat nu doar de dominația clară a šiitilor apropiați de Iran, ci și de semnificativa scădere electorală (de la 40 de locuri în ianuarie 2005 la 25 în decembrie) a partidului secular condus de Ayad Allawi, de care se legau cele mai multe speranțe de modernizare politică a țării.

Tensiunile dintre sunniți și šiiti au atins deja cotele unui război civil *de facto*. După începutul retragerii armatei americane din zone tot mai importante ale teritoriului irakian, forțele irakiene au preluat controlul în cel puțin 13 orașe, incluzând fiefurile sunnite Bakuba și Falluja. Pentru că CPA a desființat armata lui Saddam, condusă de sunniți, majoritatea forțelor actuale sunt irakieni šiiti. Šiiti, care au fost țintele obișnuite ale insurgenței sunnite, au preluat controlul forțelor armate și de poliție, precum și pozițiile cheie în administrație, ceea ce adus cu sine o evidentă reducere a numărului acțiunilor de insurgență. Prețul liniștii relative este însă plătit de populația sunnită, supusă presiunilor și abuzurilor šiite. Numeroși sunniți sunt arestați și anchetați cu violență sau chiar uciși. Aceste tactici dure nu pot fi decât gaz pe focul momentan molcom al insurgenței.

Pe lângă vechile linii de clivaj etnic și religios, un conflict mult mai surprinzător este cel dintre o parte a luptătorilor Armatei Islamice (una dintre organizațiile de mujahedini formată ca urmare a invaziei americane din 2003) și membrii al Qaeda din Mesopotamia. Conform *New York Times* (12 ian. 2006), în luna octombrie 2005 au avut loc mai multe lupte între *guerilele de insurgenți baathiști și al Qaeda* în orașele Ramadi, Husayba, Yusifiya, Dhuluiya și Karmah. Motivul conflictului ține de ideologia insurgenței, care este una naționalistă și, ca atare, opusă unei organizații percepută ca fiind eminentamente străină – deși al Qaeda din Mesopotamia se compune predominant din irakieni aflați sub comanda unui iordanian, Abu Musab al-Zarqawi. Totuși, conform liderilor irakieni, în alte orașe insurgenții locali cooperează cu al Qaeda. În orice caz, faptul că insurgenții baathiști au ajuns conflicte deschise și dure cu al Qaeda infirmă cu ironie scenariul de justificare a intervenției americane bazat pe presupusa cooperare dintre regimul lui Saddam și organizația lui Bin Laden.

3.2 Ce vor vecinii Irakului?

Strategia de ieșire (*exit*) a trupelor coaliției trebuie să ia în calcul în mod fundamental liniile de clivaj dintre diferitele interese ale vieții politice irakiene. Ostilitatea față de trupele de ocupație a insurgenților transcende, pentru moment, identitățile etnice și religioase, însă jocul politic va deveni mult mai complicat pe măsură ce retragerea va deveni tot mai vizibilă. De bună seamă, o influență decisivă va fi exercitată

de interesele politice divergente ale vecinilor Irakului. Să le examinăm pe rând, într-o succesiune inspirată de analiza lui Luttwack²¹.

Iranul este direct interesat de stabilitatea situației din Irak pentru a evita o probabilă revoltă a minorităților actualmente oprite. Deși minoritățile constituie mai bine de jumătate din populația Iranului, cultura și limba *farsi* se bucură de exclusivitate în Administrație și în educația publică. Minoritățile musulmanilor heterodocși și ale bahai-ilor sunt supuse persecuțiilor, ca și cele etnice ale kurzilor și azerilor. Dar, cu toate că vidul de autoritate în Irak nu poate decât să accentueze tendințele de emancipare ale acestor minorități, teocrația de la Teheran alimentează forțele anti-americane din Irak atât prin furnizarea directă de arme milițiilor šiite cât și prin infiltrările de militanți Hezbollah. Se adaugă, bineînțeles, propaganda oficială anti-americană care, după venirea la putere a președintelui Ahmadinejad, a atins cote de virulență paroxistică, adăugând în lunile recente o dimensiune de amenințare nucleară. Ahmadinejad joacă acum o carte foarte riscantă, mizând pe o imaginabilă coalizare a întregii lumi islamice împotriva „amenințării americano-israeliene”. Se simte încurajat și de situația politică din Irak, unde șiiții favorabil Iranului dețin majoritatea în parlamentul recent format. Muktada al-Sadr controlează una dintre cele mai mari facțiuni ale Alianței Irakiene Unite, coaliția de partide šiite ce a câștigat alegerile din decembrie 2005. Al-Sadr, lider al Armatei lui Mahdi (o miliție šiită de circa 10.000 de oameni), este sponsorizat de Iran. Aflat într-o recentă vizită la Teheran, el a declarat că s-ar alătura imediat Iranului dacă acesta ar fi atacat de SUA. Și lucrurile nu se opresc aici: după cum comentează Peter Galbraith²², al-Sadr nu e singurul membru al Alianței Unite care s-ar coaliza cu Iranul. Iranul sponsorizează și antrenează Corpul Badr, care este aripa militară a Consiliului Suprem al Revoluției Islamice în Irak, cel mai mare partid politic al țării. Ministrul de interne irakian, Bayan Jabr, este fostul șef al Corpului Badr, ai cărui membri domină actualmente structura forțelor de poliție. În fine, Dawa, al treilea partid major al Alianței Unite, are, de asemenea, relații strânse cu Iranul. Iată de ce, în condițiile în care alegerile democratice au adus la putere în Irak suporteri ai statului islamic iranian, Teheranul este încrezător că SUA nu vor interveni dur pentru a stopa programul său nuclear.

Siria a cunoscut un crescendo al tensiunii în relațiile cu SUA prin autorizarea activității Hezbollah în Irak, dar și în contextul acuzațiilor la adresa Damascului de a fi avut un rol în asasinarea fostului premier libanez, Rafik Hariri, în februarie 2005. Presiunea exercitată de comunitatea internațională asupra Iranului și Siriei le face pe acestea să se manifeste solidar în opoziția lor față de prezența americană în Orientul Mijlociu, în ostilitatea față de Israel și în sprijinul material și moral acordat organizațiilor militante din Palestina și Liban. Recenta instrumentalizare politică a conflictului cultural produs de caricaturile publicate de jurnalul danez Jyllands-Posten s-a soldat cu un succes surprinzător în instigarea lumii musulmane împotriva occidentului, fie el secular sau creștin.

Turcia, țară NATO, este un partener tradițional al SUA, cu toate că a îngreunat faza de pregătire a operațiunilor în Irak. Principala îngrijorare a Ankarei cu privire la situația din Irak este legată de potențialul de intensificare a mișcării de autodeterminare a populației kurde ca urmare a întăririi independenței politice și economice a kurzilor irakieni. După cum remarcă Luttwack²³, acțiunea de contracarare a Turciei se bazează pe susținerea militară directă a minorității turceme din Irak, deși etnia aceasta este

²¹ Edward Luttwack, *op. cit.*

²² Peter W. Galbraith, "The Mess", în *The New York Review of Books*, Vol. 53, No. 4, March 9, 2006

²³ Edward Luttwack, *op. cit.*

azeră și nu turcă. Turcmenii irakieni se află predominant în orașul Kirkuk și în împrejurimile acestuia, adică în fieful kurd atât de important pentru bogatele zăcăminte de petrol. Guvernul turc susține astfel coaliția anti-kurdă din Kirkuk, care include și arabi sunniți angajați în lupta de gherilă contra coaliției. Prin urmare, strategia irakiană a Turciei lovește prin ricoșeu în interesele americane.

Kuweitul și Arabia Saudită, care și datorează prosperitatea – în primul caz, chiar existența statală – protecției americane, au contribuit modest la susținerea efortul militar al coaliției. Arabia Saudită a funcționat atât ca sursă de voluntari islamiști pentru insurgența irakienă, cât și de fonduri furnizate de suporterii saudiți ai jihadului. Pe de altă parte, este sigur că monarhia saudită, aflată într-un deficit de autoritate politică, este profund îngrijorată de situația anarhică din Irak. În fine, *Jordania* s-a dovedit a fi un susținător al eforturilor de construcție a structurilor instituționale în Irakul post Saddam.

Orice strategie de retragere trebuie să se bazeze pe negocieri care să ia în calcul interesele complexe și uneori contradictorii ale vecinilor Irakului. Dar, așa cum se arată în subsecțiunea următoare, retragerea presupune și realizarea unor obiective obligatorii pe plan intern.

3.3 De-americanizarea treptată a Irakului

Reducerea graduală a efectivelor americane în Irak trebuie să se conformeze următorului imperativ enunțat cu claritate de Pollack²⁴ într-o foarte recentă lucrare de analiză realizată la Centrul Saban pentru Politica Orientului Mijlociu al Institutului Brookings: *protecția populației irakiene și a infrastructurii civile să devină cea mai înaltă prioritate*. Guvernul ales trebuie să fie în măsură să asigure populației siguranță în case, pe stradă și la locul de muncă. Însă în condițiile în care efectivele americane vor fi scăzute, prezența constantă de trupe pe care o cere acest obiectiv nu poate fi realizată decât printr-o schimbare de strategie: trecerea de la operațiuni predominant militare ofensive, de urmărire și distrugere a insurgenței pe întreg teritoriul irakian, la operațiuni predominant defensive, de menținere și consolidare a prezenței Coaliției în zone de întindere limitată dar de importanță strategică. Modelul propus de Pollack – preluat de la analistul militar Andrew Krepinevich²⁵ – este acela al unor *enclave securizate*, situate în poziții cheie în sudul și centrul țării, în care puterile statului să poată fi exercitate. Pe măsura instruirii adecvate a forțelor irakiene de securitate, ar urma ca aceste enclave să fie extinse asemenea unor pete de petrol, preluând gradual controlul asupra teritoriilor dominate actualmente de anarhie.

Un asemenea plan nu poate fi pus în aplicare decât cu ajutorul unor forțe de securitate irakiene antrenate corespunzător. Raportul Pollack denunță practica falimentară prin care, ca urmare a presiunii politice, numeroase unități irakiene au fost alcătuite în termene foarte scurte, pentru a face vizibil progresul în reconstrucția Irakului. Rezultatul a fost că, de cel puțin două ori de la căderea Bagdadului, trupele irakiene au eșuat în situații de luptă.

„În aprilie 2004, circa jumătate din forțele de securitate din sudul și centrul Irakului au dispărut atunci când au fost confruntate cu revolta Armatei lui

²⁴ Kenneth M Pollack și Iraq Policy Working Group al Centrului Saban pentru Politica Orientului Mijlociu, Institutul Brookings, "A Switch in Time: A New Strategy for America in Iraq" (Analysis Paper) No. 7, 2006

²⁵ Andrew F. Krepinevich, "How to Win in Iraq", în *Foreign Affairs* (January/February 2005), Vol. 84, No. 5

Mahdi, condusă de Moktada al-Sadr. La fel, în noiembrie 2004 personalul coaliției credea că forțele irakiene de securitate din jurul Mosulului se descurcau bine: trecuseră, în fond, prin programele existente de antrenament, erau desfășurate în interiorul și în împrejurimile orașului și păreau să facă o treabă excelentă în apărarea legii și a ordinii. Totuși, în aceeași lună, insurgenții sunniți au declanșat o serie de atacuri puternice, ceea ce a făcut ca forțele irakiene să se evapore, cu excepția unui singur batalion”²⁶.

Trupele irakiene au nevoie, așadar, de un antrenament formal de substanță, dar și de un timp de selecție și de formare a coeziunii în operațiuni militare de intensitate scăzută, înainte de a fi aruncate în confruntări dure.

În fine, după cum argumentează Pollack, *comunitatea internațională trebuie să-și găsească un rol semnificativ* în construcția Irakului post Saddam. Alegerile din decembrie 2005 au ca rezultat un guvern permanent și suveran. Acum este momentul ideal pentru a implica comunitatea internațională. Este vorba, desigur, în primul rând despre ONU care, prin numeroasele sale agenții, dispune de o rețea vastă de personal și de experiență vitale pentru procesul de *nation-building*. ONU a desfășurat proiecte angajând mii de specialiști în Cambogia, Bosnia, Kosovo, Afganistan și în alte locuri. Resursele umane ale ONU sunt mult mai vaste decât cele ale SUA în proiecte care privesc procesul de construcție politică, economică și socială a unui stat în colaps. În plus, numeroase guverne și organizații neguvernamentale nu sunt dispuse să participe la procesul de reconstrucție decât sub auspiciile ONU. Desigur, însă, trebuie rezolvată chestiunea delicată a cooperării politice dintre ONU și SUA. Pollack sugerează că ONU ar trebui să-și trimită un Înalt Comisar, așa cum a făcut-o în Bosnia, ceea ce ar impune negocieri cu SUA cu privire la transferul de autoritate.

Abstract:

The present paper has three main sections. The first one starts with a discussion of the notion of “legitimacy” and distinguishes between a legalistic sense (conformity to norms of international law) and a broader, moral sense (support expressed by the moral approval of the international community). The current American war on Iraq seems to lack both sorts of legitimacy, because of its unilateralism and of the instability of the Administration’s public message of justification. It follows a theoretical discussion of realism as a doctrine in the theory of the international relations, in which both its appeal and limits are underscored. The second section deals with the deficiencies in planning the occupation phase by Coalition forces. These have amplified the mistrust of the local population and generated its hostility. The third section discusses the steps of an exit strategy for the American forces. The strategy has to take into account both the divergent interests within Iraq, and those of its neighbors. But, most importantly, its necessary foundation must consist in solving the security crisis affecting the population and the functioning of the basic infrastructure. Besides, the international community must be given a substantial role in the reconstruction process.

²⁶ Kenneth M. Pollack, “The Right Way. Seven Steps Toward a Last Chance in Iraq”, in *The Atlantic Monthly*, March 2006

Intervenția americană în Irak: o acțiune legitimă, dar plină de tare spinoase probleme

Florin DIACONU

În românește, termenul *legitim* are mai multe accepțiuni, nu neapărat pe deplin compatibile și pe deplin complementare (dar nici neapărat complet incompatibile și/sau complet lipsite de complementaritate). De exemplu, conform lucrării *Dicționar al limbii române contemporane de uz curent*, de Vasile Breban, publicată de Editura Științifică și Enciclopedică din București, în 1980, *legitim* este un adjectiv cu următoarele semnificații: „care se întemeiază pe lege; legal; justificat, îndreptățit”.

Dacă luăm ca bază de pornire această definiție, putem afirma, în legătură cu intervenția americană în Irak, *concomitent*, și că aceasta este legitimă, dar și că vorbim despre o acțiune care este lipsită de suficiență legitimă.

Din perspectivă *strict juridică*, ca și din perspectivă *strict morală*, intervenția americană în Irak – și mai ales prelungirea prezenței militare a SUA în zona Golfului – par a fi *insuficient* de legitime. De exemplu, fiindcă nu există, nici măcar astăzi, un mandat clar și ferm al ONU pentru acțiunile SUA și ale aliaților și partenerilor Washingtonului.

Dar aceeași intervenție – ca și prelungirea prezenței militare americane în zona Golfului, ca și în alte puncte din Orientul Mijlociu – sunt *foarte* legitime, *dacă* luăm în calcul ultimele două semnificații listate de Breban. Adică acțiunile SUA și ale aliaților lor sunt cât se poate de *justificate*, de *îndreptățite*, cel puțin din perspectivă *geostrategică*. Acest fapt, evident și simplu de înțeles, devine și mai clar *dacă* paradigma *teoretică* pe care o folosim pentru a analiza situația actuală din Orientul Mijlociu este *teoria realistă clasică*, așa cum a fost ea formulată, acum mai bine de 50 de ani, de către Hans J. Morgenthau, în notoria și influenta sa lucrare *Politics among Nations: the Struggle for Power and Peace*.

Recitindu-i pe Morgenthau și pe Wight, fără ochelari de cal

Pentru a așeza discuția despre intervenția americană în Irak pe o bază *teoretică* realmente solidă – și practic aproape invulnerabilă, pentru orice actor individual sau colectiv dispus să recunoască faptul că *realismul*, ca teorie referitoare la relațiile internaționale, există, este cât se poate de *valid* și înglobează cantități mari de *adevăr* – merită, cred, să readucem în atenție câteva din formulările lui Morgenthau.

Pentru întemeietorul școlii realiste, principalul pilon al *oricărei* discuții profunde și nuanțate despre relațiile internaționale este „conceptul de interes definit în termeni

de putere¹. Putere care, la rândul ei, este definită – în contextul relațiilor internaționale, ca și în orice alt context politic – drept „controlul exercitat de om asupra minților și acțiunilor altor oameni”². Până aici, referirile lui Morgenthau legate de conceptele de *interes* și *putere* sunt încă destul de nebuloase. Dar lucrurile prind a se limpezi, mai ales *dacă* luăm în calcul următorul fragment: „Oricare ar fi obiectivele materiale ale unei politici externe, cum ar fi procurarea de noi surse de materii prime, controlul rutelor maritime sau schimbările teritoriale, ele întotdeauna presupun controlul acțiunilor altora prin influența exercitată asupra minților lor”³. Din aceste câteva rânduri ne interesează în special partea inițială, care se referă, foarte explicit, la materii prime, teritorii și rute comerciale. *Toate* aceste trei elemente sunt prezente, direct sau indirect, în masiva parte a III-a a lucrării lui Morgenthau, parte intitulată *Puterea națională* (și alcătuită din trei capitole distincte: *Esența puterii naționale*, apoi *Elemente ale puterii naționale* și, în final, *Evaluarea puterii naționale*)⁴. Elementele centrale ale acestei părți a lucrării lui Morgenthau sunt listarea (și discutarea detaliată a relevanței) elementelor constitutive ale puterii naționale, ca și a interacțiunilor dintre aceste elemente.

Dacă asamblăm cu atenție toate aceste sintagme și observații, rezultă, cu claritate, că avem posibilitatea de a formula în termeni mult mai simpli și mai lesne de înțeles ce înseamnă, *dacă* vorbim despre sistemul de referință al relațiilor internaționale, *interes definit în termeni de putere*. Semnificația ultimă a acestei sintagme, tradusă – în mod nuanțat și foarte amănunțit – în limba română cultă, ar putea fi următoarea: *este cât se poate de firesc, pentru orice actor al scenei internaționale, din orice epocă istorică și din orice arie geografică, să urmărească, în orice moment al existenței sale, ca și în orice conjunctură, îndeplinirea unor obiective concrete care, odată realizate, conduc la consolidarea elementului central al interesului național, care este maximizarea puterii naționale proprii în ansamblul său (sau, cel puțin, maximizarea, consolidarea sau măcar conservarea unora dintre elementele constitutive cele mai importante ale puterii naționale proprii).*

Există însă, în lucrarea lui Morgenthau, și un alt element care este un ingredient important – dacă nu chiar obligatoriu – pentru o discuție cum este cea de față. E vorba despre *principiul al patrulea al realismului politic*. În cadrul prezentării acestui principiu, Morgenthau afirmă, în termeni lipsiți de orice echivoc, că „realismul politic este conștient de semnificația morală a acțiunii politice”⁵. Dar întemeietorul școlii realiste afirmă și că aceeași școală de gândire „este conștientă și de tensiunea ineluctabilă dintre preceptul moral și cerințele acțiunii politice încununate de succes”. Mai mult, Morgenthau afirmă că, în conformitate cu logica *elementară* a realismului politic, „principiile morale universale nu pot fi aplicate acțiunilor unor state în formularea lor abstractă universală, ci trebuie să fie filtrate prin circumstanțele concrete de timp și loc”⁶.

Acest principiu poate fi, și el, transpus într-o formulare mai simplă și mai ușor de înțeles. O astfel de formulare ar putea fi următoarea: *Actorii politici ar trebui să țină seama, în acțiunile lor de pe scena internațională, de principii morale*

¹ Hans J. Morgenthau, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Third Edition, Revised and Reset, Alfred A. Knopf, Inc., New York, 1964, p. 5

² *Ibidem*, p. 28

³ *Ibidem*, p. 30

⁴ *Ibidem*, pp. 101-148

⁵ *Ibidem*, p. 10

universale, dar merită făcute două precizări: Mai întâi, trebuie subliniat faptul că, *adesea, binele, ca element central al celor mai importante precepte morale, este în contradicție deschisă și majoră cu logica acțiunii politice încununată de succes*. Altfel spus, *că succesul acțiunii politice poate însemna și că trebuie să faci ceea ce, din perspectivă strict morală, este condamnabil și rău. În al doilea rând, trebuie subliniat faptul că, până și dacă acceptăm – cum e și firesc – faptul că există principiul universal că trebuie să faci bine și că trebuie să eviți să faci rău, acest principiu nu înseamnă, întotdeauna, același lucru și nici nu produce, întotdeauna și oriunde, aceleași consecințe concrete.*

Toate aceste referiri la problema relației speciale și dinamice între acțiunea politică, bine și rău pot fi asamblate și într-o altă pereche de formulări complementare, încă și mai simple (deși ușor deformatoare în raport cu realitatea, chiar din cauza prea marii lor simplități): *Succesul acțiunii politice înseamnă, uneori, să faci ceea ce din perspectivă strict morală este rău sau chiar foarte rău, precum și ca să poți face/obține ceea ce din punct de vedere politic și moral poate fi un bine semnificativ și incontestabil, poți fi obligat să comiți fapte care, din perspectivă strict morală, pot fi, uneori, rele sau chiar foarte rele.*

Tot Morgenthau (ca și alți autori importanți ai școlii realiste) mai discută, în mod foarte detaliat și foarte nuanțat, și problema diferenței enorme de statut, de responsabilitate și de comportament între actori cu ranguri diferite ale puterii pe arena internațională. Pentru sistemul internațional în ansamblul său, pacea, condamnarea agresiunii, evitarea intervenției, plasarea suveranității chiar în vârful unui univers conceptual structurat piramidal pot fi – și adesea chiar sunt – valori pozitive *supreme*. Dar nu trebuie uitat faptul că, întotdeauna, sistemul internațional este alcătuit dintr-o puzderie de actori mici sau cel mult mijlocii (care constituie, adesea, majoritatea zdrobitoare și care, prin doar presiunea numărului lor mare, impun și anumite valori sau comportamente ca fiind dezirabile sau chiar obligatorii) și dintr-un număr mic (sau chiar foarte mic) de mari puteri. Mari puteri care acționează, practic *întotdeauna*, după o *altă* logică decât aceea care animă activitatea internațională și viziunea despre lume a puterilor mici și mijlocii. Drept urmare – afirma Martin Wight în lucrarea intitulată *Power Politics* – „tema cel mai frecvent remarcată în istoria internațională nu este dezvoltarea internaționalismului”, ci „este seria eforturilor depuse de marile puteri pentru câștigarea supremației sistemului de state”⁶. Și, în epoca contemporană, superputerile (adică cele mai mari și mai puternice dintre marile puteri) pot avea – *când și dacă* dezvoltă comportamente de tip imperialist (concept care la Morgenthau nu are conotații morale negative) – chiar și obiective de tipul aceluia descris ca fiind „dominația întregului glob terestru organizat politic”, adică constituirea și operarea unui adevărat „imperiu mondial”⁷. Sarcină de dimensiuni gigantice, care presupune o logică a acțiunii politice de un alt tip decât în cazul micilor puteri. Dacă mi-e îngăduită folosirea unei astfel de comparații, e la fel de impropriu să încerci să înțelegi comportamentul actual al SUA sau acela al Imperiului Roman la apogeul puterii sale, prin raportare la comportamentul unor puteri mici sau cel mult mijlocii, de tipul Belgiei, României sau Regatului Dac, ca și încercarea de a postula relații de echivalență între metabolismul și comportamentul unui elefant și ale unui șoarece (plecând, în ambele situații, de la premisa falsă că *numitorul comun* – respectiv faptul că toți actorii

⁶ Martin Wight, *Politica de putere*, Ed. Arc, Chișinău, 1998, p. 38

⁷ Hans J. Morgenthau, *op. cit.*, pp. 55-56

politici listați sunt *construcții politice de tip statal*, precum și că ambele animale pomenite sunt *mamifere* – ar fi mai relevant decât diferențele). Și aceasta pentru că, așa cum șoricelii nu seamănă decât în prea mică măsură cu elefanții, nici superputerile nu seamănă, în acțiunile lor (determinate de anume interese, de a anume intensitate), cu actorii mult mai puțin puternici și, deci, cu totul secundari ai scenei internaționale.

În loc de eventuale sentințe, un scurt exercițiu aplicativ

După ce am trecut în revistă câteva formulări decupate, deloc la întâmplare, din lucrări ale unor autori *majori ai școlii realiste* din domeniul relațiilor internaționale, să aplicăm formulările și concluziile parțiale pe care le-am obținut deja la realitatea concretă a intervenției americane în Irak, ca și la situația generală din Orientul Mijlociu. Obținem, astfel, câteva aserțiuni care merită să fie luate în calcul chiar și numai ca simple *ipoteze de lucru*:

1. *Dacă* acceptăm că înțelegerea relațiilor internaționale are în centrul său studierea comportamentului actorilor purtători de interese care sunt definite în termeni de putere, precum și *dacă* acceptăm că scopul firesc al oricărui actor al scenei internaționale este să-și maximizeze puterea, putem afirma că *intervenția militară a SUA în Irak este conformă cu componenta geo-strategică a intereselor naționale ale SUA, precum și că, în contextul actual, SUA – prezente cu forțe importante în Orientul Mijlociu – sunt mai puternice, mai bine poziționate decât înainte de primăvara lui 2003*.

Aceasta nu înseamnă însă că, *automat*, simpla prezență militară americană poate stabiliza și pacifica *foarte* rapid întreaga regiune. Dimpotrivă, există opinii care susțin că, în *întreg* Orientul Mijlociu, lucrurile ar putea lua – dacă nu cumva au și luat – o turnură mult mai primejdioasă decât până acum. Acesta este, de exemplu, centrul de greutate al opiniilor lui Yuval Diskin, șeful *Shin Bet*, serviciul de securitate internă al Israelului, citate de *BBC*. Vorbind în așezarea Eli, din Cisiordania, tinerilor coloniști israelieni aflați înainte de începerea serviciului militar activ, importantul demnitar a afirmat, la începutul lui februarie a.c., că „atunci când dărami un sistem în care există un despot care-și controlează propriul popor utilizând forța, ceea ce obții se numește *haos* (subl. noastră – F.D.). Nu sunt deloc sigur că n-o să-i simțim lipsa lui Saddam”⁸. Diskin a mai afirmat, cu același prilej, că nu doar *haosul* din Irak constituie un motiv *foarte* serios de îngrijorare, ci și cedarea de teritorii către palestinieni. Deși Diskin a criticat în mod explicit – afirmă *BBC* – folosirea violenței de către militanții israelieni care s-au opus retragerii unor colonii din Cisiordania și Gaza (act înfăptuit anul trecut ca urmare a unei decizii a premierului Ariel Sharon), el a afirmat, vorbind viitorilor soldați din Eli, că „din perspectiva securității, mă opun restituirii unor teritorii către palestinieni, până când nu vom ști clar că acolo există oficialități care vor prelua controlul și se vor angaja cu hotărâre să respecte legea”.

Dar Yuval Diskin nu este singura înaltă oficialitate care afirmă, în mod foarte deschis, că situația din Orientul Mijlociu ar putea oricând să se înrăutățească semnificativ. Așa de exemplu, generalul-maior israelian Yair Naveh a afirmat, la 22 februarie 2006, în timp ce vorbea unor jurnaliști și diplomați, reuniți pentru o conferință la *Centrul pentru Afaceri Publice* din Ierusalim, că o „*Axă islamică*

⁸ *Israel 'may rue Saddam overthrow'*, text publicat de *BBC News* la data de 9 februarie 2006 și accesat la adresa de internet <http://news.bbc.co.uk>

(subl. noastră – F.D.)” amenință să încercuiască Iordania. Această axă ar fi constituită, potrivit generalului Naveh, citat de *BBC*, din Iran, țară care „își proclamă dorința de a distruge Israelul”, din Irak, „unde nimeni nu știe ce s-ar putea întâmpla”, ca și din teritoriile palestiniene, unde alegerile legislative din ianuarie a.c. au fost câștigate de mișcarea ultra-radicală Hamas. În această situație, „cum 80 %” dintre iordanieni sunt de origine palestiniană, „am putea ajunge – cerul să ne ferească de așa ceva – într-o situație în care Abdullah să fie ultimul suveran hașemit”⁹. Ca urmare a acestor afirmații, Omar al-Nadif, însărcinatul cu afaceri al Iordaniei în Israel, a criticat în termeni duri atitudinea generalului Naveh, avertizând că remarcile făcute de acesta ar putea dauna mult relațiilor israelo-iordanene, dacă nu vor fi luate „măsurî potrivite”. Acestea nu au întârziat să se producă: Shaul Mofaz, ministrul israelian al Apărării, ca și Dan Halutz, șeful Statului Major General al forțelor militare israeliene, au dat publicității o declarație comună, în care subliniază faptul că afirmațiile lui Naveh nu reprezintă deloc poziția oficială a statului Israel. Dimpotrivă, cei doi au afirmat că „Israelul privește Iordania ca fiind o țară puternică, stabilă” (subl. noastră – F.D.), cu o moștenire glorioasă și un viitor promițător”, precum și că „Israelul dorește să-și exprime respectul și aprecierea pentru contribuția vitală adusă de Regatul Hașemit la stabilitatea și pacea regională”. Aceste scuze oficiale nu par deloc să fi îmbunătățit oficialitățile de la Amman, care – conform unor corespondenți de presă citați tot de *BBC* – continuă să ceară demisia generalului Naveh. Indiferent cum se va sfârși acest scandal diplomatic – care, poate, ar trebui integrat în tabloul mai larg și destul de tensionat al contextului preelectoral al acestui episod – este clar că un personaj de talia generalului Naveh, ajuns chiar șeful Comandamentului Central al armatei israeliene, nu judecă și nu discută probleme de securitate după ureche, ca lăutarii. Naveh nu este deloc un amator în ale strategiei și, dacă se arată a fi foarte îngrijorat – chiar dacă într-o manieră inacceptabil de brutală și de directă – e posibil să aibă anumite motive. Această evaluare pe care o propunem pentru înțelegerea semnificației afirmațiilor lui Naveh este întărită chiar și de fraza centrală a scrisorii de scuze pe care el a trimis-o, la doar o zi după ce a făcut afirmațiile la care ne-am referit, regelui Abdullah al II-lea al Iordaniei. Fraza în cauză cere iertare, „dacă spusele mele au deranjat poporul iordanian și pe Regele Abdulah al II-lea”. Din aceste rânduri nu rezultă însă că Naveh ar regreta cumva vreo eroare de raționament. El nu-și cere scuze pentru maniera în care evaluează potențialul înalt de instabilitate a regiunii, aflată sub presiunea constantă – și uneori în creștere – a Islamului ultra-radical, ci doar pentru mahnirea adusă, în mod cu totul nepotrivit, poporului iordanian și suveranului statului vecin. Mai merită menționat, pe fondul acestei referiri la cazul Naveh, că generalul israelian a făcut, la Ierusalim, și o altă afirmație, cu mult mai dură și mult mai directă decât cea deja comentată, dar aruncată pe un plan secund de scandalul diplomatic la care s-a ajuns. Naveh a afirmat și că, în condițiile victoriei electorale clare a Hamas, Autoritatea Palestiniană riscă să devină un „stat inamic” (subl. noastră – F.D.)⁹. Generalul israelian a atras atenția și asupra faptului că „ar trebui să înțelegem foarte clar ce spun liderii Hamas și să-i luăm în serios. Ei au intenția foarte clară să ne arunce în mare, făcând aceasta pas cu pas și punându-i pe alții să le facă treburile murdare în locul lor”. Se prea poate ca Naveh să se înșele. Dar, dacă privim cu atenție diverse declarații ale liderilor Hamas, această organizație nu se arată deloc dispusă să renunțe la acțiunile extrem de violente împotriva Israelului. Dimpotrivă. La 8 februarie a.c., *BBC News* publica un interviu amplu, realizat de către Jeremy

⁹ *Israeli general in Jordan apology*, text publicat de *BBC News* la data de 23 februarie 2006 și accesat la adresa de internet <http://news.bbc.co.uk>

Bowen, editorul BBC pentru întreg Orientul Mijlociu, cu liderul politic al Hamas, Khaled Meshaal. La întrebarea „va renunța Hamas la violență?”, Meshaal a dat un răspuns care începe cumpănit dar care, spre final, pare să deraieze. El spune că „desigur, democrația nu se împacă cu violența”. Și că „violența este complet respinsă în țările independente”. Dar, continuă el, „când există ocupație, nu există nici o contradicție între democrație și ceea ce Vestul numește violență, care este în acest caz rezistență”. Mai mult, „atunci când te opui ocupației, rezistența e legală”. Altfel spus, Israelul poate să nu fie deloc liniștit: când și dacă va fi nevoie, autobuzele pline de cetățeni ai săi, fie ei adulți, fie ei copii sau femei gravide vor continua să fie aruncate în aer de musulmani dreptcredincioși, fiindcă – dacă e să punem cap la cap ceea ce spune Meshaal – violența nu este decât rezistență legitimă; iar violența maximală, adică exact ceea noi numim *terrorism*, ar fi doar „o descriere incorectă a Hamas, fiindcă Hamas face exact ceea ce britanicii și francezii făceau când luptau împotriva ocupației naziste”¹⁰.

2. Revenind acum la folosirea teoriei realiste pentru mai buna înțelegere a evoluțiilor curente din Irak, ca și din întreg Orientul Mijlociu, putem afirma că, *dacă* acceptăm că există – așa cum susținea Morgenthau – o „tensiune ineluctabilă” între preceptele morale și eficiența politică, precum și *dacă* acceptăm și cele două concluzii formulate pe această bază și prezentate în paginile anterioare, rezultă, cu necesitate, că: pe de o parte, *abordarea celui de-al Doilea Război din Golf – și a prelungirii prezenței militare americane în zonă – cu instrumente conceptuale exclusiv sau predominant de natură morală nu poate duce, în planul cunoașterii științifice, nicăieri; dimpotrivă, merită să avem o discuție foarte serioasă despre eficiența reală a acțiunilor SUA; pe de altă parte, și dacă vorbim despre eventuală eficiență înaltă, dar și dacă vorbim despre o eficiență mai scăzută a acțiunilor politico-militare ale SUA, este foarte probabil – și mai ales perfect firesc – să întâlnim numeroase episoade care, studiate din perspectivă strict morală, sunt împănate cu rău, ca opus absolut al binelui.*

Pentru mai buna înțelegere a afirmației de mai sus, prezentarea și discutarea unui exemplu ar putea fi – credem – utilă. La începutul lui 2006, a avut loc, în Irak, un episod care permite punerea în evidență a cantității enorme – și aproape inevitabile – de *erori și orori* pe care o conține războiul contemporan, întreprins chiar și cu cele mai moderne echipamente și arme. Un avion american fără pilot – probabil un *Predator* folosit ca mijloc de supraveghere – a identificat, în lumina crepusculară a amurgului, trei bărbați care săpau o groapă lângă o șosea, în preajma orașului Baiji (sau Beiji), aflat la nord de Tikrit. Aducem aminte faptul că Saddam Hussein este, de loc, din Tikrit; și că, drept urmare, americanii pot fi preocupați de monitorizarea specială a unei regiuni unde sentimentele anti-occidentale – ca și rezistența armată – ar putea fi, în mod natural, semnificativ mai puternice decât în restul țării (și aceasta pentru că, în linia mari, locuitorii din zonă par să fi fost, în timpul regimului lui Saddam, vădit privilegiați – măcar uneori – în raport cu restul țării). Grupul de irakieni descoperit de aeronava americană fără pilot părea să fie implicat într-o activitate care – conform unui comunicat al forțelor militare ale SUA – „respecta tiparul obișnuit al amplasării de bombe în proximitatea căilor rutiere”. Irakienii au fost atent monitorizați de avionul fără pilot,

¹⁰ Pentru toate aceste pasaje citate din interviul acordat celor de la BBC de către Khaled Meshaal, vezi *Transcript: Khaled Meshaal interview*, text publicat de *BBC News* la data de 8 februarie 2006, orele 14: 32 GMT și accesat la adresa de internet <http://news.bbc.co.uk>

până ce au intrat într-o clădire. Aceasta a fost imediat lovită de forțele coaliției multinaționale, cu „muniții ghidate” lansate de către o aeronavă de luptă. Autoritățile locale din Beiji afirmă, la puțină vreme după misiunea aeriană de bombardament, că lovirea casei s-a soldat cu „cel puțin șase” victime, inclusiv femei și copii. Un bărbat de 56 de ani afirmă chiar că întreaga sa familie, adică nu mai puțin de 14 persoane, s-ar fi aflat în casa distrusă de lovitura aeriană americană. Între ruine au fost găsite, conform altor relatări, corpurile neînsuflite ale mai multor persoane – „un băiat de 9 ani, o fată de 11 ani, trei femei și trei bărbați”. Populația locală este – pe bună dreptate, din punctul ei de vedere – extrem de iritată. Chiar și șeful din zona Baiji al noii poliții irakiene, colonelul Sufyan Mustafa, se întreabă de ce americanii „n-au înconjurat zona spre a-i reține pe teroriști, în loc” să bombardeze clădirea. Iar conducătorii locali ai forțelor politice sunnite afirmă chiar că ar fi vorba despre „o crimă istorică”, precum și despre faptul că „din nou, ocupanții și-au arătat barbaria”¹¹. Astfel de episoade – deloc puține, de altfel – pot avea un singur rezultat: acela de a aliena un număr tot mai semnificativ de locuitori ai teatrelor de operațiuni militare. Pentru astfel de comunități umane, *eliberatorii* devin, foarte repede, *criminali odioși*. Și astfel de convingeri individuale și colective, de îndată ce s-au ivit și consolidat, nu pot decât să complice enorm sarcina actorilor politici și a forțelor armate care luptă împotriva unor entități generatoare de riscuri, instabilitate, tensiuni și terorism. În cazul concret despre care vorbim, ne referim la sarcina americanilor, care luptă, împreună cu un număr tot mai mic de aliați *loiali* – între care și *România* – împotriva fundamentalismului islamic, agresiv și bine (auto)motivat.

Un episod mărunț, dar care radiografiază întregul Irak

Episodul mai sus menționat pune în evidență câteva *caracteristici importante* ale conflictului cronicizat din Irak, care îi are ca protagoniști pe americani și aliații lor, iar în tabăra opusă, pe musulmanii radicali locali, sau pe musulmanii radicali veniți din alte regiuni ale lumii islamice, doar ca să-i ucidă pe „câinii de necredincioși”. Același episod mai radiografiază – chiar dacă numai indirect – și *limitele și constrângerile*, deloc de neglijat, cu care se confruntă forțele SUA și cele aliate în Orientul Mijlociu. Atent și nuanțat interpretat, același episod poate conduce și la prospectarea viitorului conflictelor din Orientul Mijlociu; sau, mai precis, la prospectarea unor scenarii alternative privind viitorul acestei zone.

Una din caracteristicile importante ale evenimentelor care au loc pe fondul intervenției americane în Irak este, în mod vădit, *fobia anti-occidentală* (și în special *anti-americană*), foarte puternică – și cu îndelungată tradiție – în mintea multor musulmani și care, deja existentă, este serios întărită de *orice* eroare, mare sau mică, săvârșită – chiar și involuntar – de către americani și aliații lor. Vorbim despre o fobie evidentă, în cazul episodului amintit, măcar din ceea ce spun liderii sunniți locali, care afirmă că bombardarea casei în care se ascundeau potențialii teroriști ar fi un act de *barbarie*. Pentru unii islamici radicali – de altfel, oameni cu destulă sau chiar cu multă carte – economia de piață de tip occidental, capitalismul modern, n-ar reprezenta decât ceea ce musulmanii numesc *jahiliyya*, adică o epocă a ignoranței, a barbariei. Pentru astfel de gânditori, „este datoră sacră” a tuturor „musulmanilor să împingă înapoi marșul expansionist „al capitalismului”¹².

¹¹ Pentru toate acestea, vezi articolul *US air strike hits Iraqi family*, text publicat în format electronic la 3 ianuarie 2006 și accesat la adresa <http://news.bbc.co.uk>, la data de 4 ianuarie 2006

¹² Khalid bin Sayeed, *Western Dominance and Political Islam: Challenge and Response*, State University of New York Press, Albany, 1995, p. 36

O altă caracteristică evidentă a implicării americane în Irak este *insuficiența forțelor utilizate acum de SUA și țările aliate pentru controlul și pacificarea regiunii*. Să nu uităm, Irakul este o țară cu o suprafață totală de 438.320 kilometri pătrați, cu o populație totală de 23.600.000 locuitori (în 2002) și cu o rată de urbanizare de 75 % (cifra valabilă în 1997), precum și cu o capitală cu 4.336.000 locuitori¹³. Altfel spus, vorbim despre o țară cu o suprafață aproape de două ori mai mare decât a României, cu o populație ceva mai mare decât cea a României și cu o rată de urbanizare semnificativ mai mare decât cea a României (în cazul țării noastre, ponderea populației urbane era, în anul 2001, de doar 55,3 %¹⁴ din totalul resurselor demografice). Pentru controlul acestei suprafețe întinse, forțele americane, aliate și partenere (desemnând prin acest ultim termen unitățile irakiene de poliție și grăniceri) au la dispoziție efective totale de aproximativ 250.000 militari (un material publicat de *Jane's* la jumătatea anului trecut se referea la forțe de poliție irakiene cu un efectiv total de 55-57.000 militari, la aproximativ 18.600 grăniceri, la aproximativ 21.500 oameni din unitățile de securitate ale ministerului irakian de Interne, precum și la o forță multinațională de peste 157.700 oameni, dintre care în jur de 138.000 de militari americani). *Aparent*, cifra este mai mult decât suficientă: rezultă că ar exista ceva mai mult de un militar american, aliat sau partener (din forțele irakiene) pentru fiecare doi kilometri pătrați de teritoriu irakian. În realitate, lucrurile stau cu totul altfel. În primul rând, o parte importantă a oricărei forțe militare moderne e alcătuită din elemente necombatante: funcționari, șoferi, transmisioniști, lucrători de întreținere (foarte mulți în special în parcurile auto și în unitățile de aviație), bucătari, unități de construcții și de sprijin logistic, genști folosiți la operațiuni de deminare, unități medicale, unități de informații și contrainformații, unități antichimice, unități specializate în relații publice, unități specializate în operațiuni psihologice (care au loc pentru influențarea populației civile locale, dar și pentru fisurarea moralului entităților musulmane radicale, cu ridicat potențial terorist). Ponderea acestor elemente necombatante se poate ridica, în unele situații, până la 90 % din efective. Să presupunem că acum, în Irak, militarii necombatantii sunt mult mai puțini – să zicem doar 30% din efectivele americane și aliate. Aceasta înseamnă că, în realitate, din cei aproximativ 250.000 de militari, doar în jur de 175.000 pot fi folosiți în misiuni de patrulare, supraveghere și luptă. *Aparent*, chiar și această cifră diminuată este suficientă: ar rezulta doar în jur de 2,502 kilometri pătrați pentru fiecare militar american sau aliat. Dar un astfel de calcul este, în realitate, nimic altceva decât o capcană, o procedură care deformează grav realitatea. Și aceasta pentru că, până la un punct, serviciul militar seamănă cu orice activitate care se desfășoară în trei schimburi: cam o treime din efective sunt în misiune, o treime sunt la odihnă, iar o treime sunt, în principiu, pregătite să intervină, în caz de nevoie, în timp relativ scurt. Acest calcul simplu duce, brusc, la înțelegerea faptului că numărul *real* de militari americani, aliați și parteneri care participă, în orice moment, la misiuni de patrulare și luptă este, mai degrabă, apropiat de doar 60.000 de oameni. Din care, probabil, cam jumătate sunt destinați unor misiuni de *pază* a unor obiective și de *escortare* a unor convoaie care transportă forță vie, muniție, armament sau provizii. Ceea ce înseamnă că rămân doar în jur de 30.000 – sau cel mult 40.000 – de militari care pot fi folosiți, concomitent, pentru a menține controlul asupra unei țări cu suprafața totală de aproape 440.000 kilometri pătrați. Conform unui asemenea calcul, fiecărui soldat american, aliat sau partener îi revine, așadar, sarcina de a asigura liniștea și

¹³ André Gamblin, *Economia lumii 2004*, Editura Științelor Sociale și Politice, București, 2004, p. 154

¹⁴ *Ibidem*, p. 212

securitatea pe o suprafață de aproape 11 kilometri pătrați. Dacă vorbim despre marile întinderi deșertice sau semi-deșertice ale Irakului, ca și despre aproape orice tip de misiuni desfășurate acolo pe timp de zi, *poate* că un soldat la fiecare 11 kilometri pătrați nu înseamnă prea puțin. Să ne imaginăm, însă, ce se petrece în spațiile urbane – care, reamintim, concentrează în jur de 75 % din populația țării. În *orice* oraș, fie el tradițional sau modern, un militar *nu* poate controla, oric-ar face, o suprafață de 11 kilometri pătrați (adică, *dacă* ne-am referi la un oraș ca București, o suprafață de mărimea aceleia delimitate, în lungime, de bulevardele care leagă Liceul Șincai și Piața Romană, iar în lățime, de arterele rutiere care leagă Piața Unirii de Piața Albă Lulia). Pentru a menține sub control *minimal* o astfel de suprafață de spațiu urban, este nevoie, credem, de cel puțin două-trei sute de militari amplasați în puncte-cheie sau aflați în misiuni de patrulare, ca și de cel puțin una sau două echipe de intervenție, fiecare măcar de mărimea unui pluton întărit. Toate acestea înseamnă, dacă însumăm cifrele la care ne-am referit, *cel puțin* între 260 și 360 de militari pentru fiecare 11 kilometri pătrați de spațiu urban. Adică de 260-360 de ori mai mulți decât efectivele *minuscule* care revin, în medie, pentru menținerea sub control a cartierelor și orașelor irakiene. Însă alocarea unor efective suplimentare, absolut necesară pentru controlarea spațiilor urbane înseamnă, automat, diminuarea efectivelor americane și aliate, realment utilizabile pentru controlarea *restului* teritoriului; și, cu cât situația din orașele irakiene este mai instabilă și mai dificilă, cu atât rămân mai puțin patrulate și controlate marile suprafețe deșertice și semi-deșertice ale acestei țări. Ca urmare, supravegherea cu mijloace tehnice a teritoriului, deși poate duce la accidente regretabile – cum este și acela relatat în paginile anterioare – este, practic, *singura* metodă care poate substitui, chiar dacă imperfect, efectivele necesare, dar inexistente.

Mutații majore la nivelul atitudinii față de război

Mai există, însă, și o altă *componentă* – și *consecință* – interesantă a prezenței militare americane și aliate în Irak. Cu cât ne apropiem de zilele noastre, opinia publică occidentală devine tot mai intolerantă față de ceea ce numim, adesea, *pierderi colaterale*. Atunci când o lovitură aeriană de precizie, executată cu muniții ghidate și menită să omoare *teroriști*, ucide, *din greșeală*, câțiva civili, întreaga lume occidentală este zguduită de proteste, critici, pamflete, interpelări parlamentare, articole de presă devastator de acide. Astfel de reacții nu pot duce decât la *paralizarea* capacității de reacție a militarilor americani și aliați, aflați în misiune nu numai în Irak, ci *oriunde* în lume. Dacă uciderea *accidentală* a unui civil duce, automat, la faptul că militarul care a comis respectiva eroare este arătat cu degetul, la nesfârșit, de către o lume întreagă, care-l condamnă cu o vehemență de intensitatea *mâniei proletare* cu care erau criticați, în anii 50, așa-numiții *dușmani ai poporului*, *efectul final va fi devastator pentru interesele lumii civilizate*. În cele din urmă, militarii de profesie pe care lumea occidentală și aliații săi îi trimit la luptă împotriva extremiștilor musulmani (care sunt bine instruiți și mai ales *foarte* bine motivați) vor prefera, ca să evite puhoaiile de critici – fondate și nefondate – să stea, mai degrabă, cu mâinile încrucșate. Această situație este cu atât mai stranie cu cât, în mod tradițional, Occidentul *liberal* și *democratic* n-a avut, până de curând, probleme prea mari în ceea ce privește acceptarea *pierderilor colaterale*. Să recitim, de exemplu, câteva rânduri din memoriile generalului Dwight D. Eisenhower, ajuns ulterior – tocmai pentru că poporul său l-a evaluat, pe bună dreptate, ca fiind, între altele, un om foarte *onorabil* și foarte *decent* – și președinte al SUA. În contextul pregătirilor intense pentru debarcarea în

Franța, unul dintre obiectivele militare esențiale pe care trebuiau să-l îndeplinească forțele comandate de Eisenhower era acela de a paraliza capacitatea de deplasare și de manevră a forțelor de rezervă germane. Dar – scrie generalul american – era foarte clar că, deși absolut necesară din punct de vedere tactic, operativ și strategic, „distrugerea podurilor principale, a gârilor de măruri și a celor mai importante artere de cale ferată ale Franței avea să ducă la pierderi inevitabile (subl. noastră – F.D.) în rândurile populației civile”. Unii statisticieni ai Aliților calculaseră chiar că „ofensiva noastră aeriană va costa cel puțin 80.000 de vieți (subl. noastră – F.D.)”. Ceea ce avem de reținut din aceste pagini ale memoriilor lui Eisenhower e faptul că *nimeni nu pune problema posibilității sau necesității de a elimina complet pierderile colaterale*; premierul britanic Winston Churchill se arată înspăimântat, e drept, când află de estimările statisticienilor; dar nu numărul total de victime îl îngrijorează, ci – în mod cât se poate de pragmatic – exclusiv consecințele politice ale unor pierderi colaterale prea mari. Churchill afirmă – atunci când este extrem de reținut în legătură cu ideea bombardamentelor aeriene masive asupra sistemului feroviar francez – că „Franța postbelică trebuie să devină prietena noastră”, situație în care evitarea omorării prea multor civili „nu este numai o problemă de umanitarism, ci și una de înaltă politică statală”. În legătură cu finalul disputei legate de misiunile de bombardament strategic, Eisenhower se mulțumește să afirmă că „pierderile suferite de populația civilă nu au atins decât o fracțiune din cifrele pronosticate de statisticieni, dar întregul popor francez le-a acceptat cu calm, ca pe o necesitate (subl. noastră – F.D.), fără să manifeste din cauza lor vreoa animozitate împotriva forțelor aliate”. Poate că evaluarea stării de spirit a francezilor potopiți de bombe americane și britanice este excesiv de optimistă; dar nu acest aspect ne interesează, ci faptul că Eisenhower se raportează cu evidentă seninătate la problema pierderilor colaterale. Ceea ce este și perfect normal – cel puțin din punctul nostru de vedere – atâta vreme cât „evenimentele ulterioare aveau să dovedească limpede cât de importantă a fost contribuția bombardamentelor aeriene la succesul dobândit¹⁵ împotriva forțelor militare ale Germaniei naziste. Altfel spus, Eisenhower gândea în următorii termeni: dacă rezultatul final al bombardamentelor aeriene este înfrângerea armatelor germane și eliberarea Franței, câteva sute – sau chiar câteva mii – de civili francezi morți nu constituie, în nici un caz, un preț exagerat. Tot ceea ce contează, conform textului lui Eisenhower, e ca pierderile colaterale să nu fie excesiv de mari și să nu fie inutile. Cu maximă probabilitate, dacă Eisenhower ar mai fi azi în viață și la comandă, el ar fi descris, de către comentarii ultra-liberali și ultra-pacifști (care, cu surprinzătoare naivitate, fac chiar jocul Islamului radical), ca fiind un monstru abject, însetat de sânge. Nimic mai fals. Asemenea comentarii ignoră complet două lucruri evidente: acela că misiunea comandanților militari americani și aliați din Irak este, între altele, să economisească sângele militarilor americani și aliați, iar nu pe acela al teroriștilor irakieni și al complicilor lor; și, în al doilea rând, că, deși sunt regretabile, pierderile colaterale trebuie privite, la vreme de război – vorba generalului Eisenhower – ca fiind inevitabile (și, ca atare, perfect justificate, mai ales dacă se dovedesc a fi într-adevăr utile).

Dar opinia publică – și nu numai cea americană – devine, treptat, *hipersensibilă* și față de problema pierderilor – modeste, de altfel – din rândul forțelor proprii și aliate. De exemplu, dacă vorbim despre America, în secolul al XIX-lea, opinia publică

¹⁵ Pentru aceste pasaje citate din memoriile generalului american, vezi Dwight D. Eisenhower, *Cruciada în Europa*, Ed. Politică, 1975, pp. 321-322

din Sud nu s-a vădit a fi prea traumatizată de faptul că lupta cu Nordul a costat, în total, nu mai puțin de 97.000 pierduți *doar* în 12 bătălii mai importante; după cum nici Nordul nu s-a arătat îngrozit că aceleași 12 bătălii mai mari ale Războiului Civil au dus la moartea a nu mai puțin de 77.000 de soldați ai Uniunii¹⁶. În Primul Război Mondial, SUA au pierdut, din nou, foarte numeroși morți și răniți. De exemplu, doar la 28 mai 1918, în prima sa zi de luptă, Divizia I Infanterie, cea atât de dragă generalului Pershing a pierdut, bătăndu-se pentru cucerirea unui delușor de lângă Cantigny și respingând apoi șapte contraatacuri înverșunate, nu mai puțin de 900 de oameni¹⁷ în doar câteva ore. Aceeași națiune – cea americană – n-a ezitat, nici măcar o clipă, să plătească, în Al Doilea Război Mondial, un preț adesea imens pentru tot felul de insule presărate de-a lungul și de-a latul Oceanului Pacific. Așa de exemplu, doar în bătălia dusă – între august 1942 și februarie 1943 – pentru Guadalcanal, americanii au pierdut, din cei aproximativ 60.000 de oameni angajați în luptele terestre, 1.500 de morți și 4.250 de răniți¹⁸, adică în jur de 10 % din efective. Alte bătălii au costat încă și mai scump (pierderile devenind tot mai mari, pe măsură ce americanii se apropiau de insulele arhipelagului nipon): în luptele pentru Okinawa, de exemplu, care s-au desfășurat vreme de 82 de zile, începând cu 1 aprilie 1945, americanii au pierdut, numai uciși în luptă, 7.613 oameni în operațiuni terestre și alți 4.900 pe mare¹⁹ (adică un total de peste 12.000 morți).

Dar, cu doar 25 de ani mai târziu, aceleași State Unite, perfect capabile – în vremea celui de-al Doilea Război Mondial – să piardă mii și mii de oameni pentru fiecare insulă prăpădită din Pacific au devenit, brusc, lipsite de *voința* de mai lupta în Vietnam. Și nu este vorba despre dispariția voinței politice, ci doar despre un soi de *apatie*, tot mai pronunțată la nivelul unor straturi tot mai largi ale opiniei publice. Mai mult, „condamnarea liberală antirăzboinică a conflictului din Vietnam era învăluită într-un material numit respingere morală”²⁰, iar marșurile organizate de protestatari ajung, începând cu 1967, până în fața Casei Albe. Pacifiștii din anii '60 scandau sub ferestrele președintelui Lyndon B. Johnson tot felul de lozinci cu rimă și ritm (copiate aproape integral și de *actualii* critici ai președintelui Bush), cum ar fi „Hey, hey, LBJ, how many kids have you killed today?” Cel mai primejdios lucru pentru SUA pare să fi fost, în anii aceia, nu neapărat lipsa vădită de înțelegere a faptului că președintele Johnson trimite trupe în Vietnam nu datorită vreunui *hobby* personal, ci ca urmare directă a fișei postului său, care-i cerea, între altele, să aplece interesele *strategice* majore ale SUA de expansiunea comunismului. Cel mai primejdios lucru pare – cel puțin din perspectiva evenimentelor care au loc astăzi – un cu totul alt fapt: acela că „*milioane* (subl. noastră – F.D.) de tineri, în special din clasa mijlocie și din straturile de sus ale societății”, au ajuns să evite, în masă, încorporarea, folosind atât metode legale, dar și metode ilegale²¹.

¹⁶ Pentru aceste cifre, vezi Alan FARMER, *Războiul civil american 1861-1865*, Ed. BIC ALL, București, 2004, p. 226

¹⁷ Geoffrey Perret, *A Country Made by War: From the Revolution to Vietnam – The Story of America's Rise to Power*, Random House, New York, 1989, p. 332

¹⁸ General-locotenent (r.) dr. Gheorghe Zaharia, „Prefață la ediția română”, în General de brigadă (r.) Samuel B. Griffith II, *Bătălia pentru Guadalcanal*, Ed. Militară, București, 1987, p. 16

¹⁹ Pentru cifrele referitoare la lupta pentru această insulă aflată la doar 360 de mile depărtare de Japonia, vezi Martin Gilbert, *The Second World War: A Complete History*, Henry Holt and Company, New York, 1989, pp. 656-657

²⁰ George Donelson Moss, *Vietnam, an American Ordeal*, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N.J., 1990, p. 223

²¹ *Ibidem*, p. 226

Avem de-a face, în cazul războiului din Vietnam, ca și – ceea ce devine tot mai evident – în cazul intervenției actuale în Irak, cu un divorț tot mai evident între ceea ce cere, din rațiuni geostrategice clare și foarte greu de contestat, interesul național american și maniera în care reacționează o parte foarte largă – în general bogată, influentă și instruită – a opiniei publice americane. Și, să nu ne ascundem după deget, prelungirea în continuare a unei astfel de stări de lucruri nu este deloc generatoare de optimism. Fiindcă nu este nimic încântător, liniștitor – sau util, sau măcar acceptabil – în faptul că o parte tot mai mare din cea mai puternică națiune a planetei pare să-și piardă, în ritm rapid și cu consecințe potențial devastatoare, conștiința propriilor responsabilități cetățenești, ca și conștiința responsabilităților globale de *subiectivism* (intemeiată pe acordarea unei priorități deosebite *intereselor de securitate*, ca și *intereselor geo-strategice* ale lumii occidentale, din care fac parte nu numai SUA, ci și România). Dar la fel de subiective – precum și, ceea ce merită subliniat în mod deosebit, la fel de *raționale*, chiar dacă sunt concentrate asupra altor valori și priorități decât cele care au catalizat acest studiu – sunt și punctele de vedere care cer SUA să fie ba o „superputere luminată”, ba doar „prima între egali”, ba să aducă în lume „dreptate pentru toți”, ba să „participe la Renașterea Africană”²². Eu, unul, am dorințe ceva mai simple: din motive întemeiate și raționale, vreau – ceea ce corespunde, cred, și cu interesele de securitate și apărare ale României – ca Statele Unite să se manifeste, inclusiv în Orientul Mijlociu, ca superputere în *reală stare de funcționare*; și cu *reală voință de acțiune*, oricând și oriunde e nevoie, cu *maximă fermitate*, în directă conformitate cu responsabilitățile globale asociate, inevitabil, rangului cu totul excepțional al puterii lor naționale.

Abstract:

The following study starts with the presentation of the several meanings of the word "legitimate". Then, the ideas of several authors belonging to the realist school (Hans J. Morgenthau and Martin Wight) are explored, in order to find out if, according to this strong and sound theory, the American military presence in Iraq is legitimate. As long as the core national interests of USA ask for such a military presence, it clearly is legitimate. The study states that, nowadays, United States of America have a better position – from the geo-strategic point of view – in the Middle East. This does not mean that the general situation in the region is to be evaluated as by far more stable; two significant and interesting Israeli professional opinions, which say that the entire Middle East is now very unstable, are quoted and commented. The study goes on with presenting and commenting several major problems USA, together with their allies, are confronted with, in direct correlation with the American military intervention in Iraq: the collateral damages & casualties; a total amount of manpower deployed in Iraq, smaller than the necessary one; and the evolution of the way in which the American public opinion accepts or reject war and American combat casualties.

²² Pentru modalitățile extrem de diverse în care rolul internațional al SUA este perceput de restul lumii, vezi, între altele, lucrarea Alexander T. J. Lennon (editor), *What Does the World Want from America? International Perspectives on U.S. Foreign Policy*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts and London, 2001, volum din care am și citat, nu neapărat la întâmplare, câteva titluri de studii realizate din perspective foarte diferite asupra rolului pe care SUA ar trebui să-l aibă în politica mondială.

III. RĂZBOIUL RECE, încă foarte viu

60 de ani de la discursul lui Churchill despre *Cortina de fier*

Acum 60 de ani, în martie 1946, Winston Churchill rostea, la Colegiul Westminster din Fulton, în statul Missouri, un discurs considerat, de mulți autori, ca fiind „certificatul de naștere” al Războiului Rece. Aparent, discursul n-avea să conțină nimic excepțional: un om politic important, dar care pierduse alegerile în țara sa, întreprindea o vizită (despre care el însuși afirmă că este una „privată”) într-o altă țară, unde primește o distincție academică de la o instituție oarecare de învățământ superior, drept care rostește câteva cuvinte de mulțumire.

În realitate, vorbim despre cu totul altceva: la eveniment participă și președintele Truman al SUA care – ca să-l cităm chiar pe Churchill – călătorise nu mai puțin de „1.000 de mile” pentru a fi prezent la Fulton. Iar fostul premier britanic precizează de la bun început că se adresează nu numai gazdelor sale din Missouri, ci și „acestei națiuni binecuvântate (SUA – nota redacției), ca și concetățenilor mei de peste ocean și, probabil, și altor țări”. Publicul-țintă este, deci, *întreaga lume*. Iar *miza politică* a discursului este, și ea, una pe măsură.

Responsabilitatea uriașă a superputerilor

Churchill afirmă, în termeni lipsiți de echivoc, că SUA se aflau, în acel moment, „pe culmea” puterii mondiale. Era – avertiza omul de stat britanic – „un moment solemn pentru Democrația Americană”, fiindcă „întâietatea în ce privește puterea este însoțită și de o responsabilitate cumplită față de viitor”. Conceptul strategic general pe care Churchill îl propunea Stelor Unite (sau, mai precis, parteneriatului vizibil *asimetric* dintre SUA și Marea Britanie) este „nimic mai puțin decât siguranța și bunăstarea, libertatea și progresul” tuturor oamenilor, familiilor și țărilor din lume (sau, cel puțin, din lumea anglo-saxonă). Pentru a realiza aceste obiective, aceste „nenumerate cămine” trebuiau protejate împotriva a doi „tâlhari hidoși, războiul și tirania”. Prin „tiranie”, Churchill înțelegea – ceea ce a și detaliat, câteva minute mai târziu – faptul că, în numeroase țări, „dintre care unele foarte puternice” (aluzie directă la Uniunea Sovietică), „libertățile de care se bucură individul, cetățeanul” în SUA și în Marea Britanie „nu sunt valabile”. Dimpotrivă, în acele țări, individul este supus, în tot ceea ce face – afirma Winston Churchill – controlului exercitat de „guverne polițienești omnipotente”, un control „copleșitor” și „contrar fiecărui principiu al democrației”. Vorbind despre statele totalitare comuniste (în 1946, totalitarismul nazist și totalitarismele statelor foste partenere ale *Reich*-ului nu mai existau), omul de stat

britanic le descria astfel: „puterea statului este exercitată fără nici o limită, fie de către dictatori, fie de către oligarhii compacte, care operează prin intermediul unui partid privilegiat și al unei poliții politice”.

Atac dur împotriva totalitarismului comunist

Atrăgând atenția asupra faptului că „nimeni nu știe cu precizie ce intenționează să facă în viitorul apropiat Rusia Sovietică și organizația sa internațională comunistă și nici care sunt limitele, dacă există unele, în ceea ce privește tendințele lor expansioniste și de prozelitism”. Churchill a folosit și expresia – devenită ulterior celebră – „cortina de fier” care tăia Europa în două, de la Baltica la Marea Adriatică, și în spatele căreia *toate* statele din Est se aflau „sub un control în creștere” exercitat de URSS, inclusiv prin aducerea la putere a unor partide comuniste mici, care încercau „să obțină pretutindeni un control totalitar”.

Știm ce a urmat: evaluarea făcută de Churchill a prefațat aproape o jumătate de secol de conflict, adesea extrem de acut, între lumea liberă și comunism, între democrația liberală și sistemele politice totalitare, între economia de piață și economia socialistă rigid planificată.

Patru mize majore pentru cercetare

Astăzi, Războiul Rece este deja un capitol de istorie despre care vorbim, adesea, la trecut. Dar – așa cum am precizat încă din titlul grupajului – Războiul Rece este, pentru cercetătorul în domeniul științelor politice și al relațiilor internaționale, un subiect încă foarte viu. Și aceasta din mai multe motive. Pe de o parte, urmările sale *politice și strategice* n-au fost încă definitiv lichidate. În al doilea rând, Războiul Rece a generat, în numeroase țări din Europa, consecințe majore, ca niște răni nevindecate, în ceea ce privește viziunea asupra *conținutului și sensului* istoriei. În al treilea rând, chiar și complet desprins de traumele trecutului, cercetătorul contemporan – fie că lucrează în domeniul științelor istorice, fie că e preocupat de științele politice sau de geopolitică – are posibilitatea (și, poate, chiar datoria profesională) să formuleze, plecând și de la cazul Războiului Rece, întrebări despre viitor. Care, indiferent cum va arăta, are rădăcini adânci în trecut. În al patrulea rând, în mod direct sau nu, Războiul Rece este – ca temă de cercetare – un prilej ideal pentru a prospecta răspunsuri alternative la două întrebări majore: una referitoare la *existența repetabilității în istorie*, iar a doua referitoare la *direcția în care se îndreaptă politica externă a Rusiei*. (Redacția Revistei Institutului Diplomatic Român)

Pentru puterile mici și mijlocii din Europa Centrală și de Est, întreaga perioadă istorică pe care o numim Războiul Rece înseamnă, înainte de toate, exercitarea de către URSS a unui control strict, politic și militar (ca și economic), asupra întregii regiuni. Moștenind și dezvoltând obsesii strategice ale Rusiei imperiale, URSS a dezvoltat teorii politice – ca și o practică geo-strategică consistentă și cu o notabilă eficiență temporară – vizând consolidarea (și nu doar în spațiul est-european) a ceea ce Laurențiu Constantinii numește, pe bună dreptate, „glacisul strategic”. Adică o zonă-tampon care, în caz de nevoie, să protejeze – ca un fel de platoșă moale, dar foarte groasă – Uniunea Sovietică, absorbind și încetinind șocul unei eventuale invazii dinspre Vest sau dinspre Extremul Orient. Astăzi, la peste un deceniu și jumătate după încheierea Războiului Rece, Federația Rusă este la fel de preocupată, ca și URSS cu decenii în urmă, să păstreze – inclusiv prin presiuni economice directe – un anume control asupra țărilor din așa-numita” vecinătate apropiată”.

O permanență a politicii externe ruse și sovietice: glacisul strategic

Laurențiu CONSTANTINIU

Atitudinea Rusiei/URSS față de vecinătatea apropiată a preocupat întotdeauna pe specialiști. Fie că a fost vorba de Rusia imperială sau de Uniunea Sovietică, vecinii săi mai mici s-au simțit permanent în nesiguranță alături de ea. De-a lungul timpului, istoricii au oferit explicații privind atitudinea și preocuparea Rusiei față de statele situate în jurul său. Așa-zisul „Testament al lui Petru cel Mare” mai folosește încă drept bază pentru discuțiile al cărui subiect îl constituie propensiunea Rusiei față de teritoriile situate la vest de granițele sale apusene, deși inexistența sa a fost dovedită. Nu este mai puțin adevărat că, începând cu secolul al XVIII-lea, Rusia a început să fie preocupată de aceste zone considerate din acel moment, ca făcând parte din sfera sa de influență. Fie că a luat forma mesianismului religios (ortodoximul), a celui etnic (panslavism) sau revoluționar (marxism-leninismul), tendința Rusiei de a controla statele din vecinătatea sa apropiată au avut caracterul unei adevărate permanențe a politicii externe ruse și sovietice.

Sentimentul acut de insecuritate

Henry Kissinger s-a întrebat, pe bună dreptate, cum de o țară atât de mare — e îndeajuns să amintim că Rusia, în forma ei actuală, se întinde pe unsprezece fuse orare — suferă de claustrofobie¹. Din acest motiv, expansionismul în politica externă

¹ Henry KISSINGER, *Are nevoie America de o politică externă?*, București, Incitatus, p. 56.

rusă a reprezentat o temă dominantă, iar sacrificiile îndurate de populație de-a lungul timpului, în numele unui ideal moral sau al securității statului lor, au fost imense.

Același Henry Kissinger a fost cel care a observat și explicat foarte bine existența unui sentiment de insecuritate. Grație contactelor sale personale cu liderii comuniști chinezi și sovietici, fostul secretar de Stat a constatat sentimentul de nesiguranță al celor din urmă. În timp ce liderii chinezi erau „rezervați, siguri de dânsii, calmi” pentru că aveau în spatele lor o țară milenară, care sfârșise întodeauna prin a-i asimila pe cuceritorii ei, conducătorii sovietici manifestau, în ciuda forței militare a țării lor, un sentiment de insecuritate; ei reprezentau „o națiune care supraviețuise nu prin civilizarea cuceritorilor, ci prin faptul că dăinuise mai mult decât ei, un popor suspendat între Europa și Asia, fără să aparțină nici uneia pe de-a întregul, cu o cultură care își distrusese tradițiile, fără să le înlocuiască în întregime”. Bregnev, ca expresie a acestei clase politice — afirmă Kissinger — „încearca să ascundă lipsa lui de siguranță prin furie, și sentimentul său de latentă insuficiență prin fanfaronade ocazionale”².

Constatările fostului secretar de Stat american se plasează în posteritatea ideică a caracterizărilor făcute politicii externe sovietice de către un observator și cunoscător atât de săgace ca George Kennan, în faimoasa sa „telegramă lungă”, din 22 februarie 1946. Încă de la începutul acestui text, autorul a ținut să sublinieze că trăsătura caracteristică a comportamentului sovietic pe plan internațional era convingerea că URSS trăiește într-o „încercuire capitalistă” antagonică și că nu există nici un mijloc de a asigura, pe termen lung, o coexistență pașnică între cele două lumi: „La baza perspectivei nevrotice a Kremlinului asupra problemelor mondiale, se află simțul tradițional și instinctiv rusec al insecurității”³.

Kennan schițează cadrul istoric care a generat un astfel de sentiment — sedentarii amenințați de nomazi, iar, mai târziu, contactele cu societăți mai avansate — iar apoi face o constatare de ordin general, după ce avertizează că sentimentul insecurității este mult mai puternic la nivelul elitei decât la cel al populației: „Conducătorii ruși au simțit întotdeauna că stăpânirea lor era relativ arhaică în formă, fragilă și artificială în temeiurile sale psihologice, incapabilă să suporte comparația cu sistemele politice ale țărilor occidentale. Din acest motiv, ei s-au temut întotdeauna de penetrația străină, s-au temut de contactul direct dintre lumea lor și lumea occidentală, s-au temut de ce se va întâmpla dacă rușii vor afla adevărul despre lume fără ca, ori și dacă, străinii ar afla despre lumea din țara lor”.

Regimul bolșevic — arată Kennan — a exacerbat aceste temeri și a văzut în lumea exterioară, care se confunda cu lumea capitalistă, un mediu antagonic față de care statul sovietic trebuia să se înarmeze și să se izoleze. Cu o țară — ca Rusia sovietică — stăpânită de teamă era dificil să se angajeze negocieri întrucât devenea imposibil să se stabilească dacă la vârful puterii, acolo unde se luau deciziile, pătrundea o imagine corectă, obiectivă, nealterată de sentimentul de insecuritate a lumii exterioare⁴.

De aici, se pare, a apărut necesitatea — în perioada sovietică — constituirii a ceea ce specialiștii îndeobște numesc *glacis strategic*, *brâu de securitate* sau *sferă de hegemonie* la granițele Uniunii Sovietice.

Glacisul strategic sau spațiul de protecție la frontierele unui stat nu este un fenomen al timpurilor contemporane. Eminentul specialist francez în geopolitică, Michel

² Idem, *White House Years*, vol. 1, Boston-Toronto, Little, Brown and Company, 1979, p. 1138.

³ George F. KENNAN, *Memoirs, 1925-1950*, Boston-Toronto, An Atlantic Monthly Press Book, 1967, p. 549.

⁴ *Ibidem*, pp. 550-551.

Foucher a urmărit încă din istoria Orientului Antic formele îmbrăcate de glacisul strategic: spații interfrontaliere, state clientelare sau vasale, zone de protecție etc³.

Interesat, în momentul apariției ultimei ediții a cunoscutei sale cărți, *Fronturi și frontiere*, de situația URSS, autorul a urmărit evoluția frontierelor statului sovietic și a glacisului lor protector. El a arătat că „Uniunea Sovietică este în fapt singurul stat din lume care a avut până în 1991... atâția soldați în afara frontierelor sale — cel puțin 805.000 de oameni la periferia sa imediată, ceea ce reprezintă aproape 30% din totalul forțelor sale”⁴.

Lenin versus Stalin: conflictul intra-partinic pentru crearea brâului de securitate

Așa cum am încercat să arătăm, încă de la începuturile sale statul sovietic și regimul sovietic au trăit sub semnul insecurității. În absența mult așteptatei revoluții mondiale — fără de a cărei izbucnire nici Lenin nu credea posibilă construirea socialismului în Rusia — statul sovietic s-a trezit într-o lume ostilă care, în ceea ce privește Europa, pentru a se pune la adăpost de contagiunea bolșevică, s-a protejat printr-un cordon sanitar. „Lumea capitalistă” a fost percepută ca un adversar permanent, gata oricând să se unească pentru a strivi statul dictaturii proletariului. A se proteja împotriva „agresiunii capitaliste”, a „frontului unit al capitalismului” a devenit obiectivul fundamental al regimului comunist.

În același timp, în pofida retoricii oficiale despre adevăratele tuturor celor exploatați — care formau marea majoritate a populației — liderii bolșevici știau că regimul lor se sprijină pe violență, pe teama de aparatul de represie, cel mai amplu și mai eficace cunoscut până atunci.

Insecuritatea internă și insecuritatea externă s-au asociat pentru a determina regimul „noii clase”, născută din degenerarea birocratică a socialismului, să caute mijloacele pentru a para amenințările reale sau bănuite.

Pe plan extern — cel care interesează aici — soluția a fost căutată mai întâi prin „exportul de revoluție”, negat însă în principiu. Creat în martie 1919, Kominternul a fost conceput ca un centru de dirijare a revoluției mondiale sau, în absența ei, în cele mai importante țări industrializate, între care Germania se afla pe primul loc. Anii 1919–1924 au înregistrat tentative succesive de a instaura regimul comunist în Germania, Bavaria, Ungaria, Polonia, Bulgaria, România, Estonia. Toate aceste încercări au eșuat.

Teoretician al construirii socialismului într-o singură țară, Stalin s-a dovedit mai preocupat de țările limitrofe, chiar dacă mai puțin dezvoltate economic, decât de marile puteri capitaliste, din unghiul de vedere al instaurării puterii comuniste.

Contextul internațional creat de criza poloneză (iulie-august 1939), i-a permis dictatorului sovietic să devină un adevărat arbitru al situației atât Germania, pe de o parte, cât și Marea Britanie și Franța, pe de alta, având nevoie de ajutorul său. Oferta Berlinului de a delimita „sferele de interes” ale celor două țări de la Marea Baltică la Marea Neagră a fost decisivă în opțiunea lui Stalin. Ea îi permitea să realizeze glacisul pe care — în perspectiva desfășurării ulterioare — noi îl numim restrâns.

³ Michel FOUCHER, *Frons et frontières. Un tour du monde géopolitique*, Paris, Fayard, 1991, (vezi „Indexul de concepte geopolitice”, termenul „glacis”, p. 572).

⁴ *Ibidem*, p. 433. În aceeași perioadă, SUA aveau 510.000 de militari staționați în afara teritoriului național, adică 24% din efectivele totale, *ibidem*.

Istoricul britanic Geoffrey Roberts a remarcat corect caracterul contradictoriu al angajării URSS în războiul pe care îl făcuse posibil prin semnarea Pactului Molotov-Ribbentrop: „Pentru Uniunea Sovietică, cel de al doilea război mondial a însemnat o catastrofă economică și umană de proporții gigantice. Totuși pe plan militar și politic războiul a oferit Moscovei posibilitatea de a realiza unul dintre cele mai importante obiective ale politicii externe a statului sovietic: *securitatea sistemului socialist* (s.n.)”⁷.

Ca urmare a înțelegerilor germano-sovietice din august-septembrie 1939, URSS a anexat o însemnată parte a Poloniei, țările baltice, un șir de teritorii finlandeze, Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța.

Marile avantaje teritoriale dobândite de Stalin prin colaborarea lui Hitler au fost puse sub semnul întrebării de ruinarea scenariului pe care mizase dictatorul sovietic: un război lung, epuizant pentru țările capitaliste, la capătul căruia URSS — rămasă în afara conflictului și protejată de *glacisul* strategic — să intervină și să-și impună condițiile.

Operațiunea „Barbarossa”, declanșată la 22 iunie 1941, a adus regimul sovietic la un pas de prăbușire. Cei trei „generali” ruși: generalul distantă, generalul noroi și generalul iarnă⁸ s-au dovedit însă și de astă dată victorioși. Cu Wehrmachtul pe periferiile Moscovei, Stalin a cerut imperios noilor săi aliați — anglo-americani — recunoașterea achizițiilor teritoriale, dobândite prin acordurile cu Hitler.

Reticenți la început față de aceste revendicări, Churchill și Roosevelt au sfârșit prin a abandona principiile Chartei Atlanticului și a practica o „Realpolitik” demnă de partenerul lor bolșevic. Acordul de procentaj Churchill-Stalin din octombrie 1944 a pus bazele formării unui glacis considerabil lărgit, care a cuprins un imens spațiu din Europa Central-Răsăriteană și de Sud-Est. Înaintarea victorioasă a Armatei Roșii a obligat Londra și Washingtonul să caute formule politice capabile să le protejeze interesele vitale.

Ambițiile sovietice și acceptarea sau reticența, mai întâi ale germanilor, apoi ale Aliaților anglo-americani, au evoluat de-a lungul mai multor etape, fixate corect — după opinia noastră — de istoricul britanic Geoffrey Roberts: 1939–1940 — sfera de influență în spațiul baltic; 1940–1941 — sfera de influență în Europa de Sud-Est; 1941–1942 — încercare de a face recunoscută de către Marea Britanie sfera de influență sovietică; 1943–1944 — sferele de influență în discuția partenerilor Marii Alianțe; octombrie 1944 — „sferele de influență ca raport procentual?”; 1945 și perioada imediat următoare — drumul spre Războiul Rece⁹.

Experiența traumatizantă a atacului german a generat la Stalin ceea ce istoricul rus A. A. Fursenko a numit „sindromul anului 1941”, care l-a însoțit pe liderul sovietic până la sfârșitul vieții sale¹⁰; altfel spus dictatorul de la Moscova a luat în considerație posibilitatea unui atac prin surprindere al foștilor săi aliați. În această perspectivă, spațiul de protecție reprezentat de țările satelite căpăta o covârșitoare însemnătate strategică. Pentru politica externă a lui Stalin ecuația *securitate = teritoriu* a devenit fundamentală și a constituit unul din obstacolele majore ale continuării „Marii Alianțe”¹¹. SUA și Marea Britanie înțelegeau în principiu nevoia de securitate a URSS, dar nu

⁷ Geoffrey ROBERTS, „Sferi vliianiia i sovskaia vneșnaia politika v 1939–1944 gg: ideologhiia, rascet i improvizaiia”, în *Novia i noveșia istoria*, 2001, nr. 5, p. 75.

⁸ Bertram D. WOLFE, *A Life in Two Centuries*, New York, Stein and Day, p. 17.

⁹ Geoffrey ROBERTS, *op. cit.*, pp. 75–91.

¹⁰ A. A. FURSENKO, „I.V. Stalin: poslednie godi jizni i smerti”, în *Istoriceskie zapiski*, 2000, nr. 3 (121), p. 180.

¹¹ John Lewis GADDIS, *We Know Now. Rethinking the Cold War History*, Oxford, Clarendon Press, 1997, p. 15.

puteau accepta „spațiul vital ideologic” pe care Stalin îl voia instalat la frontierele sale europene, la sfârșitul celui de al doilea război mondial.

Stalin însuși își manifestase ostilitatea față de Occident, așa cum a mărturisit la 28 ianuarie 1945, într-o discuție cu câțiva lideri comuniști bulgari și iugoslavi: „Criza capitalismului s-a manifestat în divizarea capitaliștilor în două fracțiuni: una fascistă — alta democratică. S-a realizat alianța dintre noi și fracțiunea democratică a capitaliștilor, pentru că ultima era interesată să nu permită dominația lui Hitler, pentru că această dominație sălbatică ar fi dus clasa muncitoare la mizerie, la răsturnarea capitalismului însuși. Acum, noi suntem cu o fracțiune împotriva celeilalte, dar în viitor vom fi și împotriva acestei fracțiuni a capitaliștilor”¹².

Prin semnarea tratatelor sovieto-iugoslav (11 aprilie 1945) și sovieto-polonez (21 aprilie 1945) s-a început constituirea acelei relații de raporturi politico-diplomatice care au unit într-o adevărată rețea țările din *glacisul* strategic dezvoltat¹³. Kominformul și impunerea modelului sovietic de socialism au desăvârșit controlul absolut al Moscovei asupra *glacisului* dezvoltat.

Crearea RDG (la 7 octombrie 1949) a extins *glacisul* sovietic în Europa Centrală. Din acel moment, el s-a întemeiat pe două triumfuri strategice: Berlin-Est-Varșovia-Praga și Budapesta-București-Sofia. Cel dintâi permitea Moscovei să țină Occidentul sub amenințarea invazei și lovirilor sale; cel de al doilea îi deschidea drumul spre bazinul Mediteranei Orientale și spre Orientul Mijlociu¹⁴.

Ministerul de Externe și al...Energoresurselor

Glacisul extins a fost deopotrivă o garanție de securitate, dar și o sursă de tensiuni pentru Moscova (crizele poloneze din 1956, 1970, 1975, 1980–1981; revoluția ungară din 1956; „Primăvara de la Praga” din 1968; distanțarea României de Moscova). Mult mai gravă a fost pierderea a două componente ale *glacisului* extins: Iugoslavia (1948) și Albania (1968)¹⁵.

Opoziția tot mai puternică a populației din țările-satelite și criza sistemului sovietic, al cărui model fusese impus în *glacisul* extins, au dus, în final, la destrămarea, în 1989, a brâului de securitate edificat de Stalin.

Destrămarea Uniunii Sovietice (1991) a reprezentat pentru Rusia o catastrofă din punct de vedere geopolitic. Teritoriile care până nu demult făcuseră parte din Uniune deveniseră independente, iar ponderea Rusiei pe arena internațională s-a diminuat considerabil. Rusia și-a pierdut statutul de supraputere, retrogradând la categoria puterilor regionale. Problemele interne cu care a fost confruntată în perioada Elțin — piața neagră, recrudescența criminalității, drogurile și privatizările frauduloase, care au dus la crearea unei oligarhii financiare al cărei prizonier a fost chiar Boris Elțin —, au acaparat cea mai mare parte din forțele și atenția primului președinte al Federației Ruse. Demisionând în 1999, Elțin a lăsat o Rusie în haos, cu o populație pentru care democrația era sinonimă cu dezordinea.

¹² Gheorghii DIMITROV, *Dnevnik (9 mart 1933–6 februar 1949)*, Sofia, Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski”, 1997, p. 464.

¹³ V.K. VOLKOV, „Nekotore konceptualnii problem vozniknovenia mirovoi soțialisticeskoi sistem i pervie saghii po ee osușestvleniiu (1943–1945)”, în vol. *Sovetskaia vniesniaia politika v retrospektive, 1917–1991*, Moscova, Ed. Nauka, 1993, p. 102.

¹⁴ Ferdinand Otto MIKSCHE, *La détente vue de Moscou*, în „Revue de défense nationale”, XXV, martie 1969, pp. 466-477.

¹⁵ Vezi, pe larg, Hélène Carrère d'ENCAUSSE, *Le grand frère*, Paris, Flammarion, 1983.

Moștenitorul său, Vladimir Putin, — la acea vreme, un necunoscut ofițer provenit din lumea serviciilor secrete — se caracterizează ca fiind un adept al „democrației dirijate”. Un astfel de sistem, susține V. Putin, corespunde întru totul tradițiilor și culturii ruse¹⁶. De aceea, prioritatea primului său mandat a reprezentat-o consolidarea statului și mai puțin problema drepturilor omului. Din anumite puncte de vedere, acest lucru e de înțeles, dacă avem în vedere instabilitatea politică și economică din perioada Elțin. Iar în acest context, energo-resursele Rusiei reprezintă pentru V. Putin un redutabil instrument de politică externă, menit a asigura Rusiei controlul asupra statelor din vecinătatea sa apropiată.

Într-un document privind politica de securitate națională, adoptat la 3 octombrie 1999, de către premierul de la acea vreme al Rusiei, Vladimir Putin, document care, ulterior, a devenit lege, fiind unul din primele acte semnate de acesta în calitate de președinte, se afirma: „(...) să creăm un domeniu economic unic cu membrii Comunității Statelor Independente”, adică fostele republici sovietice, mai puțin statele baltice¹⁷. Este adevărat că în document nu este specificat ce se înțelege prin „domeniu economic unic” și dacă acest obiectiv este unul strict economic. De atunci și până în prezent, Rusia a acționat constant în această direcție, folosind o gamă largă de instrumente pentru atingerea obiectivului enunțat în 1999.

Liderul de la Kremlin a înțeles că Rusia poate controla această zonă nu atât prin intermediul forței armate, cât, mai ales, prin atragerea fostelor republici sovietice în orbita sa economică. Nici nu a fost foarte dificil de atins acest obiectiv, dacă se ține cont că economiile acestor state sunt slab dezvoltate, iar gradul lor de interdependență cu economia rusă este foarte ridicat.

În acest context, resursele minerale de care dispune Rusia (și aici, avem în vedere nu numai petrolul, gazele naturale sau cărbunele, ci și alte bogății ale subsolului pe care Rusia le are în cantități foarte mari) reprezintă un instrument mai mult decât eficace de politică externă.

Nu întâmplător, la începutul anilor '90, pe când V. Putin era funcționar al Primăriei din Sankt Petersburg, și-a susținut doctoratul la prestigiosul Institut minier de stat din St. Petersburg, cu o lucrare intitulată *Planificarea strategică a bazei minerale a unei regiuni în condițiile formării relațiilor economice de piață*¹⁸.

În esență, V. Putin susține că resursele naturale ale Rusiei, pe lângă faptul că ajută la dezvoltarea țării, reprezintă o garanție a solidității poziției Rusiei pe arena internațională. Din acest motiv, el insistă că doar statul poate fi cel care stabilește prioritățile industriei petroliere. Se subînțelege faptul că planificarea de stat în acest sector trebuie să joace un rol important. În continuare, autorul susține că „Rusia nu trebuie să devină numai un exportator de resurse. Dezvoltarea industriei extractive și prelucrătoare a petrolului reprezintă principala modalitate prin care Rusia, într-o perioadă de timp cât mai scurtă, să devină o mare putere economică, cu un standard de viață ridicat”.

Pe marginea rezervelor minerale ale Rusiei, este necesar de amintit că ea reprezintă *cel mai important* furnizor de petrol și gaze naturale dintre statele membre ale G-8 (între altele, merită amintit și faptul că, la întrunirea grupului G-8, care a avut loc în ianuarie a.c., principala temă de pe agenda discuțiilor a fost tocmai securitatea

¹⁶ Lee ST. MEYERS, „Interview with President Putin”, in *The New York Times*, October 2003.

¹⁷ „Russia's National Security Concept”, 10 ianuarie 2000, in *Arms Control Today*, January/February 2000, p. 18.

¹⁸ Printre partenerii occidentali cei mai importanți ai acestui institut se numără corporațiile *DeBeers*, *Hewlett Packard* și *Analitik Jena*.

energetică). Rusia extrage zilnic 9,3 milioane barili de petrol și 1,6 miliarde m³ de gaze naturale. Spre comparație, Statele Unite, celălalt mare producător de petrol al G-8, extrage zilnic doar aproximativ 5,4 milioane barili de petrol și 0,6 miliarde m³ de gaze naturale, dar importă zilnic 12,1 milioane barili de petrol și produse petroliere, precum și mari cantități de gaze naturale. Rezervele de hidrocarburi ale Rusiei se ridică la 72 miliarde barili de petrol și aproximativ 50 trilioane m³ de gaze naturale. Rezervele de gaze naturale ale Rusiei sunt cele mai mari din lume, ea reprezentând un fel de „Arabie Saudită a gazelor naturale”. În privința rezervelor de petrol, Rusia se situează pe locul trei în lume, după țările din Orientul Mijlociu și Venezuela¹⁹. Credem că liderul oricărui stat care ar avea la îndemână un astfel de instrument ar da dovadă de lipsă de realism politic dacă nu l-ar utiliza în relațiile internaționale. (E de ajuns să amintim, în acest sens, criza petrolului din 1973, în cursul căreia statele membre ale OPEC au redus, inițial, producția de petrol pentru ca, ulterior, țările arabe producătoare și exportatoare de petrol să dubleze prețul aurului negru ca represalii împotriva statelor occidentale, care sprijiniseră Israelul. După cum remarca cunoscutul analist francez de politică externă, André Fontaine, statele producătoare „descoperiseră forța, ca armă, a petrolului”.)

„Imperialismul liberal”

Câțiva ani mai târziu, la 1 octombrie 2003, Anatoli Ciubais, artizanul privatizării rusești și unul dintre reprezentanții actuali cei mai de seamă ai liberalismului rus — între altele, el deține și funcția de președinte al consiliului de administrație al companiei de ruse de electricitate RAO „EES Rossii” —, a publicat un lung articol, intitulat *Misiunea Rusiei în secolul XXI*²⁰. Pronunțându-se pe marginea securității Rusiei, Anatoli Ciubais se postează în descendența ideatică a lui Vladimir Putin, deși, din punct de vedere politic, cei doi se situează în tabere diferite: „Rusia reprezintă liderul unic și firesc în întreg spațiul CSI atât din punctul de vedere al volumului economiei sale, cât și din cel al nivelului de trai al cetățenilor săi. De aceea, de la constatarea faptelor voi trece la stabilirea obiectivelor. Rusia nu numai că este un lider, dar poate și trebuie să-și sporească și să-și consolideze, prin toate mijloacele, poziția sa de lider în această parte a planetei, pentru următorii 50 de ani”.

Cum ar putea fi atins acest obiectiv? Dacă în perioada Rusiei secolului al XIX-lea, ortodoxismul („Moscova – a treia Romă”) și panslavismul au fost instrumentalizate de politica externă rusă, iar în secolul al XX-lea, Rusia Sovietică a propus lumii mesianismul revoluționar al ideologiei marxiste („Proletari din toate țările, uniți-vă!”), pentru secolul al XXI-lea, Anatoli Ciubais propune „imperialismul liberal”, care să ajute la edificarea unui „imperiu liberal”. Prin ce instrumente ar putea fi pus în practică proiectul propus de Ciubais? Răspunsul îl oferă tot el: „Statul rus poate și trebuie să contribuie la expansiunea afacerilor ruse în țările vecine, atât în sfera comerțului, cât și în cea a dobândirii de active economice”.

Capacitatea Rusiei de a folosi resursele energetice ca instrument al politicii externe a sporit considerabil în comparație cu perioada de la începutul anilor '90, când, pe fondul privatizărilor haotice și de cele mai multe ori ilegale, capacitatea Moscovei de a mai acorda subsidii financiare fostelor republici sovietice a scăzut considerabil. Legăturile economice au avut și mai mult de suferit atunci când Moscova a decis să desființeze zona rublei și să crească prețurile la gaz și petrol. Demersul

¹⁹ „Economist Intelligence Unit, Country Report: Russia”, în *EIU Viewswire*, June 2004.

²⁰ Anatoli CIUBAIS, *Misiia Rossii v XXI veka*, în „Nezavisimaia gazeta”, 1 octombrie 2003.

Moscovei a avut drept urmare o creștere rapidă a datoriilor fostelor republici sovietice către Rusia. La sfârșitul lui 1999, politica promovată de Moscova față de fostele republici sovietice a început să dea roade. Pe fondul unei creșteri treptate a prețului petrolului — de la 10 dolari/baril, în 1998, la 33 dolari/baril, în 2000 — în visteria statului rus au început să intre sume considerabile.

În paralel cu creșterea prețului petrolului, a avut loc și restabilirea industriei petroliere (extractivă și prelucrătoare). După privatizările haotice de la început, statul și-a reinstaurat controlul asupra unora dintre cele mai importante companii petroliere rusești, care, înainte, se aflaseră în proprietatea unor oligarhi. Este cazul companiei Yukos (al cărei proprietar, Mihail Hodorkovski, nedorind să joace după regulile impuse în domeniul petrolier de Kremlin, a fost judecat și condamnat), care a fost cumpărată de o altă companie petrolieră, Rosneft', aflată în proprietatea statului, pentru suma de 9,5 miliarde dolari, și al companiei Sibneft' (proprietarul acesteia este nimeni altul decât Roman Abramovici, care deține și clubul englez de fotbal Chelsea), pentru care Gazprom a plătit 13,09 miliarde dolari.

Toate acestea au avut ca rezultat o creștere a veniturilor la bugetul de stat. Potrivit estimărilor Băncii Mondiale, resursele naturale reprezintă 80% din exportul Rusiei, iar gazul și petrolul 55%, fapt care a creat o dependență a bugetului de sectorul energetic. Circa 37% din taxele de la bugetul de stat provin din sectorul petrolier.

Dependența de Rusia a fostelor republici sovietice se manifestă nu numai în sectorul energetic. Economiiile acestor state sunt departe de a putea concura cu cele occidentale, iar resursele lor limitate nu permit efectuarea de importuri de pe piețele statelor UE. În acest context, Rusia reprezintă pentru ele un furnizor de mărfuri (e adevărat mult mai slab calitativ decât produsele occidentale similare, dar și mai ieftine decât acestea).

Devine evident faptul că în pofida dorinței Ucrainei sau a statelor din Caucaz sau Asia Centrală de a avea o mai strânsă cooperare economică și politică cu Occidentul, acest lucru nu este realizabil pe termen mediu.

Prețul „revoluției portocalii“

Evident că orice tentativă a acestor state de a adopta o politică independentă față de Rusia nu are sorți prea mari de izbândă.

Până anul trecut, gazul era vândut la un preț mult mai mic, în comparație cu cele practicate de Rusia în relația comercială cu statele Europei Occidentale (vezi tabelul anexat). Cu excepția Germaniei, cu care Rusia are o relație specială, prețurile practicate de Rusia față de fostele republici sovietice atestă clar politica specială a Moscovei în raport cu acest spațiu. Se pare că noii lideri care au venit la putere pe valul revoluțiilor din 2004 nu au înțeles că, în pofida sprijinului acordat de Occident și a dorinței lor de a se integra în structurile politice, economice și militare occidentale, principalul lor partener economic rămâne încă Rusia, care nu le va tolera nici un moment desprinderea din orbita sa. Anul trecut, când relațiile Moscovei cu statele baltice și Polonia au fost tensionate ca urmare a disputelor privind culpabilitatea atribuită Moscovei în vicisitudinile abătute asupra acestor țări în anii celui de-al doilea război mondial și la începutul perioadei postbelice, Kremlinul nu a ezitat să pună în practică proiectul de construire a unui nou gazoduct (Gazoductul Nord-European), care exclude Polonia, statele baltice și Ucraina de pe traseul gazului spre Europa (deocamdată, gazul rusesc spre Europa este exportat prin intermediul a două gazoducte: „Iamal-Europa” și „Soiuz”).

Întrebarea care se pune este de ce Rusia a decis să schimbe prețul gazelor naturale pentru statele cărora, până anul trecut, ea îl vindea la un preț foarte redus? Răspunsul este simplu: pentru că s-a schimbat țara (Ucraina). La un an după „revoluția portocalie”, desfășurată împotriva voinței Kremlinului, am putea spune că revoluționarilor de la Kiev le-a fost trimisă nota de plată. Altfel spus, dacă tot s-a terminat prietenia — Ucraina întorcând spatele Moscovei — atunci au fost eliminate și reducerile. Și toate acestea pentru că Ucraina a refuzat să mai fie parte a Spațiului Economic Unic (alături de Rusia, Belarus și Kazahstan) și pentru că și-a manifestat dorința de a accede în NATO. Co-președintele Consiliului pentru strategie națională din Moscova, Iosif Diskin, susține că armata ucraineană avea nevoie de sume mari de bani pentru a fi înarmată și echipată astfel încât să atingă standardele NATO. Acești bani ar fi putut fi obținuți din prețul mic plătit de Ucraina pentru gazele naturale importate din Rusia (potrivit calculelor părții ruse, suma ar reprezenta 3,6 miliarde dolari, la care s-ar adăuga încă un miliard, sub forma taxelor de tranzit plătite Ucrainei de către Rusia). Se pare că, pentru Rusia, aceasta a fost picătura care a umplut paharul și, în pofida faptului că prețul pe care Ucraina îl plătea pentru gazul importat din Rusia (50 de dolari/1000 m³) era valabil până în 2009, a decis să treacă la represalii.

Este evident că, pe termen mediu, energia va rămâne unul din principalele instrumente de politică externă ale Rusiei. Ea nu numai că va ajuta la consolidarea economiei ruse și a stabilității interne, dar va transforma Rusia dintr-o superputere militară într-una energetică, fapt care va face din ea unul din actorii importanți ai zonei euro-asiatice.

Cantitățile de gaze naturale livrate de Rusia în 2005 și prețul acestora

Țara	Volumul de gaz exportat anual de Rusia (în miliarde m ³)	Prețul în dolari (pentru 1000 m ³)
<i>Germania</i>	29	160
<i>Polonia</i>	8	120
<i>Lituania</i>	2,4	85
<i>Letonia</i>	1,3	94
<i>Estonia</i>	0,7	90
<i>Belarus</i>	7,5	46,7
<i>Moldova</i>	1,8	80
<i>Ucraina</i>	23	50
<i>Gruzia</i>	1,2	60
<i>Armenia</i>	1,7	54
<i>Azerbaidjan</i>	5	60

Abstract:

At any given moment of its very long history, Russia (at least starting with the 18th century) made serious attempts to implement – and to maintain – the complete strategic control of areas around its borders. Regarded as useful (and sometimes as vital) buffer areas, all countries around Russia were pressed (with different intensities and different methods) to integrate themselves within the framework of a grand strategic design: one enabling Russia, which traditionally feels itself both insecure and threatened on various strategic directions, to heavily rely on these buffer zones in order to consolidate its national security. Nowadays, the Russian Federation uses, strongly resembling the behavior of the former USSR, a lot of political and economic pressure in order to implement new form of efficient strategic control in its "close neighborhood". A major difference occurs, anyhow: instead of using military force or direct political control (implemented by exporting or sponsoring socialist revolutions), Russia skillfully uses, now, a new and immensely potent political lever: natural gas and oil.

Studiul care urmează concentrează atenția asupra a două arii tematice distincte: mai întâi, manierele foarte diferite (și uneori intens deformatoare) în care au fost înțelese și explicate cauzele și consecințele Războiului Rece; și – în al doilea rând – faptul că miza conflictului a fost una cu adevărat globală, vizând hegemonia mondială deplină, drept care ambele superputeri au alocat resurse majore pentru efortul de a controla, prin intermediul puterii maritime, imensul spațiu oceanic dintre masele continentale.

Miza reală a competiției geostrategice: deplina hegemonie globală

Florin DIACONU

„Doar Atena, cu gloria sa nemuritoare, mai este liberă să-și decidă viitorul în cadrul unor alegeri monitorizate de britanici, americani și francezi”, afirma Winston Churchill în urmă cu exact 60 de ani, la 5 martie 1946, despre soarta Europei Centrale și de Est. Cu excepția Greciei, restul regiunii se afla deja sub cizma Armatei Roșii și, drept urmare, în stăpânirea Uniunii Sovietice. „De la Stettin, în zona Mării Baltice și până la Trieste, la Adriatică, o cortină de fier s-a lăsat de-a latul continentului” – mai afirma la Fulton, în Missouri, fostul premier britanic – și „în spatele acestei linii se află toate capitalele vechilor state ale Europei centrale și de est. Varșovia, Berlinul, Praga, Viena, Budapesta, Belgradul, Bucureștii și Sofia, toate aceste orașe vestite și populațiile din jurul lor se află în sfera sovietică și sunt supuse, într-o formă sau alta, nu numai influenței sovietice, ci și unui control strict și crescând din partea Moscovei”.

Discursul de la Fulton – considerat de mulți istorici ca fiind, concomitent, atât actul politic ce a consacrat destrămarea definitivă a marii coaliții politice și militare care câștigase Al Doilea Război Mondial, dar și „certificatul de naștere” al Războiului Rece – conține câteva imprecizii și neclarități. Acestea au și dus, în destule ocazii, la scoaterea în evidență a *umora* dintre ideile lui Churchill și, în mod complementar, la aruncarea într-un nemeritat plan secund a altor idei și formulări.

Consecințe nefaste ale modelelor explicative simple

Astfel de interpretări *simplificatoare* – și *deformatoare* – ale sensului *real* al discursului de la Fulton (și ale elementelor centrale ale Războiului Rece, pe care discursul în cauză îl prefațează) pot fi întâlnite în cele mai diverse împrejurări și contexte. De exemplu, în mai multe manuale școlare românești de istorie universală. *Istoria* pentru clasa a XI-a, apărută în 2000 la Editura Sigma afirmă, despre discursul lui Churchill, că descria cum „sovieticii au întins o cortină de fier... în spatele căreia asupresc popoare întregi”. Centrul natural de greutate al pasajului citat cade, în mod limpede, pe verbul *asupresc*. Care accentuează doar faptul (perfect adevărat, de altfel) că popoarele din Europa Centrală și de Est au fost, decenii în șir, intens exploatare și complet lipsite de libertate. Textul aceleiași lecții mai insistă și asupra componentei *ideologice* a Războiului Rece: „Datorită propagandei desfășurate de cei doi adversari, Războiul Rece a fost văzut în primul rând (subl. noastră – F.D.) ca un conflict al cărui origini se regăsesc în ideologiile lor diferite: capitalismul, contrapuz comunismului”. Mai mult, *Istoria* pentru clasa a XI-a, scrisă de Sorin Oane și Maria Ocheșcu și apărută tot în 2000, la Humanitas Educațional, conține o interpretare încă și mai simplificatoare a Războiului Rece. Conform autorilor, discursul de la Fulton ar fi însemnat doar că „pericolul sovietic a fost evidențiat public pentru prima dată de Winston

Churchill...”. Iar Războiul Rece este prezentat ca începând *din rațiuni ideologice*: „Revenind la vechile lor poziții ideologice, foștii aliați au ajuns foarte repede la confruntare”. Miza confruntării nu devine deloc clară cititorului textului. Războiul Rece este definit doar ca fiind o „rivalitate deschisă care a intervenit după al doilea război mondial între SUA și URSS și aliații lor” și ca manifestându-se „în plan politic, economic și propagandistic sau prin acțiuni subversive sau de intimidare și a recurs doar în cazuri restrânse la confruntarea armată”. România este, și ea, prezentată ca fiind „inițial un pion în confruntarea dintre superputeri”. În astfel de formulări, ceea ce lipsește este enunțarea clară a telurilor competitorilor (despre care aflăm, e drept, că sunt în plină confruntare, dar nu ni se spune și *de ce* sau *pentru ce* are loc respectiva confruntare). Această neclaritate este rezolvată în chip complet impropriu: URSS, ca și alte țări socialiste sunt prezentate ca fiind doar autorii unor acte repetate și premeditate de agresiune, în timp ce Vestul liberal și democratic, prieten și ocrotitor al independenței și libertății, s-ar fi aflat exclusiv într-o continuă defensivă. Aceasta este senzația acută pe care o ai după ce citești că NATO n-ar fi fost altceva decât un „parteneriat încheiat în scopul apărării comune”, că scopul Alianței n-a fost decât „îngrădirea expansiunii comunismului...”, că Planul Marshall propunea „un ajutor economic țărilor europene, pentru a nu le lăsa pradă influenței sovietice”, că „amenințarea comunistă a sporit în 1949 odată cu victoria lui Mao Zedong în China”, că americanii au luptat în Coreea „în numele ‘cruciadei’ anticomuniste”.

Astfel de interpretări excesiv de simplificatoare concentrează atenția aproape exclusiv asupra componentei *ideologice* a Războiului Rece. În realitate, Războiul Rece are o altă explicație *principală*. Odată cu prăbușirea Germaniei naziste și a Japoniei (ambele state fiind *foarte mari* puteri care-și întemeiaseră *uriasă* imperii), apare, în două extreme de întinse regiuni geografice (în Europa și în zona Pacificului și a Extremului Orient, o stare complet nenaturală a sistemului internațional: *vidul de putere*. Un vid care *trebuia* umplut; și pe care fiecare dintre cei doi principali câștigători ai celui de-al Doilea Război Mondial dorește să-l umple (ceea ce este *perfect normal*, din punct de vedere strategic) în beneficiul propriu. Ca urmare, o dorință cât se poate de legitimă – din perspectivă strict geostrategică – de expansiune *imperială* a SUA intră, vreme de mai multe decenii, în coliziune *directă* cu o altă dorință – la fel de legitimă, tot din perspectivă geostrategică – de expansiune *imperială*, cea a URSS. *Dacă* acceptăm această idee – care contravine, însă, în mod clar, opiniilor care afirmă că elementul central al Războiului Rece ar fi nu *coliziunea* inevitabilă între două doctrine imperiale mature, ci chiar „echilibrul fragil de putere”¹ între SUA și URSS, sau chiar faptul că doar „Moscova posedă o forță explozivă care trece dincolo de frontierele sale, influențează profund pe toți vecinii săi și stabilește avanposturi pentru acțiuni viitoare”² – rezultă, cu claritate, că *merită* să căutăm, în *ambele* tabere, teorii și teoreticieni ai expansiunii imperiale globale, teorii și teoreticieni ai Imperiului Mondial.

Obsesia perenă a hegemoniei planetare

E foarte clar că Uniunea Sovietică a năruit, în diverse etape și momente ale Războiului Rece, ambiții de hegemon global. În 1945, Stalin îi spunea lui Molotov, foarte clar, că „acum este timpul să apucăm *tot* (subl. noastră . F.D.) ce putem”. Mulți ani mai târziu, Hrușciiov afirma, cu mai multe amănunte: „După înfrângerea lui Hitler, Stalin credea că el este în aceeași situație ca și Alexandru I după înfrângerea lui Napoleon – că poate să dicteze reguli pentru toată Europa. Stalin chiar începea să

¹ David Thomson, *World History from 1914 to 1968*, third edition, Oxford University Press, London, Oxford, New York, 1976, p. 133

² Ion Rațiu, *Moscova sfițează lumea*, Ed. Signata, Timișoara, 1990, p. 28

creadă că *poate dicta reguli noi întregii lumi* (subl. noastră – F.D.)³. De fapt, astfel de obsesii hegemonice apar, în Uniunea Sovietică, mult mai devreme. Ele au o *dublă* întemeiere. Corespund tradiției imperiale, care nu moare, de fapt, niciodată. Chiar și în anii în care statul sovietic era încă extrem de fragil – și nu numai din cauza pierderilor și distrugerilor cauzate, succesiv, de Primul Război Mondial și de Războiul Civil – obsesiile expansioniste, imperiale, se manifestă din plin. Încă din 1921, de exemplu, M. V. Frunze – ca să facem trimitere la autori ceva mai puțin comentați și utilizați de specialiștii români în domeniul științelor politice – vorbea despre necesitatea ca Marele Stat Major să fie pregătit „în așa fel încât Armata Roșie să-și poată îndeplini misiunile în orice direcție de operații și în orice sector al unui eventual front viitor. Cât privește limitele acestui front, în *prima* (subl. noastră – F.D.) urgență, ele sunt determinate de limitele *întregului continent al lumii vechi* (subl. noastră – F.D.)⁴. Altfel spus, cucerirea întregii Eurasii – și, poate, a întregului continent african – reprezenta, pentru planificatorii strategici sovietici, doar *prima* etapă dintr-un mare plan și mai ambițios, care nu putea fi, pe termen lung, decât dominația mondială. Astfel de planuri expansioniste sunt însă conforme, măcar până la un anumit punct, și cu logica marxistă. Să nu uităm că, încă de la jumătatea secolului al XIX-lea, gândirea marxistă – la vremea aceea încă în chinurile facerii – afirma că „lupta proletariatului cu burghezia este *inițial* o sarcină națională”⁵. Finalul lucrării este și mai explicit: după ce autorii afirmă că „proletarii n-au nimic de pierdut decât lanțurile lor”, urmează o propoziție-cheie: „Ei au o lume (subl. noastră – F.D.) de câștigat”⁶. Ultimul îndemn – „Proletari din *toate* (subl. noastră – F.D.) țările, uniți-vă!”⁷ – confirmă că avem de-a face, încă de acum, cu un scenariu privind revoluția mondială. În aceste condiții, Rusia Sovietică abia născută, tocmai pentru că se considera purtătorul ideologiei marxiste, credea că este îndreptățită (și că are sarcina) să elibereze de aspirarea burgheză *întreaga* lume. O spune, cât se poate de clar, același Frunze. Într-un ordin adresat trupelor Frontului Turkestan, la începutul lui octombrie 1919, el afirma „că noi aducem *eliberarea fratilor noștri îndepărtați* (subl. noastră – F.D.), popoarele din răsărit, și că în curând, foarte curând, va veni sfârșitul domniei bandeii capitaliștilor”⁸. Dar, la rândul său, lumea anglo-saxonă a avut, și ea, lideri și instituții care, în anumite momente ale deceniilor de confruntare cu lumea comunistă, au gândit – și au acționat – într-o manieră perfect compatibilă cu același scop: imperiul mondial. Precum și autori care s-au referit în chip explicit la această miză. Pentru a începe cu ceea ce scria Hans J. Morgenthau, în notoria sa lucrare care pune, încă de la sfârșitul anilor '40, bazele școlii realiste în relațiile internaționale. Morgenthau afirma, explicit, că „obiectivul imperialismului poate fi dominarea întregului glob organizat politic; adică *imperiul mondial* (subl. noastră – F.D.)”⁹. Dacă gândim în termeni dezideologizați, este clar că autorul american nu este, neapărat, un apologet al imperiului global; dar *mai multe* elemente din lucrarea sa, asamblate într-un mod cât se poate de rațional,

³ Thomas Parrish, *Enciclopedia Războiului Rece*, Univers Enciclopedic, București, 2002, p. 272 (în cadrul articolului „Stalin”)

⁴ „Doctrina militară unică și Armata Roșie”, în M. V. Frunze, *Opere Alese*, Editura Militară a Ministerului Forțelor Armate ale RPR, București, 1957, pp. 179-180

⁵ Karl Marx and Friedrich Engels, “Manifesto of the Communist Party”, în Lewis S. Feuer (editor), *Karl Marx and Friedrich Engels: Basic Writings on Politics and Philosophy*, Doubleday & Co., Inc., Garden City, New York, 1959, p. 19

⁶ *Ibidem*, p. 41

⁷ „Ordin către trupele frontului Turkestan nr. 03587/op.”, în M.V. Frunze, *op. cit.*, p. 110

⁸ Hans J. Morgenthau, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, third edition, Alfred A. Knopf, New York, 1964, pp. 55-56

conduc la ideea că SUA *puteau* avea un asemenea obiectiv politic și strategic. Pentru Morgenthau, „războiul victorios” este una din cauzele care conduc la – sau măcar unul din factorii care catalizează – planuri și acțiuni de tip imperialist. „Un război care a fost început de învingător ca război defensiv – pentru menținerea status quo-ului antebelic – se transformă, odată cu apropierea victoriei, într-un război imperialist; adică pentru schimbarea permanentă a status quo-ului”⁹. Această definiție, deși descrie o situație de principiu, *generală*, care poate, în teorie, să se producă oriunde și oricând, radiografiază, cu mare precizie, și situația concretă în care se găseau SUA în anii de început ai Războiului Rece. America intrase în Al Doilea Război Mondial pentru a se apăra de planurile și acțiunile agresive ale Axei, dar sfârșise prin a câștiga, detașat, războiul în cauză. Un nou indiciu interesant îl găsim în lista actorilor politici despre care Morgenthau afirmă că încercaseră, pe rând, să construiască imperii mondiale/universale. Hitler este și el prezent pe lista respectivă, alături de Alexandru cel Mare, Roma, arabii din secolele al VII-lea și al VIII-lea și Napoleon I. Toți acești cititori potențiali de imperii planetare par să fi avut – scrie Morgenthau – un puternic numitor comun: „o pornire către expansiune care nu cunoaște nici un fel de limite raționale, se hrănește din propriile-i succese și, dacă nu e oprită de o forță superioară, va continua” până va supune întreaga lume; această uriașă voință de expansiune, mai afirmă autorul american, nici „nu va fi satisfăcută atâta vreme cât mai există, oriunde, vreun posibil obiect al dominației – un grup de oameni, organizat politic, care prin chiar independența sa constituie o provocare pentru setea de putere a cuceritorului”¹⁰. Dacă citim aceste rânduri, e firesc să formulăm o întrebare compusă, pe de-a-ntregul conformă nu doar cu litera, ci și cu spiritul lucrării lui Morgenthau: Dacă acceptăm că Germania lui Hitler a avut ca obiectiv, împreună cu aliații săi, hegemonia globală (ceea ce, știm, este perfect adevărat) și dacă acceptăm că SUA au putut opri Axa doar fiindcă au fost mai puternice decât Germania, Japonia și aliații lor (ceea ce este la fel de adevărat), *ce alt obiectiv decât chiar hegemonia mondială putea avea o mare putere capabilă să înfrângă alte puteri care, la rândul lor, luptaseră din răsuputeri tocmai pentru controla întreaga lume?*

Morgenthau mai enunță, de altfel, încă o idee esențială pentru înțelegerea *oricărei politici imperiale* (ca și a *oricărei politici externe*, chiar dacă vorbim despre obiective mai puțin ambițioase decât dominația mondială deplină). Este vorba despre faptul că aceia care observă și studiază relațiile internaționale se confruntă constant cu „problema detectării *adevăratei naturi* (subl. noastră – F.D.) a politicii externe în spațiile deghizărilor sale de natură ideologică”. Această problemă este cu atât mai importantă cu cât „actorii de pe scena internațională își prezintă rar politica lor externă ca fiind ceea ce ea este, iar o politică imperială aproape niciodată nu-și arată adevărata față în declarațiile acelor care o duc”¹¹.

Imperiul ajuns la maturitate: nevoia de expansiune maritimă

Întemeierea unui imperiu continental poate fi – măcar uneori – doar rezultatul utilizării forței terestre. Expansiunea mongolilor, de exemplu, dovedește din plin că a parte importantă din Eurasia poate fi cucerită și menținută doar cu forțe terestre, în absența oricărei tradiții și forțe navale. Dar imperiul mondial presupune, din capul locului, existența unei puteri maritime – flotă de război, dar și flotă comercială – bine

⁹ *Ibidem*, p. 54

¹⁰ *Ibidem*, p. 56

¹¹ *Ibidem*, p. 71

dezvoltate. Semnul cel mai clar al maturizării *depline* a marilor puteri, al trecerii lor din faza de precar – sau măcar vulnerabil – hegemon continental în faza de dezvoltare care să permită construirea și menținerea unui imperiu mondial este chiar apariția preocupării – și alocarea resurselor necesare – pentru întemeierea și dezvoltarea a ceea ce numim *blue-water navy*. În cazul SUA, cel dintâi teoretician important al puterii navale *oceanice* a fost A. T. Mahan; acesta afirma, în 1889, că puterea maritimă a exercitat, în destule ocazii, „o profundă *influență determinată*” (subl. noastră – F.D.)² asupra multor aspecte majore ale istoriei lumii, precum și că „folosirea și controlul mării sunt și au fost un factor important al istoriei universale”¹². În cazul Uniunii Sovietice, cel care a avut rolul jucat de Mahan în cazul SUA a fost, la câteva decenii *după* Mahan, amiralul Serghei Gorșkov. Autor al importante lucrări teoretice intitulate *Puterea maritimă a statului*¹³, amiralul Gorșkov, ajuns, spre finalul carierei sale, nu numai Comandant al Forțelor Navale ale URSS, ci și adjunct al Ministrului Apărării, precum și membru plin al Comitetului Central al PCUS, a publicat, încă de la începutul anilor '70, mai multe articole extrem de importante în *Morskoi Sbornik*, revista oficială a Marinei Militare Sovietice. Aceste articole – care preced cu aproape o jumătate de deceniu ediția definitivă a cărții deja amintite – sunt cât se poate de ilustrative pentru planurile pe termen mediu și lung ale URSS în ceea ce privește spațiul oceanic și, deci, dominația *globală*. Că o astfel de evaluare nu este deloc exagerată, o dovedește chiar faptul că articolele în cauză au fost traduse imediat în engleză și au fost publicate, însoțite fiind de ample și nuanțate comentarii ale mai multor amirali americani extrem de îngrijorați, fie ei activi sau în rezervă, de către *United States Naval Institute*¹⁴. Am preferat să folosesc *aceste* articole ale lui Gorșkov, tocmai pentru că – exact ca și în cazul altei lucrări la care am făcut deja trimitere – ele constituie o sursă primară foarte importantă pentru înțelegerea dimensiunilor reale ale preocupărilor de tip imperial ale Rusiei, sursă însă prea puțin folosită – cel puțin până acum – de specialiștii români în domeniul științelor politice sau în acela al științelor militare. Iar miza confruntării între flota oceanică a SUA și flota oceanică a URSS era cât se poate de clară încă din acei ani. Prefața editorului american afirma, în termeni lipsiți de orice echivoc, că „publicarea acestei cărți este în mod particular semnificativă acum, când forțele navale ale celor două superputeri mondiale – SUA și URSS – rivalizează în ceea ce privește capacitatea potențială de a controla *în totalitate*” (subl. noastră – F.D.) sau parțial oceanele lumii¹⁵. Amiralul Elmo R. Zumwalt, Jr., autorul unui foarte nuanțat text introductiv, afirma, la rândul-i, că oficialitățile politice și militare americane știau deja că, la Moscova, „Comitetul Central al Partidului Comunist a adoptat, la recomandarea Biroului Politic, ideile lui Gorșkov referitoare la expansiunea navală ca *obiectiv național*” (subl. noastră – F.D.) al URSS¹⁶.

Să trecem, deci, în revistă – chiar pe scurt – principalele idei ale amiralului sovietic care a trezit, prin scrierile, dar și prin realizările sale practice, atâta îngrijorare în Statele Unite. Gorșkov afirmă, încă din primele articole, că e perfect conștient de faptul că „puterea navală a fost unul dintre factorii care au permis anumitor state să

² „Preface”, în A. T. Mahan, *The Influence of Sea Power upon History, 1660-1783*, Little, Brown and Company, Boston, 1918, p. III

¹³ S. G. Gorșkov, *Morskaiia moșci gosudarstva*, Voennoe Izdatelstvo Ministerstva Oboroni CCCR, Moskva, 1976

¹⁴ Sergei G. Gorshkov, Admiral of the Fleet of the Soviet Union, *Red Star Rising at Sea*, United States Naval Institute, Annapolis, 1974

¹⁵ *Ibidem*, p. III

¹⁶ Elmo R. Zumwalt, Jr., „Introduction”, în Sergei G. GORSHKOV, *Red Star...*, p. VII

ajungă în rândurile marilor puteri”. Și că, de asemenea, „istoria arată că acele state care nu au la dispoziția lor forțe navale nu au fost capabile să-și păstreze statutul de mari puteri pentru prea multă vreme”¹⁷. Urmează apoi, în același articol – apărut în *Morskoi Sbornik* la începutul lui 1972 – o formulare care vorbește, în termeni cât se poate de clari, despre dominația globală. Mările și oceanele ocupă, afirma Gorșkov, „șapte zecimi din suprafața planetei noastre”, iar continentele nu sunt nimic altceva decât niște „insule gigantice, a căror suprafață totală abia atinge 150.000.000 kilometri pătrați”. Niște insule gigantice care sunt „înconjurare, puse în legătură una cu alta și aflate într-o multitudine de stări de dependență de Oceanul Mondial, a cărui suprafață totală este de 350.000.000 kilometri pătrați”¹⁸. Dacă e să traducem în termeni mai concreți ceea ce afirmă Gorșkov în aceste rânduri, obținem următoarele rezultate: Nu numai că oceanele au o suprafață de peste două ori mai mare decât cea însumată a tuturor maselor continentale, dar *controlul complet al întregului spațiu maritim și oceanic (sau chiar și numai o prezență masivă și permanentă pe toate mările și oceanele) înseamnă, practic automat, și posibilitatea de a exercita presiuni uriașe – prin blocada parțială sau completă, ca și prin tăierea sau simpla amenințare a liniilor de transport transoceanice – asupra oricărui actor politic aflat pe oricare dintre continente*. În finalul aceluiași articol, amiralul Gorșkov mai scrie – în termeni la fel de clari – și că forțele navale militare le-au servit, întotdeauna, „statelor maritime care au o mare putere economică” în calitate de „mijloc important pentru o îmbogățire suplimentară, ca și pentru expansiune și colonizare extinsă”¹⁹.

În alte articole, amiralul Gorșkov rescrie, din rațiuni *politice și geo-strategice*, capitole întregi ale istoriei universale, având un singur țel: acela de a demonstra că enormul program de construcții navale și de expansiune oceanică al URSS n-ar fi fost nimic altceva decât o reluare *legitimă* a unei îndelungate tradiții. Pentru a susține această idee – care, desigur, n-are *nimic* de-a face cu realitatea istorică, dar care este un *pilon important al legitimării istorico-ideologice a expansiunii imperiale cu miză globală* – Gorșkov afirmă, între altele, că Mediteran era, în vremuri demult apuse, un fel de lac rusesc: „Strămoșii poporului rus au apărut pentru prima dată cu navele lor în Marea Mediterană încă din secolele al VI-lea și al VII-lea”. Mai mult, prezența maritimă rusească în Mediterana este prezentată nu numai ca fiind străveche, ci și constant pozitivă. Strămoșii rușilor moderni, iar apoi rușii „au participat nu o dată, împreună cu flota bizantină, la operațiuni de luptă” în regiuni plasate în Mediterana Orientală, dar au ajuns până în „largul coastelor Italiei”. Conform acestei logici a dreptului întemeiat pe istorie, Mediterana de Est, ca și Mediterana Centrală, ar fi zone *naturale* de preponderență – sau măcar de prezență – maritimă sovietică, zone cu care, întotdeauna, ar fi existat relații strânse, „politice, culturale și comerciale”²⁰. Astfel de formulări, merită subliniat, se aflau în directă corelație cu evoluții politico-militare în plină – și rapidă – desfășurare. Dacă înainte de războiul arabo-israelian din 1967 escadra militară rusă din Mediterana era de dimensiuni relativ mici, înglobând doar două crucișătoare, câteva fregate și câteva submarine, Gorșkov și un număr de nave auxiliare, după această confruntare, flota rusă din această mare a ajuns să numere până la 60 de nave de luptă, între care și 15 distrugătoare, o navă port-elicopter foarte modernă, trimisă aici imediat după lansarea la apă, precum și de cel

¹⁷ „Navies in War and in Peace”, în Sergei G. GORSHKOV, *Red Star...*, pp. 3-5

¹⁸ *Ibidem*, p. 5

¹⁹ *Ibidem*, p. 8

²⁰ pentru toate aceste mici fragmente citate, vezi „Russia's Road to the Sea, Peter I to Napoleon”, în Sergei G. Gorshkov, *Red Star...*, p. 17

puțin trei ori mai multe submarine decât aveau americanii în aceeași arie geografică²¹. Într-un alt articol, referitor la epocă istorică puțin mai apropiată de zilele noastre, Gorșkov se referă, cu atent dozată nostalgie, la o Rusie imperială care era *hegemon* al apelor Pacificului de Nord-Vest: la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, Rusia avea „forțe navale impozante în apele Extremului Orient, capabile să taie comunicațiile maritime”²² – vitale în plan militar, dar și economic – ale Japoniei. Cel mai limpede apar însă planurile și ambițiile *planetare* ale Rusiei Sovietice într-un foarte lung pasaj, referitor la expansiunea Rusiei imperiale în zona *întregului* Ocean Pacific, ca și alte puncte și regiuni importante ale *întregului* Ocean Planetar. Gorșkov nu uită să prezinte în primul rând „expedițiile în jurul lumii întreprinse din inițiativa unor ofițeri de marină *progresiști* (subl. noastră – F.D.), inclusiv dintre marinarii militari decembriști”. Un număr mare de insule „până atunci necunoscute din Pacific, din Antarctica și din zonele înconjurătoare” au fost descoperite de ruși. În plus, scrie Gorșkov, „nu numai Alaska ... și ținuturi din America de Nord-Vest, dar chiar și o parte din actualul stat California au fost mai întâi explorate de ruși și *au aparținut Rusiei*”. Gorșkov împinge pretențiile istorice până la a pune în discuție situația insulelor Hawaii. El afirmă, de exemplu, că „la data de 21 mai 1816, regele uneia din Insulele Hawaii... a devenit cetățean rus” și că acesta ar fi transferat Rusiei drepturile de proprietate asupra „insulei Oahu”. Ceea ce pare să-l deranjeze în mod deosebit pe Gorșkov nu este neapărat faptul că lumea civilizată a cam uitat rolul marilor exploratori ruși, ci mai ales faptul că „multe insule și țări descoperite de navigatorii ruși în Pacific nu au fost adăugate posesiunilor rusești, deși Rusia, ca prim descoperitor al lor, era pe deplin îndreptățită” să le ia în stăpânire. Măhnirea amiralului sovietic, legată de pierderea atâtor dintre posesiunile de peste mări care, *de jure*, ar fi trebuit să aparțină Rusiei, iar apoi URSS era accentuată și de faptul că *toate* aceste poziții geografice, importante în competiția pentru controlul Oceanului Planetar și pentru hegemonia mondială, „aparțin ... astăzi americanilor, britanicilor, francezilor și japonezilor”²³.

Pentru a înțelege încă și mai bine accentele oarecum stranii cu care Gorșkov deplânge îndelung și apăsat, chiar și în anii '70, faptul că Rusia din secolul al XIX-lea a ratat complet șansa de a deveni posesoare de colonii în Pacific, merită – cred – prezentat cu suficiente amănunte un episod *aparent* anecdotic, petrecut în aceeași an '70. La un moment dat, povestește contele de Marenches, șef – între 1970 și 1981 – al Serviciului de Documentare Externă și Contraspionaj (SDECE) în vremea președintelui Pompidou, Franța a fost informată de serviciile secrete din Noua Zeelandă că doi agenți libieni au fost văzuți intrând la regele Insulelor Tonga – din Pacificul de Sud – cu o valiză plină de bani. De Marenches trage, pe bună dreptate, concluzia că aceste insule ar fi putut deveni, *oricând* Războiul Rece s-ar fi transformat în „război militar”, o „excelentă bază pentru submarine”. Și, continuă fostul înalt demnitar francez, „pentru că îmi vine greu să-mi imaginez marina libiană instalându-și baze la capătul lumii, colonelul Gaddafi nu putea acționa decât pentru o flotă extrem de puternică”. Care putea fi această flotă extrem de puternică, interesată de dobândirea unor *noi* baze în Pacificul de Sud, nu-i deloc greu de ghicit. De Marenches afirmă că, „procedând prin deducție, deoarece nu putea fi vorba de marina americană”, nu mai rămânea, în principiu, decât o singură soluție de rezolvare a misterioasei povești cu valiza plină de

²¹ Walter Laqueur, *The Struggle for the Middle East: The Soviet Union and the Middle East 1958-1970*, Penguin Books, Harmondsworth, Baltimore, Victoria, 1972, pp. 182-183

²² „The Post-Napoleonic Period to the Russo-Japanese War”, în Sergei G. Gorshkov, *Red Star...*, p. 31

²³ *Ibidem*, p. 26

bani, cărată prin Pacific de cei „doi agenți ai colonelului Gaddafi”²⁴. De Marenches nu ajunge, în acest caz, să numească direct URSS, deoarece interlocutoarea sa îi pune o nouă întrebare, dar pentru nici un cunoscător avizat al istoriei universale contemporane, identificarea precisă a marii puteri navale înzeestrată cu multe submarine, dar complet lipsită de baze în mijlocul oceanelor nu prezintă o problemă deosebită. Pentru mai ușoară descifrare a acestui aparent straniu episod, care luminează brusc unele dintre accentele aparent nefirești ale textelor lui Gorșkov, readucem aminte cititorului că, în 1974, URSS avea, în total, 120 de submarine nucleare de diverse tipuri și încă în jur de 270 de submarine cu propulsie clasică; adică un total de 390 de submersibile de luptă, ceea ce însemna de trei ori mai multe decât cele doar 131 ale SUA (107 atomice și 24 cu propulsie clasică) și de aproape 12 ori mai multe decât cele 34 ale Marii Britanii (12 cu propulsie atomică, 22 puse în mișcare de motoare clasice)²⁵.

Și mai clare devin ambițiile imperiale globale ale Moscovei, atunci când citim ultimele articole din șirul celor publicate de Gorșkov în *Morskoj Sbornik*. Aparent, Gorșkov nu face decât să critice SUA, unde ar fi apărut, în publicații de specialitate cum ar fi *Military Review*, idei de tipul „puterea nucleară plus superioritatea navală dau țării noastre o asemenea libertate de acțiune, încât ea ar putea cu ușurință să implementeze dreptul său, dat de chiar Dumnezeu, de a conduce întreaga lume”. De fapt, dincolo de faptul că amiralul sovietic raportează, cu mândrie, că „URSS și alte țări socialiste s-au așezat ca o forță de neclintit în calea acestor aspirații ale imperialismului american”²⁶, sensul profund al textului este altul: acela al unui foc de avertisment. Statelor Unite, Gorșkov le spune, reprezentând *interesele*, dar și *instrumentele* de putere ale unei superputeri deja mature, că nu mai pot aspira, cu șanse de succes, la hegemonia globală deplină, fiindcă există încă un actor interesat de același țel geostrategic; și nu doar interesat de dominația mondială, ci și capabil să lupte pentru ea, oriunde în lume.

O asemenea interpretare a criticilor aduse de Gorșkov Statelor Unite este, de altfel, conformă cu texte ale sale mai vechi. Încă din 1963, de exemplu, amiralul sovietic afirma – ceea ce pare, pentru vremea respectivă, o exagerare fără destul temei, mai degrabă un simplu exercițiu de retorică și propagandă, care are loc la doar un an de la umilitoarea retragere a bastimentelor rusești, confruntate cu blocada navală totală, ordonată de președintele Kennedy²⁷ – că, dacă „în trecut, navele noastre de război ... erau doar un gen de armă secundar, menit să sprijine trupele terestre”, URSS a ajuns într-o nouă fază a prezenței sale pe arena internațională, fază care cere ca, în caz de nevoie, „prin intermediul unor operațiuni ofensive largi”, să fie date „lovituri nimicitoare împotriva unor ținte navale și terestre ale imperialiștilor, în oricare punct al oceanelor lumii (subl. noastră – F.D) și al teritoriilor din jurul acestora”²⁸. Ceea ce în 1963 era însă doar pretenție exagerată și doar intenție realizabilă exclusiv pe termen mediu și lung, devenise, în 1972, o realitate aproape pe deplin operațională.

²⁴ Christine Ockrent, Conte de Marenches, *Consilier de taină al Puterii*, Ed. Humanitas, București, 1992, pp. 233-234

²⁵ Helmut Pemsel, *Von Salamis bis Okinawa. Eine Chronik zur Seekriegsgeschichte*, J. F. Lehmanns Verlag, München, 1975, p. 316

²⁶ Pentru aceste elemente, vezi „Navies as Instruments of Peacetime Imperialism”, în Sergei G. Gorșkov, *Red Star...*, p. 114

²⁷ Pentru componenta navală a crizei cubaneze, vezi, între altele, Claude Delmas, *Crizele din Cuba (1961-1962)*, Ed. Corint, București, 2003, pp. 124, 127-128, 132, 134, 137, 143

²⁸ Pasaj citat în Walter Laqueur, *op. cit.*, p. 182

La 10 ani după criza rachetelor din Cuba, Gorșkov putea afirma, fără a mai fi deloc ridicol, că autoritățile de partid și de stat din URSS au înțeles să rezolve starea de acută inferioritate *strategică* în care se afla Uniunea Sovietică, „opunându-se forțelor agresiunii pe Oceanul Mondial, prin contra-forțe... strategice, a căror temelie este alcătuită din Forțele Strategice de Rachete, precum și dintr-o *Marină de Război capabilă să opereze pe ocean* (subl. noastră – F.D.)”²⁹. Gorșkov oferea și date concrete în legătură cu consecințele imediate, deja vizibile și *foarte* semnificative, ale consolidării marinei militare oceanice: doar în ultimii trei ani dinaintea publicării articolului la care ne referim, respectiv în intervalul 1969-1971, „peste 1.000 de nave de război și auxiliare” sovietice „au vizitat porturi din 60 de țări ale Europei, Asiei, Africii și Americii Latine”, iar „mai mult de 200.000” de ofițeri, subofițeri și marinari sovietici „au vizitat țărmurile unor state străine”³⁰.

Țelul cel mare: stăpânirea deplină a Oceanului Mondial

Al unsprezecelea – și ultimul – dintre articolele publicate în *Morskoi Sbornik*, amiralul Serghei Gorșkov discuta, în mod deschis și direct, despre stăpânirea Oceanului Mondial. Altfel spus, despre controlul politic și militar, precum și economic, asupra întregii lumi. Altfel spus, despre Imperiul Mondial, ca și despre dorința și *voinea* URSS de a atinge un asemenea obiectiv geostrategic. Ca și despre capacitatea tehnologică, politică și militară a URSS, singurele elemente în stare să permită Moscovei controlul asupra lumii, prin intermediul apariției și consolidării unei *hegemonii oceanice depline*. Gorșkov trece apoi în revistă extinderea apelor teritoriale până la 200 de mile depărtare de țărm, în cazul mai multor state din Vest, tendință pe care o consideră a fi un „simptom deosebit de alarmant” al efortului făcut de inamicii și rivalii URSS pentru „a pune mâna pe porțiuni cât mai mari din ocean”. El precizează și că interesul sporit al tuturor actorilor sistemului internațional față de ocean are două surse distincte: pe de o parte, „resursele ... realmente inepuizabile” ale mărilor și oceanelor; pe de altă parte, „vasta sa semnificație militară”. În ceea ce privește bogățiile oceanului, Gorșkov enunță cifre de-a dreptul amețitoare: în apa de mare ar exista, în suspensie, „în jur de 10 milioane tone de aur, 4 miliarde tone de uraniu”, ca și „270 miliarde tone apă grea”. În plus, resursele minerale aflate pe sau sub fundul mărilor și oceanelor „sunt atât de mari, încât nici nu pot fi comparate cu resursele existente pe uscat”. Pentru a putea exploata în mod convenabil bogățiile oceanului, ca și uriașa resursă constituită, permanent, de comerțul maritim la mare distanță, URSS își construise deja o flotă comercială de mari dimensiuni. În 1972, marina comercială sovietică, în continuă și „rapidă creștere”, de altfel, era deja „a șasea în lume”. În ceea ce privește componenta militaro-strategică a puterii navale, Gorșkov punea câteva întrebări deosebit de clare: putea URSS să se complacă, la nesfârșit, în situația de a fi înconjurată/încercuită, *de pe mare*, împreună cu celelalte țări socialiste – prezentate de amiralul sovietic ca fiind parteneri ale Moscovei, deși erau doar vasale acesteia – de către flotele „imperialiștilor conșuși de SUA”? Poate fi URSS de acord cu „îndelungata dominație a mărilor și oceanelor de către puterile maritime tradiționale din Vest, în special în condițiile în care mari suprafețe ale oceanelor au devenit deja platforme de lansare” pentru „arme atomice” îndreptate împotriva lumii comuniste? Răspunsul la aceste două întrebări nu putea fi decât unul singur: „Desigur, NU!” Ca răspuns la ceea ce Gorșkov caracteriza a fi politica amenințătoare și agresivă a Vestului, URSS urma

²⁹ „Navies as Instruments of Peacetime Imperialism”, în Sergei G. Gorshkov, *Red Star...*, p. 119

³⁰ *Ibidem*, p. 119

să se implice mai ales în accelerarea „construcției unei flote de război oceanice, a cărei bază e constituită din submarine cu propulsie nucleară, de diverse tipuri”. Dar, atrăgea atenția Gorșkov, o flotă de război „modernă”, a cărei „misiune e să ducă operațiuni de luptă împotriva unui inamic puternic, nu poate fi doar o flotă submarină”. Concluzia articolului e mai mult decât tranșantă: făcând apel în egală măsură la trecut și la viitor, Gorșkov afirmă: „a fost esențial, în toate stadiile istoriei sale, ca statul nostru – o mare putere continentală mondială - (subl. noastră – F.D.) – să aibă o puternică flotă de război, ca parte absolut indispensabilă a forțelor sale armate. Astăzi, forțele noastre armate au la dispoziție o flotă de război pe deplin modernă, echipată cu tot ceea ce este necesar pentru îndeplinirea cu succes a tuturor (subl. noastră – F.D.) misiunilor care-i revin pe întinderile Oceanului Mondial”. Singura eroare serioasă pe care a făcut-o Gorșkov a fost, în contextul eforturilor sale de a obține tot mai multe resurse pentru întărirea flotei militare sovietice, *supraestimarea potențialului economic al sistemului comunist*. Amiralul sovietic se arăta – spre sfârșitul lui 1972 – a fi deosebit de optimist, mai ales fiindcă „nevoia de a construi o puternică flotă de război oceanică... a fost sprijinită și este sprijinită de uriașele capacități (subl. noastră – F.D.) ale potențialului militar-economic al statului sovietic și de realizările științei și tehnologiei noastre”³¹. Norocul pe termen lung al lumii libere – ca și al tuturor țărilor înglobate *cu forța* în marea structură de tip imperial controlată de Moscova, precum și al *Lumii a III-a* – a fost că *urialele capacități* la care se referea Gorșkov au fost, în realitate, mult mai mici și în continuă și accelerată scădere³². Dacă n-ar fi fost așa, e *posibil* – sau poate chiar *probabil* – ca Războiul Rece să fi continuat, cu intensitate, încă măcar alți 50 de ani.

Abstract:

The study starts by listing and evaluating several ways in which Cold War is usually presented and understood. Some of these thinking patterns are clearly simplifying too much the very complex reality of the confrontation between the two superpowers. Cold War was not only an overheated ideological competition. It was a direct geo-strategic competition for the control of the entire planet, too. The idea of World Empire is identified in several moments of the history of both USSR and USA. Anyhow, when confronted with the operational requests generated by such a strategic obsession, Soviet Union had a major handicap: it lacked, at least in the early stages of the Cold War, a real blue-water navy. The study presents and comments several studies and articles of Adm. Sergei Gorshkov, published by the famous founding father – and commander in chief – of the ocean-going Soviet Navy, in 1972, in the professional magazine of the Soviet Navy, called Morskoï Sbornik. All of these studies are dealing, in a way or another, with the same major topic: the way in which Soviet decision-makers were prepared to compete, at sea, with USA, in order to accomplish what Gorshkov called “the mastery of the World Ocean”.

³¹ Pentru toate fragmentele citate în acest ultim subcapitol al prezentului studiu, vezi „Some Problems in Mastering the World Ocean”, în Sergei G. Gorshkov, *Red Star...*, pp. 124-134

³² Pentru prăbușirea progresivă a economiei sovietice, mai ales sub povara cheltuielilor uriașe pentru înarmare și expansiune imperială, vezi, între altele, Henry S. Rowen and Charles Wolf, Jr. (editors), *The Impoverished Superpower: Perestroika and the Soviet Military Burden*, ICS Press, Institute for Contemporary Studies, San Francisco, California, 1990

Memoriile politice ale omului politic țărănist Nicolae Pascu constituie un text cu limite și servituți evidente. Dar, în ciuda acestor lipsuri, fragmentele care urmează – selectate dintr-un volum total de câteva sute de pagini – reprezintă un izvor istoric de primă mână. Paginile privitoare la comunizarea rapidă a României, deși presărate cu destule imprecizii (datorate în special precarității surselor de informare privind politica mondială postbelică la care a avut acces autorul), sunt percepțiile unui om apropiat, chiar dacă pe o poziție oarecum secundară, de Iuliu Maniu.. Nicolae Pascu surprinde începutul procesului de lungă durată și mare amploare pe care îl numim astăzi Războiul Rece inclusiv printr-o savuroasă transpunere în română a celebrei sintagme a lui Churchill „Cortina de fier”.

„Oblonul de fier”: Percepțiile unui secretar al lui Iuliu Maniu despre începutul Războiului Rece

Oana IONEL & Dragoș MARCU

Născut în Iași, la 7 decembrie 1899, Nicolae Grigore Pascu a urmat cursurile Facultății de Drept din Iași, iar din 1921 s-a stabilit în București. A lucrat ca avocat pentru Ministerul Finanțelor, devenind, în 1933, director al Contenciosului din acest minister, la propunerea lui Virgil Madgearu. În 1940 a fost mutat la Ministerul de Interne, iar din 1946 a devenit membru al Consiliului Superior Juridic al Statului.

Nicolae Pascu a avut o bogată activitate jurnalistică. În anul 1919 a fost corespondent la Iași al ziarului *Bucovina*, apoi colaborator la *Opinia*; anul următor a fost pentru câteva luni redactor la *Liga Poporului*, apoi la *Orașul și Lumea*, ambele în proprietatea lui Alfred Hefter. După stabilirea în București a fost colaborator la revista *Tribuna Financiară* și la *Prezentul*, cotidian economic. În 1938 devine proprietar și director al revistei *Jurisprudența fiscală adnotată*.

Inscris în P.N.Ț. încă din 1933, a fost ales secretar general-adjunct al partidului la ședința Delegației Permanente din 8 august 1946. A fost membru al Biroului Politic P.N.Ț. (1946-1947), candidat la alegerile pentru Adunarea Deputaților din 19 noiembrie 1946 în municipiul București (pe poziția a noua pe o listă de 31 de candidați) și membru al comisiei P.N.Ț. de studiere a Tratatului de Pace cu România (februarie 1947).

Observând că este urmărit de autorități, la 17 aprilie 1947 se hotărăște să-și părăsească domiciliul și să se ascundă la prieteni. Între anii 1950-1959 a redactat, mai multe lucrări în care a descris activitatea Partidului Național Țărănesc din anii 1944-1947. A fost arestat la 4 februarie 1959, judecat de Tribunalul Militar al Regiunii a II-a Militară București și condamnat la 25 ani muncă silnică pentru „uneltire contra ordinii sociale”. În 1964 fost grațiat, fiind eliberat din penitenciarul Aiud la 1 august.

Pasajele pe care le prezentăm în continuare fac parte din lucrarea – până acum inedită – intitulată „În mijlocul văltoarei. Note și amintiri politice”, redactată între 7 decembrie 1955 și 29 aprilie 1956, în mare parte pe baza notelor din jurnalul său zilnic din anii 1945 – 1947.

Tatonările Moscovei și susținerea acțiunilor comuniștilor din România

„Partidul Comunist, a cărui conducere era numai de formă în mâinile unor cetățeni români sau foști cetățeni români, ca evreica Ana Pauker și ungarul Vasile Luca, deveniți cetățeni sovietici, a înțeles să beneficieze din plin de drumul pe care îl deschideau armata sovietică, politica internațională a Kremlinului și directivele directe primite de la Partidul Comunist rus. Comuniștii au dezlănțuit o agitație, gradat calculată, și au deschis [o] tarabă la care erau poftiți să vină toți dușmanii neamului românesc, toți oportuniștii, toate lichelele”.

„Nici nu se punea chestiunea eventualității folosirii de către ruși a forței în cazul excluderii din guvern a comuniștilor români. Spre sfârșitul lunii septembrie [1944 – n.n.], sau începutul lunii octombrie, ministrul de Externe al Rusiei dăduse publicității o declarație răspicată că țara sa nu se va amesteca în treburile interne ale României². La rândul lor, diplomații britanică și americană transmiteau regelui și lui Maniu asigurări asemănătoare. Regele Mihai I era foarte bine văzut de ruși, ca unul care a realizat actul de la 23 august. Ordinul Victoriei, cea mai înaltă decorație sovietică, care i-a fost decernat, era o mărturie fățișă despre poziția foarte bună pe care regele Mihai I o avea la ruși. Era absolut exclusă demiterea regelui de către ruși, imediat după ce țara noastră a făcut întoarcerea politică și de front militar contra Germaniei și deci alături de U.R.S.S. Situația aceasta era sigură în tot cursul anului 1944, poate chiar și în martie 1945.

Și din acest punct de vedere rușii nu erau încă deciziși să-și dea arama pe față. Ei aveau interesul să temporizeze lucrurile spre a nu provoca în România o situație prea încordată și cu atât mai puțin războiul civil, spre a nu primejdi rezultatele Conferinței de la Yalta, din februarie 1945, unde America și Marea Britanie au recunoscut Rusiei dreptul de influență politică asupra țărilor învecinate cu ea la hotarul său din apus.”

„Alt rezultat al vizitei lui Vâșinski³ a fost retragerea, la porunca rușilor, a administrației românești din Ardealul de Nord, în ziua de 12 noiembrie, după ce aceasta fusese reintrodusă abia de două-trei zile; motivul invocat a fost că România nu execută

¹ Arhiva C.N.S.A.S., fond Manuscrise. Autorii acestui studiu îi mulțumesc domnului Claudiu Secașiu pentru semnarea manuscrisului.

² Este vorba, de fapt, de declarația lui Molotov din 2 aprilie 1944: „Totodată, guvernul sovietic declară că el nu urmărește achiziționarea vreunei părți a teritoriului României sau schimbarea orânduirii de stat existente în România și că ofensiva armatelor sovietice în interiorul României este dictată exclusiv de necesitatea războiului și de continuarea rezistenței armatelor dușmane (...)” (Alexandru Vianu, Constantin Bușe, Zorin Zamfir, Gheorghe Bădescu, *Relații internaționale în acte și documente*, vol. 2 (1939-1945), Editura Didactică și Pedagogică, București, 1976, p. 158).

³ Este vorba despre prima vizită a lui A.I. Vâșinski la București, din noiembrie-decembrie 1944. *A. I. Vâșinski (1883-1954) – jurist și diplomat sovietic; adjunct al procurorului general (1933-1935) și procuror general (1935-1939) al U.R.S.S.; prim-adjunct al comisarului poporului pentru Afaceri Externe al U.R.S.S. (1946-1949); ministru al Afacerilor Externe al U.R.S.S. (1953-1954).*

armistițiul, dar realitatea era că se urmărea condiționarea revenirii asupra măsurii din 12 noiembrie de concesiile făcute comuniștilor români⁴.

„Acte izolate de intimidare asupra populației bucureștene se produsese chiar de prin noiembrie 1944. La început a fost intimidarea. Apoi teroarea a fost cel mai eficace mijloc de luptă al comuniștilor, conjugat fiind cu momeala întinsă oportuniștilor. Rușii se arătau a nu interveni pe față în politica internă românească. Asta a fost situația până în februarie 1945, când, la Conferința de la Yalta, ei au dobândit dreptul de influență politică asupra României pe care, imediat, au exercitat-o împotriva spiritului în care le-a fost acordat⁵. Este adevărat că și mai înainte de această dată rușii au făcut unele acte în aparență cu caracter militar, dar, în fond, pentru favorizarea comuniștilor români. Este absolut sigur că în timpul cât s-a scurs până la finele anului 1944 s-ar fi putut lupta deschis contra Partidului Comunist Român, mergându-se destul de departe, fără a ne teme de vreo intervenție decisivă, politică sau armată, din partea Rusiei, în favoarea acestuia”.

„Situația politică internațională cu aplicare la viața politică internă românească a luat o întorsătură neașteptată abia după Conferința de la Yalta. Aceasta a avut ca urmare că Partidul Comunist Român a pornit să cucerească puterea numai pentru el. Văzând aceasta, primul-ministru Rădescu s-a decis să înfrunte pe comuniști, chiar cu riscul unui război civil⁶. Or, actul lui Rădescu dovedește certitudinea pe care primul-ministru și capul statului o aveau, în necunoștința celor intervenite la Yalta sau mai exact a denaturării pe care rușii o făceau Convenției din Crimeea, că U.R.S.S. nu va interveni în nici un chip în politica internă românească. Este confirmarea categorică a faptului că Iuliu Maniu a văzut just în lunile octombrie-decembrie 1944 cu privire la scoaterea Partidului Comunist din rolul conducător pe care și-l asumase în politica românească, situație care devenise posibilă numai datorită încurajării pe care acel partid o primea din partea sfetnicilor privați ai regelui”.

„Enigma cumințirii relative a Partidului Comunist începând de la formarea guvernului Rădescu și până de curând [februarie 1945 – n.n.], își primea dezlegarea. Cuvântul de ordine lăsat de Vășinski, în noiembrie 1944, pentru

⁴ A.I. Lavrentiev, comisarul poporului pentru Afacerile Străine al Republicii Sovietice Federative Socialiste Ruse, într-un memoriu adresat lui A.I. Vășinski, atinge și problema Transilvaniei: „Problema transiterii Transilvaniei de Nord trebuie să devină o importantă părghie de influență asupra guvernului român nu numai la capitolul îndeplinirii obligațiilor economice prevăzute prin Convenția de armistițiu, dar și la cel al politicii sale interne și externe” (apud *Misiunile lui A.I. Vășinski în România (Din istoria relațiilor româno-sovietice, 1944-1946). Documente secrete*, Institutul Național pentru Studii Totalitarismului, București, 1997, p. 34).

⁵ Conferința de la Yalta s-a desfășurat între 4 și 11 februarie 1945, cu participarea șefilor de stat ai S.U.A., Marii Britanii și U.R.S.S., în urma căreia s-a emis „Declarația despre Europa eliberată”, la inițiativa S.U.A. Rusia Sovietică s-a folosit de două dintre prevederile *Declarației* pentru a susține intervenția sa în România: sprijinul pentru ținerea alegerilor libere și necesitatea distrugerii în totalitate a nazismului.

⁶ Încă din 16 februarie 1945, în cadrul ședinței Consiliului de Miniștri, generalul Nicolae Rădescu îl avertizase pe Petru Groza, vice-președinte al Consiliului de Miniștri și președinte al Frontului Plugurilor, în legătură cu neregulile săvârșite în țară de reprezentanți ai formațiunii politice conduse de acesta: „Dacă se continuă, după avertismentul pe care îl dau, vă spun cuvânt mare: împingeți țara la război civil. Nu provoc pe nimeni. Însă, în situația pe care o am, mă voi opune din toate puterile și, dacă este nevoie să ajungem la război civil, îl voi face, domnilor, oricare va fi rezultatul” (vezi *Un sfert de veac de urmărire: documente din dosarele secrete ale generalului Nicolae Rădescu*, documente selectate și editate de Monica Grigore, Oana Ionel și Dragoș Marcu, Editura Enciclopedică, București, 2004, doc. nr. 150). De asemenea, generalul Nicolae Rădescu a făcut față cu fermitate încercării comuniștilor de a pune mâna pe putere cu ocazia mitingului F.N.D. din ziua de 24 februarie 1945 și a condamnat acest lucru în cadrul unui discurs rostit la radio în seara aceleiași zile (vezi *Ibidem* doc. nr. 151-154).

temporizare, își găsea explicația în proiectata Conferință de la Yalta, ale cărei rezultate rușii nu vroiau să le compromită prin acte revoluționare săvârșite de uneltele lor în țările ocupate. Reaua credință a rușilor, pentru a nu executa înțelegerea cu America și Marea Britanie, era premeditată încă înaintea conferinței, a cărei ținare a fost, desigur, discutată pe căile diplomatice cu mult timp înainte”.

„Între timp a apărut comunicatul asupra Conferinței de la Yalta, dintre Roosevelt, Churchill și Stalin, despre ținerea căreia s-a aflat numai *post factum*. Comunicatul prevedea dreptul ca țările ocupate să-și dea guverne reprezentative, formate din partidele democratice. Un suflu înviorător a trecut asupra noastră; pe figura fiecăruia dintre noi se vedea bucurie și încredere; a fost ca o mare ușurare și o și mai mare speranță. Mihalache era încântat. Față de noua situație, Maniu mă rugă să aflu neapărat: 1. Reacția comuniștilor în raport cu comunicatul de la Yalta; 2. Dacă Partidul Comunist mai vrea guvern de colaborare; 3. Dacă același îl mai acceptă pe Rădescu, în urma celor declarate de el în adunarea publică. În aceeași seară, Xenopol⁷ îmi comunică, prin telefon, că se petrec lucruri foarte grave, mai grave ca oricând. Deși eram nerăbdător să aflu despre ce este vorba, a trebuit să amân pentru a doua zi vizita mea la el, din pricină că se făcuse foarte târziu, mai existând încă interdicția de circulație după orele 22.

Comunicarea pe care mi-a făcut-o Radu Xenopol, la 15 februarie, era, într-adevăr, senzațională și foarte gravă. Comuniștii interpretează comunicatul de la Yalta în sensul că ei sunt singura forță politică democratică și revendică puterea pentru F.N.D., cu excluderea Partidului Național Țărănesc. Miniștrii F.N.D. nu demisionează, dar cer plecarea lui Rădescu și a celorlalți miniștri naționaliști. Pe de altă parte, primul-ministru a dat ordin scris, cu o zi înainte, adică la 14 februarie 1945, ca trupa să deschidă focul ori de câte ori comuniștii ar produce dezordini, în special dacă vor ataca prefecturile și primăriile. Comuniștii reacționează cu hotărârea de a-și impune guvernul lor, chiar cu vărsare de sânge. Pătrășcanu⁸ e bolnav în pat și exasperat de această hotărâre pe care nu o poate opri. Când Xenopol i-a spus că Ana Pauker⁹ și Bodnăraș¹⁰, pe care îi văzuse, pregătesc războiul civil, Pătrășcanu a început să tremure”.

⁷ Industriaș, născut în 1892, în București, fiul lui Filip și al Floricăi, a fost arestat la 24 dec. 1947 din ordinul Secretarului General al Prefecturii Poliției Capitalei, pentru „trafic de aur și devize” iar prin decizia penală nr. 1377/1949 – a fost condamnat, fără confiscarea averii, în așa-numitul proces al „sabotorilor economiei naționale” sau al “marii finanțe” (A.C.N.S.A.S. - fond penal nr. 781).

⁸ Lucretiu Pătrășcanu (1900-1954), Jurist, om politic; membru al P.C.d.R. din 1921; participant la evenimentele de la 23 aug. 1944; ministru secretar de stat (23 aug.-4 nov. 1944); ministrul Justiției (4 nov. 1944-24 febr. 1948); membru al C.C. al P.C.R. (1945-1948); membru al Biroului Politic al C.C. al P.C.R. (1946-1948); profesor de economie politică la Facultatea de Drept a Universității din București (până în mart. 1948); arestat și închis la Jilava (28 apr. 1948-6 apr. 1954); condamnat la moarte și executat în apr. 1954; reabilitat post-mortem la Plenara C.C. al P.C.R. din apr. 1968 – vezi *Membrii C.C. al P.C.R. 1945-1989. Dicționar*, Editura Enciclopedică, București, 2005, pp. 456-457.

⁹ Ana Pauker (1893-1960). Învățătoare, om politic; membru al P.C.d.R. din 1921; membru al CC al P.C.R./P.M.R. (1945-1952); membru al Biroului Politic al CC al P.C.R./P.M.R. (1945-1952); membru al Secretariatului C.C. al P.C.R./P.M.R., secretar cu probleme agrare (1945-1952); membru al Biroului Organizatoric al C.C. al P.M.R. (1950-1952); ministru secretar de stat la Departamentul Afacerilor Străine (8 nov. 1947-13 apr. 1948); ministrul Afacerilor Externe (14 apr. 1948-11 iul. 1952); vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (16 apr. 1949-16 sept. 1952); arestată, anchetată, nu este judecată (20 febr.-20 apr. 1953) – vezi *Ibidem*, pp. 453-454.

¹⁰ Emilian Bodnăraș (1904-1976). Ofițer, om politic comunist; membru al C.C. al P.C.R./P.M.R. (1945-1976); membru al Biroului Politic al C.C. al P.M.R./P.C.R. (1948-1974); membru al Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R. (1965-1974); membru al Prezidiului Permanent al C.C. al P.M.R./P.C.R. (1955-1974);

„Există o regulă verificată și răsverificată, în toate felurile de acțiuni omenești, că niciodată nu trebuie pierdut momentul. În politică și militarie, aceasta este o axiomă. O altă regulă, la fel de verificată, este că acțiunea trebuie chibzuită cu înțelepciune și condusă cu inițiativă, curaj și repeziciune. Frica paralizează judecata și acțiunea; la fel și șovăiala. Centrul politic din calea Victoriei a lucrat cu nesocotirea acestor reguli. El a lăsat să-i scape prilejurile unice de acțiune energică contra comunismului, până ce Rusia, care înainte de Conferința de la Yalta se vedea silită a nu se amesteca în politica internă românească, a dobândit în Crimeea drepturi de influență politică asupra tuturor statelor de la frontierele sale apusene. Și atunci, tâlmăcind cu flagrantă rea credință clauzele înțelegerii cu America și Marea Britanie, ea a pus în aplicare politica faptului împlinit, o tactică veche a tuturor imperialiștilor și revoluționarilor. Și a reușit. Situația ar fi fost cu totul alta, atât din punct de vedere intern, cât și extern, dacă înainte de Yalta s-ar fi adus la cărmă în țara noastră un guvern fără comuniști”.

„Intervenția Uniunii Sovietice în politica internă românească, cu doi ani mai înainte ca ea să se producă în celelalte țări vizate de blestemata Convenție de la Yalta, a găsit în țara noastră un teren prielnic, netezit de acei care, favorizând ascensiunea Partidului Comunist, au făcut din acesta un factor politic deosebit de puternic, cu totul în disproporție față de importanța sa politică în societatea românească. Că pe această situație s-au mai grefat și alte împrejurări favorabile Rusiei, precum și noi acte care au împins U.R.S.S. la acțiunea sa de forță în România – toate acestea nu fac decât să întărească, încă o dată, constatarea că centrul politic din Calea Victoriei a greșit încă dinainte de 23 august 1944, precum și după această dată, în politica sa față de Partidul Comunist Român”.

Demiterea guvernului Rădescu prin intervenția lui Vășinski

„Lovitura de la 6 martie 1945 a avut urmări interne și externe. Reacțiunea străinătății a fost promptă. După zece zile, guvernele Americii și Marii Britanii au cerut U.R.S.S. convocarea conferinței miniștrilor de externe pentru a discuta situația din România. Iar secretarul Departamentului de Stat american, a vorbit în favoarea corectei aplicări a Convenției de la Yalta cu privire la România. Misiunea diplomatică britanică din București a adăpostit la sediul său pe generalul N. Rădescu¹¹, față de care se simțea într-o situație jenantă, deoarece diplomații britanici îl sfătuiseră, pe când era prim-ministru, să reziste comuniștilor. La mijlocul lunii mai, Winston Churchill,

subsecretar de stat la Președinția Consiliului de Miniștri (23 nov. 1946-23 dec. 1947); ministru de Război (23 dec. 1947-24 ian. 1953); ministrul Forțelor Armate (24 ian. 1953-3 oct. 1955); vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (20 aug. 1954-3 oct. 1955, 19 mart. 1957-21 aug. 1965); prim-vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (3 oct. 1955-19 mart. 1957, 21 aug. 1965-9 dec. 1967); ministrul Transporturilor și Telecomunicațiilor (19 mart. 1957-17 apr. 1959); vicepreședinte al Consiliului de Stat al RSR (9 dec. 1967-13 mart. 1969); membru al Consiliului Apărării al RSR (7 apr. 1969) – vezi *Ibidem*, pp. 104-105.

¹¹ Datorită intervenției brutale a lui A. I. Vășinski, generalul Nicolae Rădescu a fost nevoit să demisioneze din funcția de prim-ministru la 28 februarie 1945. Printre primele măsuri luate de noul prim-ministru, dr. Petru Groza, la 7 martie 1945 generalului Nicolae Rădescu i se fixează domiciliu obligatoriu și nu i se permite să primească nici un fel de vizite. Datorită intervenției lui Constantin Vișoianu, generalului i s-a oferit protecția englezilor, astfel că fostul prim-ministru s-a refugiat la Legația Marii Britanii din București cu puțin timp înainte ca agenții poliției să ajungă la domiciliul său; va rămâne acolo până la jumătatea lunii aprilie, când autoritățile române s-au angajat să-i ofere protecția și garantarea libertății (vezi Monica Grigore, Oana Ionel și Dragoș Marcu, op.cit., doc. nr. 162-163, 167, 169-178, 180-182).

prim-ministrul Marii Britanii, a ținut o cuvântare în care a spus că țara sa n-a luptat la distrugerea nazismului spre a îngădui instaurarea unui regim polițist în Europa. Totodată, el a garantat libertatea statelor mici, în unele dintre ele neexistând adevărata democrație. Înaintea tuturor, U.R.S.S. și-a confirmat politica sa în România, printr-o cuvântare rostită la București de Vășinski, la 9 martie, prin care el a dezlântuit un fulminant atac contra partidelor istorice, pe care le-a denumit « arhaice », bune de pus în arhivă, rolul lor fiind terminat”.

PNT informează străinătatea despre realitatea din România

„În cursul procesului frunțașilor național-tărăniști, din noiembrie 1947, N. Penescu a declarat că « memoriul Ethridge¹² » – așa a fost el denumit printre noi – a fost întocmit de o comisie numită de Maniu, fără a indica persoanele componente. A fost o declarație abilă, spre a nu se denunța pe el și nici pe adevărații redactori ai memoriului, care sunt: prietenul necunoscut, pentru latura economică, și eu, pentru partea politică. Din alte informații am luat cunoștință, prin radio sau mi se pare chiar că și din ziarele românești, că românii din străinătate atribuie acel memoriu, de care se foloseau adesea, lui Gr. Niculescu-Buzești, care însă a fost complet străin de tot ce s-a lucrat și desigur că nu s-a declarat a fi autorul său; vestea aceasta s-a răspândit după moartea lui Buzești.

Vizita lui Ethridge ne-a decepționat întrucâtva. Noi ne pregătisem a-l documenta pe ziaristul american, în scris și verbal, cât mai serios posibil și în toate domeniile pe care le socoteam interesante. Dar Ethridge a fost foarte puțin activ. El a stat de vorbă cu Maniu, care i-a mai spus că ține la dispoziția sa, pentru discuții și explicații asupra memoriului încredințat, pe un prieten al său, care eram eu, dar ziaristul american a îndeplinit în țara noastră o simplă formalitate, Legația Americii informându-ne că Ethridge venise gata documentat, astfel că el n-a mai cerut nici o lămurire. Eu am luat contact cu el la recepția oferită de Iuliu Maniu în locuința lui Mihai Popovici, când am schimbat cu dânsul câteva amabilități, la fel cu alții dintre participanții la recepție”.

„În cursul anilor 1944, 1945 și 1946, adică în timpul când se dezlântuise cu toată puterea acțiunea de comunizarea țării prin forță materială, partidul [Național Tărănesc – n.n.] s-a îngrijit ca străinătatea să fie informată cât mai bine despre starea de lucruri din țara noastră. S-a ținut contactul strâns cu ziaristii britanici și americani, în măsura pe care aceștia o socoteau compatibilă cu păstrarea regulilor de obiectivitate în mijloacele de informare. Acești ziaristi se informau și prin investigații directe în mediul social și ei au reușit să afle foarte multe lucruri și mai ales să descopere singuri adevărul.

¹² Mark Ethridge, editor la *Louisville Courier Journal*, trimis de guvernul american în misiune în România și Bulgaria pentru a verifica „dacă guvernele de la București și Sofia sunt «reprezentative», în spiritul declarației de la Yalta, și dacă populația are ocazia de a-și exprima voința politică în alegeri libere”; a purtat discuții în Bulgaria între 29 oct. și 12 nov. 1945 și între 19 și 30 nov. 1945 în România (Ulrich Burger, *Mistiunea Ethridge în România*, în românește de Florica Mateiaș și Raluca Schiau, cu o prefață de Dennis Deletant și o postfață de Romulus Rusan, Fundația Academia Civică, București, 2000, p. 41). Concluziile „Memorandumului privind politica sovietică în România și Bulgaria”, predată la 7 dec. 1945 ministrului de Externe american Byrnes, au fost: „După cercetări profunde, rezultă că Frontul Patriotic [coalitia fictivă creată de comuniști în Bulgaria – n.n.] și F.N.D. nu trebuie privite ca guverne de coaliție în adevăratul sens al cuvântului, ci ca regimuri dominate, în mare parte, de comuniști care reprezintă într-adevăr în ambele țări o minoritate” (*Ibidem*, p. 43).

S-a pus o deosebită grijă ca diplomații americani și britanici din București să fie puși la curent cu stările sociale și politice din țara noastră. Președintele a vizitat adesea pe miniștrii Americii și Marii Britanii, cărora le mai încredința și memoriile scrise, bine documentate, care să fie transmise miniștrilor de Externe respectivi. Memoriile de mai mică importanță erau trimise de Maniu prin alte persoane. Memoriile se întocmeau la inițiativa și după indicațiile Președintelui, de către N. Penescu, uneori împreună și cu mine, și se semnau de Maniu, după ce îi erau citite; deseori el le mai aducea modificări. Câteodată se produceau discuții și în biroul politic.

Între diplomații americani și britanici, pe de o parte, și Partidul Național Țărănesc a existat un contact strâns și permanent, care s-a stabilit la dorința ambelor părți, inițiativa întrevederilor ocazionale aparținând unora și altora. Contactele acestea au constituit o parte importantă a activității partidului nostru și ele au contat foarte mult în documentarea diplomatică a Londrei și Washingtonului.

Diplomații străini, inclusiv Legația Franței, care a fost mai puțin în atenția partidului nostru, pentru că Franța nu mai conta în politica internațională ca o adevărată mare putere, se mai informau și direct în mediul social asupra stării de spirit a populației, pe aceste căi putându-se procura informații de netăgăduibilă exactitate și obiectivitate. Miniștrii Americii și Marii Britanii călătoreau cu automobilul prin țară și stăteau de vorbă cu țărani și târgoveții. Ministrul Americii i-a povestit lui Mihalache o întâmplare hazlie. Stătuse de vorbă cu mai mulți țărani din Banat. Unul dintre ei, întrebând de ministrul american cum se simte, a dat următorul răspuns: Foarte bine, am hambarele pline cu bani și buzunarele pline cu grâu. Lucrul se petrecea în toamna 1946, pe vremea inflației monetare. În vizitele lor prin țară, stând de vorbă cu locuitorii, miniștrii britanic și american mai aduceau încredere în sânul populației și prin asigurări directe și fătșe.

Cele două legații, anglo-americane, ne cereau nouă, care le aduceam la cunoștință acte de teroare, vandalism, ilegalități de tot soiul și altele, comise de comuniști, ca să le indicăm date precise, pe care ele le controlau prin mijloacele lor proprii de informare și constatarea că noi nu le induceam în eroare. Legația Franței a stat mult prea puțin activă.

Iuliu Maniu nu se preocupa de a asigura ridicarea în ochii străinătății a partidului său. Ideea lui a fost de a prezenta un front unit al tuturor forțelor naționaliste. În acest scop, memoriile care cuprindeau cereri adresate guvernelor occidentale, dar nu și memoriile informative, erau prezentate spre semnare și lui Constantin Dinu Brătianu și Constantin Titel Petrescu, șefii naționaliști care îl urmau în totul pe Iuliu Maniu”.

„Ținerea alegerilor mai avu un ultim ecou în activitatea Partidului Național Țărănesc. Maniu anunțase, imediat după alegeri, că se va adresa Organizației Națiunilor Unite spre a-i cere să intervină pentru restabilirea libertăților în România. Deși s-a aflat ulterior că o cerere de acest fel nu poate fi luată în considerație decât numai dacă ea este însoțită de un stat membru în O.N.U., și cu toate că America și Marea Britanie ne informaseră că ele consideră neoportună o asemenea discuție, ceea ce însemna că nu se va găsi nici vreun alt stat care să-și ia asupra-și de a prezenta cererea de restabilire a libertăților politice în România, Iuliu Maniu a ținut ca totuși să înainteze plângerea, spre a rămâne ca un document în arhiva O.N.U. Cu redactarea plângerii a fost însărcinat N. Penescu, care nu m-a consultat. Penescu a fost la Sibiu, dar Maniu n-a semnat documentul ce i-a fost prezentat, deoarece i-a adus unele modificări, iar actul nu putea fi scris din nou la mașină în Sibiu, unde nu se găsea o dactilografă pentru limba franceză – și se mai cerea, în plus, și discreție”.

Conferința de la Moscova a miniștrilor de Externe ai URSS, SUA și Marii Britanii (16-26 decembrie 1945)

„Cum situația politică internă rămânea neschimbată și cum ea fusese determinată de interpretarea Convenției de la Yalta, în cele din urmă rușii au convenit la întrunirea conferinței miniștrilor de Externe american, britanic și sovietic, pentru a se ajunge la o nouă reglementare a situației politice din România. Conferința s-a ținut la Moscova, în sărbătorile Crăciunului 1945. Guvernul român și partidele politice românești n-au fost chemate a-și spune cuvântul nici măcar prin memorii. Se discuta despre noi, dar fără noi, ca și la Yalta.

Între Crăciun și Anul Nou au sosit în București A. Vâșinski și ambasadorii american și britanic la Moscova, spre a pune în aplicare hotărârile adoptate de conferință, și anume ținerea în cursul anului 1946 a alegerilor libere și intrarea în guvern a câte unui reprezentant al Partidelor Țărănesc și Liberal, cu titlu de observatori pentru pregătirea și ținerea alegerilor libere. După alegeri ar fi urmat să se constituie un guvern reprezentativ.

Cei doi diplomați britanic și american l-au vizitat pe Iuliu Maniu, în locuința lui Leucuția. Președintele l-a poftit și pe I. Mihalache. Interpret a fost Valeriu Rică Georgescu. Întrevederea a durat trei ore și patruzeci de minute. La intrare și ieșire, diplomații străini au putut observa pe agenții poliției comuniste care țineau sub supravegherea lor pe șeful Partidului Național Țărănesc, chiar și atunci când reprezentanții celor două mari puteri mondiale îi făceau vizită, pentru aducerea la îndeplinire a hotărârii conferinței de la Moscova.

Iuliu Maniu s-a străduit să demonstreze diplomaților străini că singura soluție a crizei românești este demiterea guvernului Petru Groza; că rușii și comuniștii români nu sunt sinceri atunci când se angajează a ține alegeri libere în țara noastră; că cei doi observatori naționaliști în guvern nu vor putea înfrăuri în nici un chip pregătirea și ținerea alegerilor libere. Dar, cum în cele din urmă Maniu a constatat că se află pus în fața unei hotărâri și că el nu are altceva de făcut decât s-o primească sau s-o respingă, el n-a avut încotro; a trebuit să consimtă. Mă aflu în locuința lui Leucuția spre sfârșitul întrevederii, astfel că am putut constata, imediat după plecarea diplomaților străini, cărora, la ieșire, le-am fost prezentat, că starea de spirit a Președintelui nu era deloc încredincioasă; dimpotrivă, Maniu era vizibil nemulțumit de hotărârile de la Moscova, care consacrau guvernul Groza și obligau pe rege să revină asupra demiterii acestuia; în plus, el mai era total neîncredincios în eficacitatea contravalorii oferite, fiind convins că ruso-comuniștii nu vor ține alegeri libere”.

Alegerile din noiembrie 1946: fărâdelegi electorale

„Trebuia ca presa străină să fie informată despre cele petrecute. În acest scop s-a ținut o conferință de presă, la locuința lui Mihai Popovici, în cursul căreia Iuliu Maniu a făcut declarații, trecând, apoi, cuvântul lui N. Penescu, care a dezvăluit unele amănunte interesante asupra falsurilor și celorlalte fărâdelegi electorale. Adevărat caracter senzațional a avut-o telegrama expediată de un prefect din Banat prin care se afirma că opoziția a obținut mare majoritate în județul său și se cereau indicații despre cum să se procedeze cu falsul electoral; telegrama purta mărturie că ea provine de la oficiul poștal; în loc ca ea să ajungă la Interne, a parvenit în mâinile noastre.

Ulterior, conducerea partidului a înmănat miniștrilor britanic și american memorii încă și mai documentate. Dar cel mai important lucru rămânea tot informația căpătată prin canalul anglo-american asupra procentului de voturi obținut de listele de candidați.

Iuliu Maniu a socotit că lucrurile nu pot rămâne numai în faza informării și protestelor. Conferința de la Moscova din decembrie 1945 hotărâse ca în România să se țină alegeri libere. Cum alegerile n-au fost libere, lucru despre care nimeni și nici diplomații străini nu mai aveau vreo îndoială, Maniu ceru miniștrilor britanic și american ca guvernele lor să intervină pentru anularea unor alegeri care violau hotărârile tripartite de la Moscova. Dar Anglia și America erau conștiente de neputința lor și nu se arătau deloc hotărâte – lucru ce abia mai târziu a devenit notoriu – ca să se ia de piept cu Rusia pentru restabilirea libertății și a suveranității naționale în țara noastră, libertate și suveranitate pe care ele, din neghiobie și imoralitate, le-au suprimat la Conferința din Crimeea. Și i-a fost dat lui Maniu ca să primească de la ministrul Americii răspunsul că de ce se plâng românii de lipsa de libertate a alegerilor, deoarece alegerile n-au fost niciodată libere în România. (...)

Pregătirea de către guvern a alegerilor s-a făcut în contact foarte strâns cu sovieticii, care au servit ca sfătuitori și experți. Adevărul este că sovieticii s-au încurcat în socotile lor. Dacă n-ar fi existat această greșală de calcul, care a existat și din partea guvernanților români, am fi asistat, poate, la alegeri făcute cu și mai multe violente, care să evite falsul postelectoral și să-l reducă în proporții.

Prietenul Radu Xenopol mi-a povestit o întâmplare foarte semnificativă. Dinaintea alegerilor existau divergențe asupra rezultatului pe care îl vor da urnele, la finele scrutinului, între Comandamentul Militar Sovietic și reprezentanța diplomatică sovietică. Militarii s-au dovedit mai perspicace, căci ei, împotriva părerii diplomaților, au prevăzut înfrângerea guvernului, cu toate măsurile luate de el. Divergența s-a soldat cu rechemarea ministrului sovietic din București”.

Visând la o răscoală anticomunistă, Iuliu Maniu respinge ajutorul american

„Față de această situație¹³ guvernul american a organizat o asistență foarte serioasă și rapidă. El a trimis în Moldova, spre sfârșitul toamnei, mari cantități de alimente, din depozitele sale militare aflate în Italia, în lădițe închise, pe care ofițeri americani le împărțeau personal în sate; unii dintre ei căutau pe frunțașii țărăniști din sate și le încredințau lor distribuirea lădițelor.

Iuliu Maniu a fost în dezacord cu opera americană de asistență, rămânând izolat în partid pe această chestie. Părerile pe care mi-a destăinuit-o era că țărănimea moldoveană înfometată se va răscula. De aici e lesne de continuat ideea că răscoala va fi ca un semnal al insurecției generale contra guvernului, incapabil de a face față foametei deoarece livra rușilor mari cantități de grâne, iar insurecția, întinzându-se și la orașe, va căpăta repede caracter politic anticomunist și antirus. Or, logic este a crede că dacă Iuliu Maniu a ales suferința țaranilor, pe care îi iubea mai presus de orice, spre a se ajunge la o răscoală a țărănimii, despre care nici măcar nu era sigur, și nu era sigur nici asupra insurecției generale, lucruri despre care mi-am putut da seama din rezerva sa, asta înseamnă că el socotea posibilă găsirea unei soluții imediate la criza politică internă, cu sprijinul marilor democrații occidentale, cărora, probabil, el credea că prin o insurecție națională li se poate deschide o cale lesne de intervenție în

¹³ Seceta și foametea din 1946-1947.

„Oblonul de fier”: Percepțiile unui secretar al lui Iuliu Maniu despre începutul Războiului Rece

România – poate chiar a li se forța mâna. Deci, este de crezut că diplomațiile americană și britanică îi vorbiseră lui Maniu într-un limbaj adecvat”.

„Și din multe alte declarații ale miniștrilor american și britanic în București făcute lui Iuliu Maniu și altor fruntași țărăniști rezulta același lucru; se va ajunge foarte curând la o răsturnare de situație politică în România, fără o precisă indicare a datei. Aceiași miniștri răspundeau aceleași vești și locuitorilor cu care căutau prilejul să stea de vorbă în călătoriile lor informative prin țara noastră. Amintesc faptul foarte important că Iuliu Maniu deținea informații precise că anglo-americanii <<sunt ferm decisi să împingă lucrurile până la război>>, după cum mi-a vorbit la 18 mai 1945”.

Bilanț trist: de la istorii posibile la *wishful thinking*

„Istoricul de mâine va judeca evenimentele din trecutul apropiat în lumina întregului adevăr și în perspectiva timpului, care așează pe toate și pe toți acolo unde merită.

El va mai avea să caute răspunsul și unor chestiuni pe care eu le formulez cu titlu de întrebare și care vor completa tabloul istoric al vremurilor.

Dacă din octombrie și până la mijlocul lunii decembrie 1944 s-ar fi urmat politica fermă anticomunistă preconizată de Iuliu Maniu, care ar fi fost urmările ei în raport cu Conferința de la Yalta, din februarie 1945?

În aceeași ipoteză, pentru cât timp această politică ar fi întârziat procesul de comunizare a țării noastre, luând aminte că același proces este de dată mai recentă în Polonia, Bulgaria, Ungaria și Cehoslovacia, unde el a luat ființă după loviturile rusești în politica lor internă, intervenite între noiembrie 1947 - februarie 1948?

Având în vedere divergențele în politica Partidului Comunist Român, evidențiate de poziția anti-rusească și de moderație în transformările sociale luată de Lucrețiu Pătrășcanu, oare politica preconizată de Iuliu Maniu n-ar fi favorizat o întărire a curentului moderat în comunismul românesc?

Dacă s-ar fi constituit în toamna anului 1945 cabinetul preconizat a fi condus de Lucrețiu Pătrășcanu, nu s-ar fi ajuns, prin consolidarea certă a poziției personale a acestuia, la o schimbare fundamentală a politicii comuniste în țara noastră, în sensul unui regim comunist desfăcut de mecanismul moscovit, în genul instaurat de Tito în Iugoslavia?

Întrucât se vede bine că, în urma Convenției de la Yalta, comunizarea țărilor de după oblonul de fier nu putea fi oprită, se pune întrebarea cu cât timp ar fi putut fi întârziat în România procesul de comunizare, dacă primul-ministru, generalul N. Rădescu, n-ar fi comis greșeala care a condus la lovitură de la 6 martie 1945?

Și într-o asemenea ipoteză, cu cât s-ar fi redus suferințele morale și fizice ale românilor?

Dacă nu s-ar fi dat ascultare ultimatumului rusesc pentru formarea guvernului de la 6 martie 1945, care ar fi fost urmările actului de respingerea ultimatumului?

În jocul ipotezelor există necunoscute și probabilități. Datele politicii internaționale, cu caracter general și cu aplicare directă la țara noastră, se vor adăuga datelor încă necunoscute, referitoare la politica internă românească. Cât privește probabilitățile, aici intervine nota personală a interpretului.

Oricare ar fi interpretările ce se vor da evenimentelor politice pe care le-am examinat și orice păreri se vor emite asupra oamenilor de frunte, luptători în partida națională, există o regulă morală care se desprinde de la sine și care poate și trebuie

să fie afirmată de pe acum, ca o concluzie generală a tuturor judecăților. Când este vorba de ființa națională a neamului, de libertățile politice fundamentale, de independența neamului, nu există alegere: mai bine ca neamul să cadă semeț în luptă, decât să se plece. Deopotrivă și conducătorii săi. Mai bine moartea în glorie, decât viața în umilintă”.

Abstract:

Nicolae Pascu, whose political memoirs are now made public for the first time, was an interesting character: lawyer, state official, journalist, entrepreneur and active member (with quite important political responsibilities) of the National Peasant Party (NPP). He wrote several works dealing with the final years of the NPP. Some of the pages of his political memoirs are vivid – even if sometimes astonishingly naive – descriptions of events and trends belonging to the early stages of a larger framework, we now call The Cold War: the political activities of the Soviets in Romania; the domestic political struggle between the Soviet-sponsored Romanian communists and their non-totalitarian competitors; the feeble attempts of the West to involve itself in the effort to preserve the political status quo in Romania; the important amount of wishful thinking which can be detected in the behavior of some leaders of the Peasant Party. All these elements, however sketchy, can be regarded as an important historical source, enabling the researcher to better understand the way in which Cold War started in Eastern Europe.

În timpul întregii perioade a Războiului Rece, superputerile au evitat conflictul militar direct. Dar URSS și SUA nu au avut nici un fel de rețineră față de soluția unor războaie prin interpuși, desfășurate, fără nici o excepție, în ceea ce se numea în acea vreme Lumea a III-a. Orientul Mijlociu a fost – alături de Coreea și Vietnam – una dintre zonele cele mai „sterbiniți” ale Războiului Rece. Cristina Nedelcu prezintă și discută, în mod amănunțit, relevanța pentru mai buna înțelegere a Războiului Rece a unui personaj politic major al țării sale, dar și al întregii lumi arabo-musulmane: Gamal Abdel Nasser, conducător al Egiptului vreme de 15 ani.

Playing the Game: Nasser, un personaj extrem de incomod

Cristina NEDELCU

Adesea văzut ca un labirint enigmatic, Orientul Mijlociu s-a bucurat din totdeauna de o imagine contradictorie: pe de o parte, fascinează prin tradițiile sale, înrădăcinate într-o veche cultură, considerată de mulți ca exotice, iar pe de alta, a produs temeri, și continuă să o facă, la nivel mondial, ca urmare a fragilei sale stabilități politice, reflectată foarte bine și în perioada Războiului Rece.

Din întreg mozaicul arab al Orientului Mijlociu, în perioada imediat următoare celui de-al doilea război mondial, Egiptul și zona Levantului au devenit puncte de reper purtătoare ale ideilor politice și culturale care au mobilizat zona și au adus-o în centrul preocupărilor întregii lumi. Ca urmare a evoluțiilor regionale — dintre care menționăm numai crizele arabo-israeliene, revoluțiile arabe și procesul decolonizării — s-a ajuns la situația ca lumea arabă să devină un subiect „delicat” pe agendele marilor puteri ale vremii, adesea obligate să își contureze o politică adaptată specificului zonei.

În ceea ce privește perioada aflată în discuție în materialul de față, ea se întinde între anii 1955-1970, când Gamal Abdel Nasser a deținut puterea în Egipt, însă o atenție deosebită este acordată și momentului 1948, pe care, analizat din perspectiva declanșării Războiului Rece, îl considerăm punctul de plecare în transformarea zonei în spațiu de interes pentru Marile Puteri.

Dacă vedem Războiul Rece ca fiind *Jocul (The Game)* prin excelență al intereselor, principiilor și ideologiilor, atunci dinamica confruntărilor arabo-israeliene a fost elementul surpriză al acestui joc pentru că, atât arabii, cât și israelienii au manifestat de-a lungul timpului intenția de a forța mână aliaților lor, uneori¹ cu rezultate spectaculoase.

¹ A se vedea în acest context modalitatea în care Egiptul a determinat Uniunea Sovietică să înlocuiască armamentul pierdut în dezastrul din 1967 sau consistentele finanțări din partea SUA de care s-a bucurat Israelul.

Momentul 1948

Perioada 1946-1948 a adus primele evenimente semnificative în Orientul Mijlociu, concretizate prin încetarea Mandatului britanic asupra Palestinei, primul pas înapoi făcut de Imperiul britanic în colonii, și prin crearea statului Israel, rod al conjuncturii internaționale de după al doilea război mondial, impresiei provocate de Holocaust și, nu în ultimul rând, al voinței nezdruincinate și a capacității de organizare a poporului evreu.

Totodată, rivalitatea internă, fundamentată pe dorința de a fi liderul lumii arabe, vizibilă în acțiunile Egiptului și ale Regatului Hașemit al Transiordaniei² condus de Abdullah I, a fost unul dintre factorii care, de asemenea, a favorizat constituirea Israelului. În acest context, cel mai grăitor exemplu sunt afirmațiile lui Abdullah cu privire la Fâșia Gaza³ făcute în timpul negocierilor pentru încheierea armistițiului între Israel și Transiordania, afirmații care demonstrează disponibilitatea suveranului iordanian de a sacrifica Palestina numai pentru nu a da câștig de cauză rivalului arab.

Din perspectiva influenței puterilor externe, în intervalul 1947-1956, Marea Britanie, SUA și Franța au deținut o poziție mult mai avantajoasă în comparație cu URSS. Proclamarea Israelului, petrecută într-un interval relativ apropiat de declanșarea primelor crize ale Războiului Rece, a determinat Moscova să se grăbească să îl recunoască, nutrirind speranța că îl va transforma într-un capăt de pod sovietic. Așa cum a demonstrat Laurent Rucker⁴, sovieticii au privit cu multă îngăduință Israelul în perioada 1947-1949, considerându-l poarta de acces spre întreg Orientul și cea mai bună modalitate de a obține o victorie în fața democrațiilor occidentale, instaurându-și dominația într-o zonă dificil de controlat.

Atitudinea binevoitoare, mai ales sub aspect financiar, manifestată de președintele Truman față de Israel a înclinat însă balanța în favoarea Occidentului⁵, rușii pierzând o primă bătălie pentru dominația în Orientul Mijlociu. Totuși, lor le rămânea la dispoziție tabăra arabilor, sub aspect cultural neomogen și instabilă din punct de vedere al valorilor și așteptărilor politice, dominată de regimuri tradiționaliste, atașate de valorile Islamului, ceea ce le făcea refractare la ideologia comunistă.

Așadar, ca o concluzie a perioadei cuprinsă între jumătatea anilor 40, respectiv 50, putem observa că Războiul Rece a pătruns în Orient, unde actorii regionali au devenit elemente de interes pentru Marile Puteri.

Prima confruntare arabo-israelienă a accentuat disensiunile din lumea arabă, atât cele inter-statale, cât și pe cele manifestate în interiorul societăților. Consecința imediată a sentimentului de nemulțumire manifestat de tinerele generații s-a concretizat în Egipt în Revoluția din iulie 1952, eveniment care a atras după sine un val revoluționar

² Hussein, șeriful Mekkâi, înrudit cu familia Profetului, își propusese restaurarea Imperiului arab, iar cei trei fii ai săi erau suveranii Transiordaniei, Siriei și Irakului, zone care odată unificate urmau să devină baza noului Imperiu arab. Dorința unificării lumii arabe era și în agenda suveranilor egipteni și de aici rivalitatea între cei doi poli ai lumii arabe din acele vremuri.

³ În timpul unei discuții cu Dayan cu privire la împărțirea teritoriului Palestinei, când a venit vorba de soarta Fâșiei Gaza, Abdullah a izbucnit: *Luați-o voi, dați-o diavolului, dar nu-i lăsați pe egipteni să pună mâna pe ea*. Vezi Moșe Dayan, *Istoria vieții mele*, Editura enciclopedică, București, 2001, p. 128

⁴ Laurent Rucker, *Moscow's Surprise: The Soviet-Israeli Alliance of 1947-1949*, în „Cold War International History Project”, Working Paper no. 46, http://wilsoncenter.org/topics/pubs/CWIHP_WP_461.pdf

⁵ Nu trebuie ignorat nici faptul că majoritatea populației evreiești provenea din spațiul sovietic sau din estul Europei, iar amintirile despre manifestările antisemite din aceste zone erau extrem de recente și neplăcute.

și de schimbare în tot Orientul arab. Preluarea puterii, în 1955, de către Gamal Abdel Nasser a fost elementul care a transformat Egiptul în „glasul” lumii arabe pentru o perioadă de 15 ani.

Momentul 1956

La jumătatea anilor 50, Războiul Rece se afla într-un moment de încordare maximă manifestat în Europa prin revoluția din Ungaria. În Orientul Mijlociu, criza și-a găsit mai întâi expresia prin inițierea unei veritabile curse a înarmărilor, cauzată de eșecul negocierilor diplomatice (vezi discuțiile de pe marginea armistițiilor de la Rhodos). Egiptul, având acordul tacit al URSS, a semnat cu Cehoslovacia un document care prevedea livrarea de armament modern la prețuri accesibile noii puteri de la Cairo. Consecința directă a fost debutul discuțiilor ce aveau același obiectiv, între Franța și Israel.

Fără a intrat în detaliile derulării crizei Suezului, remarcăm că ea a avut un învingător. Analizată sub raportul confruntării Est-Vest, acesta a fost Uniunea Sovietică, care și-a consolidat relația începută cu Egiptul din momentul mijlocirii tratatului de achiziționare de armament de la Cehoslovacia. În același timp, Marea Britanie și Franța au ieșit din jocul Orientului, nu atât ca urmare a comportamentului lor din timpul războiului din 1956, cât a trecutului lor de Puteri coloniale, statut absolut incompatibil cu doctrina noului regim de la Cairo.

Nici după această confruntare modalitatea de abordare reciprocă arabo-israeliană nu s-a schimbat, limbajul forței și intransigența rămânând elemente constante ale relațiilor celor două grupuri. Se observă, însă, o sporire a nivelului agresivității, ca urmare a schimbărilor de pe scena politică egipteană, unde în 1955, generalul Neguib a fost înlăturat de la putere de Nasser. Radicalizarea pozițiilor celor două tabere a fost una progresivă și susținută de transformările de pe eșichierul politic intern. Guvernul israelian, indiferent de componență și de orientare, mai de stânga sau mai de dreapta (deși, până la Begin, nu putem vorbi despre o guvernare de dreapta în Israel), a fost dominat de un permanent sentiment de insecuritate generat de raidurile frecvente ale luptătorilor fedayni și de refuzul statelor arabe vecine de a semna tratate de pace. În lumea arabă, în anii '50 a ajuns la maturitate o generație convinsă că starea dezastruoasă a societății și pierderea Palestinei se datorau corupției și colaborării predecesorilor lor cu statele occidentale. Preluarea puterii politice de către reprezentanții acestui grup a însemnat adoptarea unei poziții intransigente față de Israel, după cum arată și acțiunile întreprinse de Gamal Abdel Nasser, principalul exponent al generației „renașterii politice” arabe.

Nasser - noul lider, noul inamic, noul prieten

Nasser a preluat relativ ușor puterea politică în Egipt, nemulțumirile societății, acumulate de-a lungul deceniului scurs de la sfârșitul războiului mondial până în 1955, accentuându-se și favorizând discursul politic radical, însă legitimarea rămânea o problemă. În acest sens, condiția esențială era să propună un set de idei pe măsura nevoilor și așteptărilor populației egiptene. În cazul său, problema legitimării trebuie analizată diferențiat, mai întâi în palierul egiptean și apoi în cel arab. Este incontestabil faptul că el a fost liderul charismatic care a mobilizat în jurul său masele arabe folosind un discurs care accentua ideea de unitate arabă și dorința de recuperare a gloriei din trecut. Din punctul nostru de vedere, Nasser nu a avut încă de la început intenția de a desfășura o politică regională, însă succesul de care s-a bucurat după Conferința de

la Bandung și prestigiul acumulat ca urmare a radicalismului manifestat cu ocazia crizei Suezului l-au promovat în postura de lider al întregului Orient Mijlociu arab. Admirația de care s-a bucurat este cel mai bine reflectată de inițiativa siriană de a propune un plan de uniune arabă, concretizat în realizarea Republicii Arabe Unite, în 1958.

Conform tipologiei liderului propusă de Gustave Le Bon, Nasser corespunde *tipului îndrumătorului*⁶: persoană energică, cu o voință puternică, obsedat de o unică idee al cărei apostol devine odată cu trecerea timpului. Din postura de lider charismatic, puterea exemplului și prestigiul erau elemente esențiale în legitimare.

În sfera politicii interne, mecanismul de legitimare a puterii exercitate de Nasser și-a găsit expresia în „socialismul arab”, manifestările externe realizându-se având la bază ideile promovate de pan-arabism, naționalismul arab și neutralitatea față de conflictul Est-Vest. Elementele ideologice ale politicii externe sunt interdependente și se susțin reciproc. Așa cum pan-arabismul nu ar fi putut funcționa fără naționalismul arab, pentru că el îi dă substanța, mai exact ideea de națiune arabă, nici neutralitatea nu ar fi avut succes fără pan-arabism, întrucât vidul ideologic presupus de ideea de a nu accepta doctrinele estică sau vestică, era umplut de un curent politic specific culturii arabe.

Pan-arabismul promovat de Nasser a reluat ideile arabismului de secol XIX referitoare la solidaritatea și unitatea lumii arabe, însă, spre deosebire de predecesorii săi, el a înțeles că doctrina putea avea succes în lumea arabă dacă: 1. ideile menționate mai sus erau însușite de către cei care dețineau efectiv puterea politică, nu ca în trecut, când circulația lor era rezervată mediului intelectualității; 2. masele arabe erau implicate direct în aplicarea lor. Mobilizarea acestora a venit ca urmare a prezentării în discursurile sale a pericolului reprezentat de statul Israel.

Proclamarea statului israelian în 1948, i-a servit lui Nasser în două sensuri. În primul rând, reușita israeliană îl ajuta să demonstreze cât de inefficientă era vechea clasă politică arabă, care nu avusese capacitatea de a se opune, iar în acest context, faptul că el preluase puterea cu forța își găsea o justificare. În al doilea rând, pan-arabismul avea dușmanul de care avea nevoie, împotriva căruia trebuia să se coalezeze întreaga lume arabă.

Atitudinea lui Nasser față de Israel era influențată de scopurile sale politice în general. Nixon susține că dacă Israelul nu ar fi existat, Nasser ar fi inventat ceva care să îi țină locul⁷. Unitatea arabă avea nevoie de o cauză comună, iar distrugerea Israelului a devenit obiectivul care a umplut acest gol.

Triumful obținut după negocierea Acordului de retragere a trupelor britanice de pe teritoriul Egiptului (1954), cumpărarea de armament de la Cehoslovacia (1955), succesul de la Bandung și naționalizarea Canalului Suez, toate acestea l-au transformat pe Nasser în eroul inegalabil al arabilor.

În viziunea sa, puterea națiunii arabe se datora tradiției și experienței istorice comune, legăturii strânse cu continentul african și, în al treilea rând, Islamului. Principiile fundamentale ale Islamului au fost puse în slujba pan-arabismului, considerat a fi expresia neutralității.

Contextul global i-a permis lui Nasser să susțină că există un pericol extern, iar confruntarea dintre Superputeri a fost percepută ca o amenințare la adresa lumii arabe venită din partea Israelului și a aliaților săi, dar și din partea comunismului.

Una dintre problemele delicate ale politicii sale externe privește raporturile cu ideologia comunistă. În opinia noastră, liderul egiptean a folosit, până la un punct,

⁶ Gustave Le Bon, *Psihologia mulțimilor*, Editura Antet XX Press, București, 2002, p. 59

⁷ Richard Nixon, *The Memoirs of Richard Nixon*, Grosset and Dunlop, A Filmway Company Publishers, New York, 1978, p. 249

factorul sovietic, astfel încât să realizeze cât mai multe dintre obiectivele sale. El nu a fost niciodată simpatizant al comunismului pe care îl considera incompatibil cu lumea arabă, și nici al ideii de dominație sovietică asupra arabilor.

Din punctul său de vedere, eliberarea de sub dominația străină era cea mai importantă realizare a sa și a poporului egiptean. Faza luptei de eliberare fusese, conform mărturisirilor sale, „*cea mai gravă din istorie... iar ea a permis poporului egiptean să se descopere pe sine, capacitățile și potențialul său*”⁸. În acest context, Nasser a militat pentru minimalizarea intervențiilor străine în Orientul Mijlociu și de aceea a considerat comunismul un pericol comparabil cu sionismul. Într-un discurs ținut la 17 martie 1953, cu ocazia semnării Tratatului de ajutor tehnic și financiar dintre URSS și Irak, Nasser a declarat: „*campania noastră împotriva comunismului este menită să apere țara noastră de o nouă formă de imperialism și să reconstruiască țara noastră pe o fundație națională eliberată de imperialism*”⁹. În opinia sa, sprijinul sovietic era binevenit în diverse domenii, însă în sfera politicului relațiile sovieto-egiptene trebuiau să fie stabilite de pe poziția de egalitate.

Este de remarcat că atitudinea lui Nasser din 1956, când retorica agresivă nu era susținută corespunzător de abilitățile militare ale Egiptului, a permis Uniunii Sovietice să pătrundă în jocul diplomatic al Orientul Mijlociu, susținând cauza egipteană atât la nivel diplomatic, cât și efectiv prin acordarea de sprijin tehnic, comportament pe care rușii și-l vor asuma și cu ocazia conflictelor ulterioare¹⁰. Deși le-a acordat un rol în Orient, Nasser nu a permis comuniștilor arabi sau sovietici să preia direct controlul politicii externe egiptene. Încă din 1956, Moscova a sprijinit oficial Egiptul, chiar dacă primul comentariu în acest sens l-a făcut abia după 36 de ore de la declanșarea blocadei Strâmtoării Tiran, acțiune săvârșită de Nasser fără să consulte aliatul sovietic, ceea ce l-a transformat pentru liderii de la Kremlin într-un personaj în care nu puteau avea încredere, dificil de controlat.

Nasser a respins ideologia comunistă, nu sprijinul sovietic. Pe cel din urmă, l-a apreciat și l-a cerut, mai ales dacă ținem cont că în Egipt au activat câteva mii de consilieri sovietici. Ideologia comunistă a fost respinsă din două considerente: se opunea principiilor atât naționalismului arab, cât și preceptelor religiei islamice, în spiritul căreia fusese educat atât el, cât și majoritatea societății egiptene. Cu ocazia unei discuții cu consilierul și prietenul său, Mohammed Heikal, el a afirmat: „*accept faptul unei vieți materiale. Dar cum a fost creată viața? Poate că sunt gata să accept și teoria evoluției. Dar spune-mi cum au fost create pământul și universul? Până atunci o sa cred în Dumnezeu!*”¹¹

În 1958, relația dintre Hrușciiov și Nasser a devenit tensionată, după ce primul l-a criticat pe liderul egiptean în cadrul celui de-al XXI-lea Congres al Partidului Comunist pentru refuzul său de a oferi sprijin comuniștilor din Irak. Nasser i-a replicat printr-un discurs și o scrisoare oficială trimisă ambasadorului sovietic de la Cairo, Kisiliev, unde se disociază clar de comunism: „*Nu sunt comunist. Sunt un naționalist. Sunt progresist, cel puțin cred că sunt progresist. Mă consider socialist. Cred că sunt unele chestiuni în comunism care sunt anormale. Nu spun că toți comuniștii sunt răi, pentru că unii dintre bunii mei prieteni sunt comuniști. Tito este comunist*

⁸ Anouar Abdel Malek, *La pensee politique arabe contemporaine*, Editions du Seuil, Paris, 1980, p. 116

⁹ *President Gamal Abdel Nasser's Speeches and Press-Interviews*, vol. 1, UAR – Information Department, Cairo, 1961, p. 159

¹⁰ L. Carl Brown, *The June War: a Turning Point*, în „The Arab-Israeli Conflict. Two Decades of Changes, 1967-1987”, (Yehuda Likacs, Abdallah M. Battah, eds.), Westview Press, Boulder, Colorado, London, 1988, p. 136

¹¹ Mohammed Heikal, *Nasser. The Cairo Documents*. New English Library, London, 1972, p. 26

*și este bun prieten cu mine...pentru că atac comuniștii din lumea arabă nu înseamnă că eu critic Uniunea Sovietică*¹².

Ostilitatea manifestată de Nasser față de lumea occidentală a fost însă și mai evidentă. Marea Britanie și Franța erau percepute ca fostele puteri coloniale care umiliseră poporul arab pe parcursul ultimului secol, iar în acest context războiul din 1956 a fost considerat ca o nouă declarație de independență, mai ales față de Marea Britanie. Dacă pentru Nasser naționalizarea Suezului era modalitatea de a „obține demnitatea și prestigiul Egiptului și de a construi economia națională și adevărata libertate”¹³, imediat după anunțul lui Nasser, a început pregătirea de măsuri militare. Evelyn Shuckburgh, expert în problemele Orientului Mijlociu și apropiat al lui Eden, nota în jurnalul său, în data de 30 iulie, la două zile după anunțul naționalizării Canalului Suez: „a venit timpul să ne arătam forța, iar Nasser trebuie înlăturat”¹⁴. Poziția fermă a SUA a împiedicat însă Marea Britanie să-și pună în aplicare planurile militare, ceea ce a făcut ca americanii să obțină un statut privilegiat în ochii lui Nasser până în clipa în care aceștia au anunțat retragerea sprijinului financiar pentru construirea marelui baraj de la Aswan și au început să facă presiuni asupra Egiptului să adere la Pactul de la Bagdad. Nasser spera că se va putea folosi de banii americanilor și ai rușilor pentru derularea planurilor sale de construcții, iar retragerea finanțării americane i-a lăsat ca unică alternativă „cartea” rusească, de aici și acceptarea consilierilor sovietici pe teritoriul Egiptului.

Momentul 1967

Cel mai controversat moment al relațiilor arabo-israeliene rămâne iunie 1967. Declanșarea conflictului ridică și azi multe semne de întrebare, majoritatea privind instigarea arabilor de către sovietici, subiect dezbătut mai pe larg de către Isabella Ginor¹⁵, care arată că URSS a instigat deliberat pe arabi, pretextând că au informații conform cărora Israelul aduce trupe la granița Israelului cu Siria, intenționând declanșarea unui atac surpriză. Ginor susține că prin această manevră sovieticii urmăreau să crească dependența Egiptului de URSS. Deși arhivele sovietice mai au încă mult material documentar de relevat, s-a constituit un pol istoriografic care susține că informația oferită de sovietici era corectă, însă conținutul ei a fost amplificat de sirieni, care au început să facă presiuni asupra Egiptului, liderul lumii arabe, ca să ia atitudine. Consecința a fost radicalizarea retoricii lui Nasser, percepută de Israel ca o amenințare iminentă, iar pentru a se apăra, ei au lovit primii.

Totodată, sub semnul întrebării se află și capacitatea Statelor Unite de a-și controla aliatul. Odată cu tensionarea situației către sfârșitul lunii mai 1967, președintele Johnson a transmis ministrului de externe israelian, Abba Eban, că „Israelul va fi singur, dacă va acționa singur”¹⁶, avertisment ignorat însă de guvernul israelian.

Importanța conflictului din punctul de vedere al consecințelor sale este una fără egal, însă dacă e să o reducem la câteva cuvinte, este absolut necesar de menționat

¹² *Ibidem*, p. 197

¹³ *President Gamal Abdel Nasser's Speeches and Interviews*, vol. 2., UAR – Information Department, Cairo, 1961, p. 89

¹⁴ Evelyn Shuckburgh, *Descent to Suez. Diaries 1951-1956*, Weidenfeld and Nicholson, London, 1986, p. 360

¹⁵ Isabella Ginor, *The Cold War's Longest Cover-up: How and Why the USSR Instigated the 1967 War*, în „Middle East Review of International Affairs”, vol. 7., no. 3, Septembar, 2003, p. 34-59

¹⁶ William B. Quandt, *Decade of Decision. American Policy Toward the Arab-Israeli Conflict, 1967-1976*, University of California Press, New York, 1977, p. 54

că momentul 1967 a modificat harta politică a Orientului Mijlociu, a golit de conținut naționalismul arab, lăsând loc apariției și dezvoltării curentului naționalist palestinian și a arătat Marilor Puteri că stabilitatea zonei le poate salva de la o confruntare directă, nedorită de nici una dintre cele două tabere.

În cele din urmă, conflictul local a implicat în egală măsură Marile Puteri, care, în cadrul discuțiilor din Consiliul de Securitate al ONU, au reușit cu greu să le impună combatanților încetarea focului. Comportamentul acestora a arătat cât de fragile erau alianțele Marilor Puteri cu statele din zonă și faptul că escaladarea conflictului pe plan local putea oricând să ducă la confruntarea lor directă.

La momentul morții lui Nasser, Orientul pare a fi împărțit între SUA și URSS, însă nu este vorba numai de o împărțire a influenței, ci și a responsabilității. Etapa Nasser a lăsat arabilor sentimentul independenței, însă, în realitate, dependența față de sovietici, mai ales față de sprijinul lor militar, s-a accentuat. Această apropiere a avut drept consecință o strângere a relațiilor israeliano-americane, de asemenea, manifestată prin sporirea sprijinului militar și financiar. Așadar, în *Marele Joc* (Războiul Rece), arabii și israelienii au încercat să își urmărească propriile interese, pe care fiecare intenționa să le atingă prin relația specială cu protectorul lor.

Nasser, ca reprezentant al interesului arab, a reușit să își atingă scopul doar în sensul re consolidării, în special la nivelul *discursului* politic, a sentimentului demnității, independenței și suveranității arabilor. Rolul pe care Uniunea Sovietică l-a obținut în Egipt și, implicit în Orient, prin sprijinul acordat lui Nasser, a fost prețul plătit de cel din urmă, ceea ce ne lasă libertatea de a afirma că independența politică a Egiptului, mai ales în anii de după Războiul din iunie, în raport cu Israelul era condiționată de sprijinul (militar, diplomatic, economic etc.) pe care îl ofereau sovieticii, nu de capacitatea sa de a mobiliza resursele arabe. Ca urmare, în anii de final, vorbim despre o autonomie manifestată *exclusiv* la nivelul *retoricii* agresive a lui Nasser.

Abstract:

Between the mid 1950s and 1970, Egypt – one of the largest and most important countries in the area we call Middle East – was ruled by Nasser. The study evaluates several distinct stages of his political career. Each of them clearly was more challenging than the previous one. Each of them was focused on a complex agenda. Each of them offered Nasser – and the rest of the Arab and Muslim world – not only lots of risks, but important windows of opportunity. Above all, Nasser managed to make several serious – even if not too successful – attempts to take (with regional means and regional ambitions) control of The Game. He never managed to accomplish such a goal, because the world was strongly dominated by the superpowers and, above all, by the very logic of the Cold War. Anyhow, Nasser managed something else: to give back the Arab world a sense of dignity and pride. But he never managed to be really independent: the logic of the Cold War was stronger than Nasser's ambitions and dreams and, in the final years of his rule, the Soviets were – clearly states Cristina Nedelcu – stronger than ever before in Egypt (and, as a direct consequence, in the entire Middle East).

Tema centrală a studiului care urmează este măsura în care Federația Rusă de astăzi – mai precis, elita politică rusă în ansamblul său, dar mai ales decidenții politici și militari cei mai importanți de la Moscova, în frunte cu președintele Vladimir Putin și cu grupul de consilieri și apropiați care-l secondează – a reușit să abandoneze tiparele gândirii geostrategice caracteristice epocii Războiului Rece. Dana Muravska afirmă – și demonstrează că, în destule ocazii, ideea dominantă astăzi în capitala rusă este, exact ca și la apogeul Războiului Rece, una de respingere, de critică și de contestare a Occidentului. Și că, prin urmare, deși multe componente ale societății ruse au evoluat, rapid și vizibil, la nivelul politicii externe, ca și la acela al limbajului folosit în legătură cu relațiile internaționale, inerțiile sunt elementul precumpănitor.

Quo vadis, Rusia? Schiță de analiză a obiectivelor majore și a inerțiilor politicii externe ale Federației Ruse

Dana MURAVSKA

„Sutele de ani de cultură autocratică sunt cele mai rezistente și «bărbatut puternic» precum Putin, astfel, reprezintă o continuitate, nu o întrerupere, cu trecutul Rusiei”¹

Începutul secolului XXI găsește relațiile internaționale în plină transformare. Dreptul internațional și regulile de utilizare a forței sunt permanente puse la încercare. Terorismul și crima organizată au devenit o problemă globală acută. Apar noi forțe, capabile să influențeze deciziile statelor și cursul relațiilor internaționale. Instituțiile financiare și economice au căpătat o importanță și influență fără precedent. În plin proces de creștere se află integrarea regională, având la bază diferite principii. Impactul globalizării se face tot mai simțit în economia statelor. Totul vorbește despre faptul că *regulile relațiilor internaționale*, stabilite după Al Doilea Război Mondial și în timpul Războiului Rece, sunt în *plină schimbare*, cristalizându-se un nou model de principii.

Și Uniunea Europeană pare să fi trecut la „*un sistem de valori post-europene* (subl. noastră – D.M.), care diferă de cel tradițional prin renunțarea la supremația națiunii-stat, respingerea violenței și tinderea către colectivism și justiție socială în detrimentul individualismului și al capitalismului²³”. Amenințările sunt percepute ca un pericol comun, iar eforturile de a găsi soluțiile la acestea sunt împărțite. Uniunea

¹ James M. Goldgeier, Michael McFaul, „What To Do About Russia”, în *Policy Review*, No.133, October&November 2005, la adresa de internet www.policyreview.org/oct05/goldgeier.html

Quo vadis, Rusia? Schiță de analiză a obiectivelor majore și a inerțiilor politicii externe ale Federației Ruse

Europeană pare tot mai puțin să se raporteze la problemele securității în termeni militari și a utilizării de forță, apelând tot mai mult la instrumentele civile și politice.

În ce măsură a reușit Federația Rusă să depășească mentalitatea erei Războiului Rece în soluționarea problemelor de securitate și raportarea sa la evenimente externe? Au reușit, oare, astfel de valori ca statul de drept să domine valorile forței militare? Au sufocat, oare, valorile democrației liberale controlul și interferența în viața publică a fostei nomenclaturi și a serviciilor secrete? Sunt, oare, în prezent, interesele întregii națiuni mai importante decât interesele unui grup restrâns de persoane? A reușit Rusia să se bazeze și pe altceva decât armamentul nuclear și pe exploatarea resurselor naturale, ca să-și mențină puterea și influența pe arena internațională?

Federația Rusă în lumea secolului al XXI-lea

În anii '90 elitele politice rusești încă considerau că Federația Rusă este o putere mondială, peste al cărei cuvânt nu se putea trece. Rusia încerca să influențeze sau chiar să blocheze evenimentele pe care, practic, nu mai avea cum să le controleze. Așa s-a întâmplat și în cazul obiecțiilor ridicate de Rusia la primul val de extindere al NATO (când au fost admise Cehia, Polonia și Ungaria), în urma cărora aceasta s-a văzut într-o izolare internațională.

Începutul secolului XXI a însemnat și o trezire a Federației Ruse la realitate, prin *recunoașterea propriei slăbiciuni* și a unei noi ordini mondiale în formare. Rusia și-a dat seama că izolarea sa internațională în anii '90 a exacerbat problemele interne și că, *pentru a fi în stare să realizeze reformele de care are atâtă nevoie, un mediu extern predictibil și prietenos este vital intereselor sale.*

În anul 2001, președintele Vladimir Putin a declarat: „Politica externă a Rusiei trebuie să ne faciliteze concentrarea eforturilor și a resurselor, pe cât posibil, asupra rezolvării problemelor sociale și economice ale statului”². Elitele politice rusești au devenit conștiente că *dezvoltarea statului este posibilă numai în asociere cu Occidentul*, că numai o implicare activă – și nu izolarea – poate să permită Rusiei să asigure dezvoltarea unui climat internațional favorabil, necesar realizării reformelor domestice.

Invadarea Kosovo de către trupele NATO în 1999 și a Irakului de către SUA în 2003, fără acordul Consiliului de Securitate al ONU, al doilea val de extindere NATO în aprilie 2004, primirea noilor membri în Uniunea Europeană în mai 2004 și crearea PESA (Politica Europeană de Securitate și Apărare), au convins Rusia că aceasta nu mai poate bloca anumite evenimente internaționale. *Noua tactică a lui Vladimir Putin este de aliniere la principalele state și instituții ale comunității euro-atlantice.* În acest sens atacurile teroriste asupra SUA din 11 septembrie 2001 au fost favorabile Rusiei, care s-a gândit să folosească lupta împotriva terorismului ca un canal de acces în structurile internaționale de securitate.

Conceptul de Securitate Națională⁴ al Federației Ruse recunoaște *problemele interne ale statului ca fiind cea mai urgentă amenințare la adresa securității:*

² Sergei Karaganov, „Russia and the international order” in Dov Lynch (ed.), *What Russia sees*, Chaillot Papers No. 74, January 2005, p.33, la adresa <http://www.iss-eu.org/chaillot/chaill74.pdf>.

³ Dov Lynch, *Russia faces Europe*, Chaillot Papers No. 60, May 2003, p.11, <http://www.iss-eu.org/chaillot/chaill60e.pdf>

⁴ Hiski Haukkala, „EU-Russian security dimensions”, *Occasional Papers* No. 46, July 2003, p.15, la adresa <http://www.iss-eu.org/occasion/occ46.pdf>.

economia în stagnare, creșterea sărăciei, răspândirea bolilor și scăderea speranței de viață, slăbiciunea structurilor federale interne, ca și existența problemelor ecologice. Cu toate acestea, Federația Rusă nu este un stat care ar putea fi ignorat. Rusia, de asemenea, conștientizează foarte bine punctele sale tari³:

În primul rând, mărimea, poziția și configurația teritoriului îi permit Rusiei să își exprime părerea în privința problemelor legate de Europa, Caucaz, Asia Centrală și Asia.

În al doilea rând, Rusia este o țară bogată în resursele energetice, ceea ce îi permite să exercite o considerabilă influență politică, jonglând cu probleme și presiuni economice.

Rusia a moștenit sistemul militar-industrial sovietic, care, deși învechit, în anumite domenii rămâne, încă, suficient de competitiv.

În plus, Rusia are în posesie arma nucleară, în diverse variante (de la focoaase tactice și până la focoaase strategice, de multe sute de ori mai puternice decât bombele atomice folosite, acum peste 50 de ani, la Hiroshima și Nagasaki).

Rusia deține și astăzi un număr important de baze militare și poziții strategice, în mai multe regiuni, importante din punct de vedere geo-strategic, de pe teritoriul fostei URSS.

Dependența economiei mondiale de energie și importanța factorului securității garantează Rusiei ponderea internațională. Deși pe plan intern, Federația Rusă este un stat care se luptă din greu cu propriile sale slăbiciuni, iar în structurile euro-atlantice nu i s-a acordat statutul unui actor egal, Federația Rusă depune toate eforturile ca să redobândească calitatea de mare putere mondială. Dar ce fel de putere va fi aceasta?

Deocamdată, președintele rus Vladimir Putin caută o asociere cu structurile euro-atlantice, suficient de apropiată ca să poată să își asigure o influență deloc neglijabilă în procesul decizional al acestora, și totuși suficient de îndepărtată ca să scape de influența Vestului asupra propriei politici.

Spre autoritarism sau, mai degrabă, spre eficiență?

După destrămarea URSS și ridicarea Cortinei de Fier au trecut aproape cincisprezece ani, perioada considerată una de tranziție. Unde a ajuns Federația Rusă în prezent? Ce s-a schimbat în guvernarea internă a statului? A reușit Rusia să pășească ferm pe calea democrației, cum și-a propus la începutul anilor '90?

Conceptul de Securitate Națională al Federației Ruse, elaborat în 1999, recunoaște polarizarea socio-politică a societății rusești, absența politicii sociale și inadecvata organizare a puterii statului. *Rusia trece printr-o criză la nivelul social, economic, politic și demografic. Renașterea economică a fost propusă ca prim scop al politicii rusești.* Prețul ridicat la petrol pe piața mondială a îmbunătățit situația economică a Rusiei și i-a consolidat poziția internațională, însă, în același timp, a oprit aplicarea reformelor interne, care ar fi scos Rusia din situația critică și ar fi lansat-o pe calea progresului. Adesea s-a reproșat că *Rusiei îi lipsește o strategie clară de dezvoltare.*

Tot mai mult se sugerează că în Rusia democrația este blocată în multe domenii ale vieții publice, iar guvernarea de stat seamănă tot mai mult cu un regim autoritar, în care prosperă aparatul birocratic, iar puterea politică și economică este

³ James M. Goldgeier, Michael McFaul, *loc. cit.*

Quo vadis, Rusia? Schiță de analiză a obiectivelor majore și a inerțiilor politicii externe ale Federației Ruse. *Quo vadis, Rusia?* Schiță de analiză a obiectivelor majore și a inerțiilor politicii externe ale Federației Ruse concentrată în mâinile a câtorva oameni influenți. Rusiei i s-au reproșat încălcările drepturilor omului, mai ales în Cecenia, lichidarea mass-media independente, mai ales a celei critice la adresa guvernării actuale și a politicilor promovate de aceasta. În ediția din 2004 privind presa liberă în lume, raportul redactat de organizația *Reporteri fără Frontiere* a plasat Rusia pe locul 140 din 167 țări evaluate⁶.

Renaționalizarea concernului YUKOS și arestarea proprietarului acestuia, Mihail Hodorkovski, a demonstrat că în Rusia nu se respectă dreptul la proprietate, iar instituțiile menite să protejeze acest drept fundamental sunt pur și simplu ignorate.

Imediat după tragedia din Beslan, în septembrie 2004, Vladimir Putin a introdus o serie de reforme, menite să lupte cu terorismul, printre care și demiterea și apoi numirea guvernatorilor regionali direct de către președintele statului, deși înainte aceștia erau desemnați *prin vot* democratic. Terorismul, în acest caz, pare a fi numai un pretext pentru a mări și mai mult prerogativele prezidențiale.

O altă măsură de luptă cu terorismul este legea care permite instituțiilor de stat să limiteze dreptul societății civile la organizarea de mitinguri sau demonstrații.

Subminarea societății civile este o altă problemă. După „revoluțiile colorate” din Georgia și Ucraina, *organizațiile non-guvernamentale sunt văzute drept pericol la adresa instituțiilor și guvernării statului*, mai ales prin posibilitatea de a sprijini opoziția politică. A fost introdusă o legislație specială care să asigure controlul statului asupra distribuției fondurilor de la donatorii străini.

Centralizarea la nivelul instituțiilor de stat și la cel economic exacerbează instabilitatea într-o țară de o mărime considerabilă și de o mare diversitate etnică. Însă există specialiști ruși care argumentează că într-o federație constituită din 23 de republici determinate etnic, decentralizarea puterii ar fi pur și simplu periculoasă pentru integritatea statului. În același timp, au fost exprimate și opinii conform cărora Rusia are nevoie de o mână autoritară pentru a asigura eficiența instituțiilor statului și pentru a restabili ordinea, mai ales după anii de guvernare haotică a lui Boris Elțin. Se insistă asupra faptului că Vladimir Putin nu avea cum să distrugă democrația în Rusia, datorită simplului fapt că nu avea ce distruge. Democrația de pe timpul lui Boris Elțin a fost un simplu paravan pentru a masca procesul haotic și corupt de privatizare. De asemenea, există în Rusia păreri care susțin că, deoarece în Rusia timp de sute de ani a domnit cultura politică autocratică, actualul președinte rus nu este o excepție ci, mai degrabă, o firească și legitimă *continuare* a istoriei multiseculare a Rusiei autoritare.

Tot mai mulți specialiști ruși înțeleg *pericolul dependenței exagerate a economiei rusești față de resursele naturale*. Statele cele mai dezvoltate se bazează mai ales pe vânzarea serviciilor, pe dezvoltarea noilor tehnologii și pe organizarea tot mai eficientă a societății. Este, în cazul marilor puteri moderne ale Occidentului, o economie bazată în special pe cunoștințe. În același timp, crește preocuparea mediilor științifice rusești față de „suprainvestirea” în Moscova, unde s-au acumulat cele mai active resurse financiare, intelectuale și creative ale societății. Consecința acestei situații este faptul că regiunile – în special cele periferice – rămân puternic în urmă și aluneacă, foarte rapid și, poate, ireversibil în/spre subdezvoltare.

Mentalitatea post-Războiul Rece – un pas pe loc sau unul înainte?

Politica externă rusească se bazează foarte mult pe presupunerea că situația internațională nu este sau nu va fi favorabilă Rusiei, mai ales în condițiile actuale,

⁶ *Ibidem, loc. cit.*

când nu există o ordine internațională recunoscută: „Noi încă nu avem o idee clară care va fi modelul de securitate pe continentul nostru în următorii zece - cincisprezece ani⁷.” Această incertitudine și slăbiciunea actuală a Rusiei creează un profund sentiment de anxietate în Moscova, lăsând loc pentru multiple interpretări și suspiciuni. *Mulți în Federația Rusă continuă să gândească în termenii jocului cu suma nulă.*

Există voci în Rusia care consideră că rușii ar trebui să se bazeze pe arma nucleară pentru a-și menține autoritatea politică pe arena internațională într-o perioadă de slăbiciune economică. De altfel, Federația Rusă se bazează în prezent foarte mult pe „arma livrărilor gazului natural”, demonstrând clar că „*toți cei care nu sunt complet cu noi, sunt împotriva noastră*”, cum s-a întâmplat recent în cazul Ucrainei și al Georgiei. În același timp, Rusia nu scapă ocazia să-și etaleze forța militară sau să demonstreze noi performanțe obținute în domeniul tehnologiei armamentului.

Se pare că Federația Rusă trece și printr-un conflict între conștientizarea situației reale în care se află în prezent și iluzia măreției pe care a avut-o în trecut.

Pe de o parte, în Rusia persistă convingerea potrivit căreia fiecare stat are un ideal pe care acesta trebuie să-l realizeze sau să-l impună, atât acasă, cât și în afara granițelor. Pe de altă parte, există și conștiința faptului că o națiune este compusă din diverse grupuri de interese, atât politico-economice, cât și sociale. Prin urmare, *politica externă a Federației Ruse este incoerentă și haotică*. Pe de o parte, Rusia oscilează între apropierea și colaborarea cu Uniunea Europeană și SUA, iar pe de altă parte, comite acțiuni și gesturi anti-occidentale⁸.

Reprezentanții Rusiei la conferința „Where Is Russia Heading For? – Horizon 2020”⁹, care a avut loc în Moscova la data de 20 septembrie 2004, au confirmat *existența unei puternice propagande anti-occidentale în mediile rusești*. Așa, de exemplu, „în cazul scufundării submarinului *Kursk* și a crizei din Beslan, o parte importantă din mass-media rusă a dat vina pe interferența statelor din Vest, susținând sau că *un submarin occidental a lovit nava Kursk*, sau că *serviciile secrete occidentale au fost prezente în Beslan*. De asemenea, există în Rusia o părere larg răspândită, conform căreia terorismul islamic este un instrument în mâinile celor din Vest, care consideră capacitatea nucleară sovietică încă un prim pericol și care doresc prăbușirea Rusiei”. Propaganda de genul acesta este difuzată de televiziunea națională, iar *Occidentul din nou este perceput ca fiind inamicul principal*. Prin urmare, o parte din elita politică rusească este încă ostilă Occidentului. Participanții au susținut că mass-media rusească adesea raportează existența unor relații apropiate între serviciile secrete occidentale și fundamentalismul islamic, precum și faptul că Osama bin Laden ar fi un agent CIA, iar SUA ar purta războiul în Irak pentru a reorienta terorismul islamic împotriva Rusiei.

În rândul societății rusești persistă *nostalgia* după timpurile sovietice. Deși Occidentul nu este întotdeauna perceput în termeni negativi, majoritatea populației ruse chiar fiind pentru o apropiere și pentru stabilirea unor relații prietenești cu Vestul, totuși, nu se poate afirma că, o dată cu încheierea erei războiului rece, s-a schimbat și mentalitatea sovietică a omului de rând sau a elitelor politice, mai ales a celor din rândurile fostei securități sau a armatei.

⁷ Dov Lynch, *loc. cit.*, pg.28.

⁸ Report of the conference „Where Is Russia Heading For? – Horizon 2020”, la adresa de internet <http://www.ieis.lu/frames/outer.htm>.

⁹ *Ibidem*

Quo vadis, Rusia? Schiță de analiză a obiectivelor majore și a inerțiilor politicii externe ale Federației Ruse

Mulți ruși cred încă în reintegrarea spațiului ex-sovietic, considerat spațiul „celelaltei mai extinse civilizații rusești”, ca și în crearea unui nou „stat unional”. Teritoriile fostului spațiu sovietic sunt considerate teritorii rusești, iar poporul rus, odată cu destrămarea URSS, a suferit una dintre cele mai mari diviziuni din istorie. Prin urmare, scopul strategic al politicii rusești ar trebui – afirmă unii autori – să fie refacerea națiunii ruse.¹⁰

Însuși președintele Federației Ruse, Vladimir Putin, a declarat în cadrul discursului său anual privind starea națiunii, susținut la Kremlin în aprilie 2005, că dezintegrarea URSS a fost „cea mai mare *catastrofă* geopolitică” a secolului trecut. El a mai declarat că „epidemia distrugerii” s-a extins și în detrimentul Rusiei, deoarece zeci de milioane de ruși au rămas în exteriorul Federației Ruse, iar „vechile idealuri au fost spulberate”. Președintele rus ignoră faptul că crearea URSS a însemnat moartea a zeci de milioane de oameni în lagărele sovietice, iar rușii care locuiesc în afara Rusiei au fost trimiși pe teritoriile statelor est-europene chiar de către Moscova.¹¹

Practic, Federația Rusă refuză în continuare să adopte o atitudine critică față de rolul stalinismului și a bolșevismului în Europa în secolul trecut.

Exemplificativ în acest sens este modul în care în Moscova, pe data de 9 mai 2005, a fost sărbătorită învingerea fascismului, când sub ochii a peste 50 de lideri ai statelor lumii au mărșăluit soldații, îmbrăcați în uniforme de pe timpul celui de-al Doilea Război Mondial, ținând în mână steagurile roșii cu seceră și ciocanul și portretele lui Lenin, în același timp glorificând-ul pe Stalin.

Relațiile politico-strategice ale Rusiei cu spațiul ex-sovietic

În ceea ce privește relațiile Federației Ruse cu fostele republici URSS, Rusia a declarat că *acest spațiu este zona exclusivă a intereselor sale*. Prin urmare, *Rusia este foarte sensibilă la orice perspectivă de schimbare a status quo-ului în regiunea ex-sovietică*, schimbare care ar slăbi influența tradițională a Moscovei.

Multă vreme prioritatea politicii externe rusești a fost reconcilierea spațiului CSI (Comunitatea Statelor Independente), în care Rusia întotdeauna a dorit să joace rolul de *lider unic* în formarea relațiilor politice și economice între membrii comunității. După destrămarea URSS, Federația Rusă a încercat să păstreze o influență cât mai mare asupra fostelor republici și a privit cu multă suspiciune și iritare *orice* încercare de apropiere a comunității euro-atlantice, încercând să canalizeze toate rețelele de comunicare prin Moscova.

Pe lângă proiectul mare de reintegrare a fostului spațiu sovietic, Rusia încearcă să promoveze și proiecte mai limitate, cum ar fi Comunitatea Economică Euro-Asiatică, care include Belarusia, Federația Rusă, Kazahstanul, Kirghizstanul și Tadjikistanul, și Spațiul Economic Unic, având ca membri Belarus, Federația Rusă, Kazahstanul și Ucraina (state cu cea mai mare populație rusească în afara Federației Ruse).

În ultimii ani, însă, raporturile între Federația Rusă și fostele republici CSI au suferit o schimbare. Georgia și Ucraina, prin revoluțiile sale pașnice, au demonstrat că *s-a început o a doua încercare de a democratiza – urmând un model de inspirație liberală și occidentală - zona și de a ieși sub influența Rusiei*. Și CSI

¹⁰ Vitali Tretiakov, „A început procesul noii integrări a spațiului ex-sovietic” în ZIUA, 18 octombrie 2005, www.ziua.ro/prt.php?id=186812&data=2005-10-18.

¹¹ George Coman, „Putin sovieticus”, în ZIUA, 26 aprilie 2005, la adresa de internet <http://www.ziua.net/prt.php?id=174839&data=2005-04-26>.

pare să fi pierdut rostul, mai ales că până în prezent nu s-a reușit realizarea unor proiecte importante în comun.

Evenimentele din Georgia, care s-au produs imediat după alegerile din noiembrie 2003, au fost interpretate diferit de Rusia și de comunitatea euro-atlantică. În timp ce Occidentul a susținut că revoluția din Georgia a fost pașnică și a dus la victoria democrației, Federația Rusă a interpretat evenimentele ca fiind o lovitură de stat, organizată cu sprijinul „forțelor externe”.

Vladimir Putin a călătorit de două ori în Ucraina în timpul campaniei electorale, pentru a susține candidatura lui Viktor Ianukovici. În ciuda unui proces electoral defectuos și a acuzațiilor de fraudă, Moscova a afirmat că alegerile s-au petrecut conform normelor democratice, iar Vladimir Putin s-a grăbit să-l felicite pe candidatul sprijinit pentru victorie. Acest fapt a plasat Rusia într-o opoziție deschisă cu Occidentul, care a declarat că al doilea tur al alegerilor prezidențiale nu este valabil, ceea ce a dus la organizarea celui de al treilea tur al alegerilor și la victoria actualului președinte al Ucrainei, Viktor Iușcenko.

Rusia a criticat interferența Occidentului în afacerile interne a unor state independente, deși singură a recurs la acest procedeu în nenumărate rânduri. Federația Rusă încearcă să asigure ca fostele republici sovietice să fie conduse de lideri folositori și favorabili Moscovei.

În nenumărate rânduri Rusia a fost criticată pentru acțiunile sale în Cecenia, unde încearcă să stabilizeze situația prin utilizarea forței, adesea fără discernământ. În prezent, Federația Rusă nu acceptă nici o critică asupra politicii sale în Cecenia, declarând că aceasta este o problemă internă a statului, chiar dacă în regiune s-au raportat nenumărate încălcări ale drepturilor omului, provocate și de lipsa de disciplină în rândurile armatei federale. În anul 2000, Rusia, folosind dreptul de veto, a blocat emiterea poziției oficiale a OSCE care critica acțiunile Federației Ruse în Cecenia. Iar în decembrie 2002, din nou folosind dreptul de veto, Rusia a interzis reînnoirea misiunii OSCE în Cecenia.

În Rusia se vehiculează o *supoziție conform căreia luptătorii ceceni sunt folosiți de Occident pentru a submina poziția Federației Ruse în regiunea Caspică*, bogată în petrol. Acest fapt a fost susținut indirect și de Vladimir Putin, când acesta, în discursul său din 4 septembrie 2004, a sugerat că teroriștii sunt sprijiniți de cei care caută să diminueze rolul Rusiei ca putere nucleară și care vor să anexeze anumite părți din teritoriul rusesc¹².

Pe teritoriul ex-sovietic Federația Rusă susține politic, economic și militar mai multe regimuri separatiste, ca cel din Transnistria, Abhazia, Osetia de Sud și Adjaria. Deși, atât comunitatea euro-atlantică, cât și Moldova și Georgia au încercat să internaționalizeze soluționarea conflictelor, Rusia s-a opus acestor încercări, preferând să se mențină în câmpul acțiunilor bilaterale. Dacă Federația Rusă dorea rezolvarea acestor conflicte înghețate, aceasta ar fi sprijinit intențiile exprimate de Ucraina și Moldova de a institui un control al traficului ilegal care se desfășoară prin granița cu Transnistria. Iar în Osetia de Sud ar fi cooperat cu Georgia pentru a controla tunelul care trece de la Osetia de Nord rusească la Osetia de Sud, teritoriu ce aparține Georgiei. Când în iulie 2004 conflictul din Osetia de Sud a luat amploare, președintele Georgiei, Mihail Saakashvili, a cerut ca numărul observatorilor OSCE în zonă să fie mărit. Această inițiativă a eșuat, mai ales pentru că Moscova a declarat că propunerea

¹² Dmitri Trenin, „Russia and anti-terrorism”, în Dov Lynch (ed.), „What Russia sees”, *Chaillot Papers* No. 74, January 2005, p. 112, la adresa <http://www.iss-eu.org/chaillot/chaill74.pdf>.

Quo vadis, Rusia? Schiță de analiză a obiectivelor majore și a inerțiilor politicii externe ale Federației Ruse

este irealizabilă. În august 2004, Mihail Saakashvili a propus organizarea unei conferințe internaționale despre Osetia de Sud. Moscova s-a opus și acestei propuneri, argumentând că nu este necesară schimbarea mecanismului de soluționare a conflictului.

Pe de o parte, Rusia se arată preocupată de rezolvarea conflictelor dar, pe de altă parte, blochează și critică orice altă inițiativă care, de fapt, nu convine intereselor sale. Situația creată este văzută de Rusia ca un joc cu sumă zero ce se desfășoară între aceasta și comunitatea euro-atlantică pentru câștigarea influenței în fostul spațiu sovietic. Rusia încearcă să mențină cât mai multe poziții. Pierderea acestora ar însemna pierderea statutului de mare putere. Ar însemna și pierderea unor enclave în proximitatea geografică a Uniunii Europene și NATO.

Relațiile Rusiei cu organizațiile internaționale de securitate

În relațiile sale cu partenerii occidentale, Rusia, în primul rând, încearcă să își asigure accesul egal la structurile decizionale, mai ales în sfera securității.

Astfel, Consiliul Permanent Comun (*Permanent Joint Council*) Rusia-NATO a fost creat pentru a aborda în comun problemele politice și de securitate în Europa. Rusia a exprimat dorința să participe la adoptarea deciziilor în privința aspectelor de securitate. Însă, deși avea dreptul să exprime propria poziție asupra problemelor concrete, nu avea puterea să blocheze deciziile luate de organizația nord-atlantică.

Consiliul Permanent Comun nu a dus la realizarea scopurilor inițial propuse. Pentru a liniști nemulțumirile crescânde ale Rusiei, în mai 2002 a fost creat Consiliul NATO – Federația Rusă, al cărui scop era să asigure o și mai mare cooperare și consultare între părți. Rusia și NATO, conform prevederilor, erau parteneri egali, lucrând împreună la decizii și acțiuni comune, pe baza consensului. Acest mecanism era exact ceea ce își dorea Rusia. Însă, *intențiile au rămas în continuare la un nivel declarativ, neînregistrând rezultate practice concrete.* NATO în continuare și-a păstrat autonomia decizională.

Scopul Federației Ruse este să prevină ca NATO să devină singurul factor decisiv în ceea ce privește securitatea europeană.

Asemănător, Rusia a primit cu un mare entuziasm intenția Uniunii Europene de a crea o „Politică Europeană de Securitate și Apărare” (PESA), crezând că aceasta va fi un mecanism de securitate european, care va contrabalansa puterea NATO și mai ales cea a SUA, și în care Federația Rusă va putea lua parte cu drepturi egale. Acest fapt dovedește că Rusia nu a înțeles scopul adevărat al PESA, care a fost creată strict ca un instrument al politicii externe a Uniunii Europene în vederea gestionării situațiilor de criză.

Desigur, Rusia se teme ca PESA să nu fie utilizată împotriva acesteia la un moment dat, pentru că, ceea ce Moscova poate să considere a fi o problemă internă, pentru UE poate să însemne o criză internațională și să necesită intervenție. Prin urmare, *Rusia caută să creeze mecanisme comune de luare a deciziilor, să stabilească reguli și limite a utilizării de forță și să elaboreze principii comune pentru operațiunile de menținere a păcii și mai ales a intervenției umanitare.*

În mod similar, Federația Rusă și-a exprimat îngrijorarea față de limitarea funcțiilor OSCE la problemele umanitare, concept asupra căruia Rusia este critică în mod deosebit. *Rusia a acuzat că OSCE s-a transformat într-un instrument de interferență în treburile interne ale statelor.*

Pentru Rusia OSCE și ONU sunt două organizații cu orizont internațional și preocupări în domeniul securității, în care aceasta se bucură de greutate în luarea deciziilor prin dreptul la veto de care dispune. Astfel, interesul Rusiei este ca aceste două organizații să fie în continuare puternice, acoperind o arie cât mai largă de probleme, mai ales cele legate de securitate. *Federația Rusă se opune oricăror încercări de reformă a Consiliului de Securitate al ONU, care ar submina poziția prioritară a celor cinci membri permanenți.* Propunerile de reformă a Federației Ruse privesc modalitățile prin care ar putea fi crescut rolul ONU în afacerile internaționale, considerând că organizația ar trebui să dețină prioritate în autorizarea operațiunilor care folosesc forța. În același timp, Rusia caută în cadrul organizației să definească parametrii dreptului unui stat la autoapărare, pentru a împiedica posibilitatea statelor de a folosi forța în acest sens, cum s-a întâmplat cu invazia SUA în Irak.

Relațiile Rusiei cu Uniunea Europeană

La începutul anilor '90, relațiile între Vest și Federația Rusă erau pline de entuziasm. Rusia, sub conducerea lui Boris Elțin, căuta să se alătore cât mai repede comunității statelor civilizate, exprimând dorința să adopte reforme economice și sociale radicale. Părea că Rusia a luat calea democrației. Occidentalul a crezut că Rusia va reuși să treacă rapid prin tranziție și să aplice toate reformele necesare.

Însă, pe parcursul timpului, ambele părți și-au dat seama că lucrurile nu se petreceau așa cum au așteptat părțile la început. Criza economică din anul 1998, ca și evenimentele tragice din Cecenia în toamna anului următor, au arătat că Rusia nu se transforma așa de rapid precum se așteptau partenerii occidentali. Și Federația Rusă insista asupra faptului că problema drepturilor omului este o chestiune internă, *evitând să facă referiri la existența valorilor comune ca bază pentru relațiile sale cu Occidentul.* Rusia a fost dezamăgită de faptul că Vestul nu a venit cu ajutoare economice substanțiale, că nu a inclus Federația Rusă în structurile politice și de securitate europene, dar mai ales de faptul că NATO și-a continuat existența, chiar acceptând noi membri din fostul lagăr socialist.

În cadrul Consiliului European din Madrid, care a avut loc în decembrie 1995, Uniunea Europeană a adoptat prima strategie privind relațiile UE-Rusia, care susținea că „*bunele relații între UE și Rusia democratică sunt esențiale pentru stabilitate în Europa*”. Astfel, UE a oferit Rusiei un parteneriat pentru a facilita trecerea acesteia către democrație, economia de piață și respectarea drepturilor omului. Prin acest pas Uniunea Europeană a sperat să „consolideze pacea, stabilitatea și securitatea” și să integreze Rusia în „comunitatea națiunilor libere și democratice”, ceea ce ar permite evitarea noilor diviziuni în Europa.¹³

Occidentul se temeă că, dacă Rusia s-ar fi simțit exclusă și izolată, aceasta ar putea respinge tranziția către o societate democratică și reveni la vechiul model autoritar.

În prezent, se pare că Rusia și Uniunea Europeană se află într-o stare de ambiguitate, neștiind ce să facă una cu cealaltă. Ambele părți sunt conștiente că trebuie să găsească un mod de a conviețui împreună pe același continent și că un parteneriat strategic ar fi convenabil, atât Rusiei, cât și UE. Însă, *ambelor parteneri le lipsește o viziune geo-politică comună asupra relației.*

¹³ Hiski Haukkala, *op.cit.*, p.12.

Uniunea Europeană și Rusia declară că dialogul și cooperarea lor este un succes. Însă, în realitate, declarațiile politice au rămas fără pași concreți către realizarea unui parteneriat strategic.

La data de 10 mai 2005, în cadrul întâlnirii la nivel înalt din Moscova, UE și Rusia au semnat patru *Foi de Parcurs* privind spațiul economic comun, spațiul comun de libertate, securitate și justiție, spațiul comun de securitate externă și spațiul comun de cercetare, educație și cultură. Prin semnarea acestui document s-a vrut revigorarea relațiilor între părți, mai ales că Acordul de Cooperare și Parteneriat, semnat în 1994, nu a dus la rezultate substanțiale. O analiză mai atentă a acestui nou acord dezvăluie faptul că și acesta este lipsit de substanță și proiecte concrete, acțiunile fiind exprimate în termeni de „dialog” și „cooperare”. *Se pare că nici una dintre părți nu vrea să abordeze problemele existente în esență.*

La data de 21 ianuarie 2005, în Moscova a avut loc o dezbatere a cărei scop era să analizeze situația în care se află relațiile între Federația Rusă și Uniunea Europeană. În calitate de experți au participat eminenți specialiști ruși din domeniul relațiilor cu UE, reprezentanții ministerelor (Administrația Prezidențială, Ministerul de Interne, Ministerul Dezvoltării Economice și a Comerțului, Ministerul Transporturilor) și a mediilor de afaceri. Dintre toți participanții, 80% au fost de acord cu posibilitatea ridicării problemei integrării Rusiei în UE în perspectivă (15-20 de ani), deoarece acestea îi va fi greu să se dezvolte și chiar să supraviețuiască în mediul internațional prezent – ca și în cel viitor – doar pe cont propriu. Participanții la dezbatere au fost de părere că marea majoritate a statelor din Vestul și Sud-Vestul fostei URSS vor intra în zona de influență euro-atlantică sau a UE¹⁴.

După părerea experților, în mod real există numai două modele posibile a relațiilor cu UE¹⁵: 1) scopul strategic al Rusiei în relațiile cu UE este integrarea, ai cărei punctul final poate deveni intrarea în Uniunea Europeană; 2) cooperare, fără elemente integraționiste formale (cum ar fi adoptarea legislației conformă cu cea europeană), între două centre de putere independente, aparținând societății națiunilor civilizate. Participanții au exprimat părerea că, având în vedere criza demografică prin care trece Rusia, dependența economică și rămânerea în urmă a dezvoltării sectorului științifico-tehnic, rolul Federației Ruse, ca un centru independent de putere globală, va diminua semnificativ.

De asemenea, au existat și participanți care au fost de părere că „trecerea la un nivel mai înalt de integrare cu Uniunea Europeană este rezonabilă numai dacă aceasta va duce la dobândirea statutului de membru al UE cu drepturi depline. Iar acest statut este contraproductiv intereselor de lungă durată ale Federației Ruse ca putere de semnificație mondială. Datorită mentalității și a culturii politice, Rusia nu ar fi în stare să accepte poziția 'liderului printre mulți alți lideri' în UE”¹⁶.

Deși cei care au susținut această părere au fost în minoritate, majoritatea participanților au fost de acord că, pe termen mediu și chiar pe termen lung, Rusia nu va putea menține de una singură rolul său global.

Participanții au fost de părere că cel mai mare obstacol în vederea rezolvării incertitudinilor și a crizei de încredere între Rusia și UE, sunt diferențele de valori între cele două societăți, dar mai ales între elite.

¹⁴ S. A. Karaganov (coordonator), *Situațiunii analiz – oțnoșeniia Rossii i Evropeiskogo Soiuzu: sovremennaiia situaiia i perspektivii*, Moskva, 2005, p. 7.

¹⁵ *Ibidem*, p. 15.

¹⁶ *Ibidem*, p. 17.

În loc de concluzie

Politica externă a Federației Ruse se caracterizează prin *încercarea* de a trece de la *statutul unui obiect* al schimbărilor internaționale la *statutul unui subiect activ* și capabil să influențeze cursul noilor tendințe în favoarea sa. Însă, până în prezent, metodele utilizate de Rusia de a se impune pe plan internațional nu au dat rezultate dorite.

Și aceasta mai ales datorită faptului că *Rusia merge în același timp în două direcții total opuse*. Pe de o parte, aceasta exprimă dorința de a se alinia la comunitatea euro-atlantică, să facă parte din instituțiile internaționale importante, mai ales cele de securitate, iar pe de altă parte, Federația Rusă exercită presiuni de ordin politic și economic asupra fostelor republici sovietice și se îndepărtează tot mai mult de respectarea valorilor democratice în ordinea sa internă.

Această politică inconsecventă și ambiguă, până în prezent, nu a adus rezultate vizibile Federației Ruse. Se pare că tactica de intimidare, adoptată recent de Rusia, este aceea de *șantaj în ceea ce privește livrarea gazului natural*. În acest context Federația Rusă ar trebui să se întrebe dacă *vrea să devină un partener necesar și dorit, sau unul nedorit dar necesar*. Prin care dintre aceste două atitudini Rusia ar putea să rezolve criza de încredere cu partenerii din Vest și să creeze cu aceștia o relație care să nu se limiteze la proiecte conjuncturale de scurtă durată?

Federația Rusă conștientizează că are nevoie de ajutorul Occidentului pentru a moderniza și transforma economia rusească, fapt care ar putea ajuta Rusia să dobândească din nou statutul unei mari puteri la care aspiră. *Nici în interesele Occidentului nu este ca Rusia să rămână un stat slab, unde se dezvoltă și înfloresc infracționalitatea. Însă, un stat rusesc puternic și eficient în mâinile unui lider cu ambiții imperialiste și anti-occidentale, poate constitui un pericol la adresa statelor suverane*. Astfel, crearea unui stat eficient în Rusia trebuie să fie dublată de dezvoltarea instituțiilor democratice și a societății civile. Acest scop nu poate fi realizat prin izolarea sau constrângerea Rusiei ci numai prin implicare și sprijinul acordat societății civile, politice și economice rusești.

În prezent, se vorbește despre *soft security threats* din partea Rusiei, care implică crima organizată, traficul de droguri, arme și ființe umane, imigrația ilegală, controlul tehnologiilor nucleare, poluarea mediului și răspândirea bolilor. Pentru a contracara și a preveni răspândirea acestor probleme, Occidentul și Federația Rusă trebuie să colaboreze.

În continuare *Federația Rusă abordează relațiile internaționale din perspectiva învingătorului și a învinsului*, considerând că există un inamic care caută distrugerea puterii Moscovei. În continuare, Rusia caută un *vinovat* pentru problemele cu care ea se confruntă, în loc să adopte reforme economice și sociale *radicale*. Din răspuțeri, Federația Rusă încearcă să păstreze cât mai multe poziții în fostul spațiu sovietic. Dar este aceasta o tactică a puternicului sau, mai degrabă, vorbim despre ultimele răsufări ale unui *fost imperiu*?

Vor trece zeci de ani până când mentalitatea rușilor față de vecinii săi și față de Occident se va schimba. Dar, să nu uităm, tot atâtea decenii sunt necesare și pentru a schimba mentalitatea Occidentului față de Rusia.

Studiul care urmează aparține unui cercetător care lucrează, de ani buni, în cadrul unuia dintre institutele Academiei Române. Încă din a doua jumătate a deceniului trecut, autorul a decis să-și concentreze eforturile profesionale înspre mai buna înțelegere a evoluțiilor deja încheiate, dar și a perspectivelor viitoare ale Uniunii Europene. Între dimensiunile importante ale UE se află, desigur, și acelea privind preocupările pentru securitate și apărare comune. Aceste preocupări, extrem de actuale astăzi, au însă rădăcini adânci, în perioada Războiului Rece.

Tentative de creare a unui sistem european de securitate și apărare în perioada Războiului Rece

Ioan Codruț LUCINESCU

„Guvernul francez consideră că realizarea planului carbune-oțel va permite opiniei publice să se obișnuiască cu ideea unei comunități europene înainte de a fi abordată chestiunea atât de delicată a apărării... Evenimentele mondiale nu ne permit o perioadă de răgaz... trebuie să creăm, pentru apărarea comună, o armată europeană atașată instituțiilor politice ale Europei unite”, sunt cuvintele rostite de primul ministru francez René Pleven în fața Adunării Naționale la 24 octombrie 1950. Astfel, omul politic francez aducea în discuția opiniei publice europene un subiect deosebit de important pentru viitorul unei Europe aflate la începutul unui lung proces de reconstrucție după terminarea conflagrației mondiale. De altfel, din cauza slăbiciunii statelor europene și a uriașei amenințări sovietice, rolul principal în securitatea europeană a revenit după 1945 Statelor Unite și Alianței Nord-Atlantice, în care americanii dețineau rolul hotărâtor.

Ca urmare a Tratatelor de la Roma, construcția europeană s-a concentrat preponderent pe aspectele economice, iar timp de peste patru decenii de integrare europeană, subiecte ca *apărarea și securitatea europeană* nu și-au găsit loc în tratatele europene. Într-un astfel de context, Zbigniew Brzezinski a numit Europa „un protectorat militar de facto al SUA”.

Ieșite epuizate din al doilea război mondial, o serie de state europene au realizat repede că și-au pierdut statutul de mari puteri globale, fiind incapabile să asigure forța militară necesară menținerii imperiilor coloniale în Asia, Africa și Orientul Mijlociu și, mai mult, având nevoie de masiva prezență militară americană pe vechiul continent pentru asigurarea propriei securități. În pofida acestei tendințe dominante, ideea apărării și securității comune nu a dispărut din preocupările liderilor politici și societăților civile europene, fiind permanent prezentă, mai mult sau mai puțin manifest, ca o provocare la adresa supremației americane în asigurarea securității bătrânului continent.

Astfel, la 11 august 1950, în cadrul celei de-a V-a sesiuni a Adunării Consultative a Consiliului Europei, *Winston Churchill propune crearea imediată a unei Armate*

Europene Unite, sub control democratic european și care să acționeze în colaborare deplină cu SUA și Canada; în același timp, Germania Federală urma să primească asigurări în privința securității și libertății teritoriului ei.

Eforturile timpurii de a crea o organizație militară europeană au fost concretizate într-o formulă care astăzi, paradoxal, după cinci decenii de construcție europeană, pare încă departe de a căpăta consistență. La 26 mai 1952, la Paris, era semnat de guvernele Franței, Germaniei Federale, Italiei și statelor Benelux *Tratatul care instituia Comunitatea Europeană de Apărare*, continuare pe un plan superior a Tratatului de la Bruxelles din 1948; era astfel creată o organizație supranațională cuprinzând un Comisariat, un Consiliu de Miniștri, o Curte de Justiție, o Curte de Justiție, o Adunare Parlamentară. Trupele europene erau direct subordonate unei autorități militare europene dotate cu puteri proprii (ministru european al apărării, un buget militar european comun și sub controlul Adunării Parlamentare Europene), ale cărei competențe le reproduceau în plan militar pe cele ale Înaltei Autorități a Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului (CECO)¹.

Ceea ce astăzi pare încă o utopie a fost, în realitate, pe punctul de a se produce în urmă cu aproape jumătate de secol. Federația Europa (către care nu părem a ne îndrepta) era discutată cu toată seriozitatea în parlamentele și guvernele Celor Șase. Un accident istoric a schimbat însă destinul continentului. Stalin a murit și Războiul din Coreea s-a încheiat; factorul de coeziune reprezentat de presiunea externă părea să se diminueze. Prin urmare, în august 1954, în Adunarea Națională Franceză, o stranie alianță a gaulliştilor și comuniștilor a reușit să respingă ratificarea Tratatului instituind Comunitatea Europeană de Apărare.

Începând cu anii '50, în societățile occidentale au fost introduse două teme conexe, care s-au aflat permanent în centrul dezbaterilor și evoluțiilor ulterioare: pe de-o parte dorința statelor europene de a avansa pe calea integrării politice la nivel continental, inclusiv în domeniul militar, pe de parte, și recunoașterea caracterului *indispensabil* al angajamentului strategic american, a puterii militare americane și a alianței politico-militare conduse de americani – NATO – pentru securitatea europeană, pe de altă parte. Aceste teme inseparabile au fost mai mult sau mai puțin compatibile în evoluția postbelică, iar în anumite perioade, ca și în prezent, au constituit sursa unor importante tensiuni între cele două părți ale comunității nord-atlantice.

Concret, o primă etapă a proiectului unei *Europe a apărării* (având însă obiective și mijloace mult mai modeste decât preconizata Comunitate Europeană de Apărării) a fost marcată de semnarea, la 17 martie 1948, la Bruxelles a Tratatului de apărare colectivă de către Franța, Marea Britanie, Belgia, Olanda și Luxemburg. Preambulul tratatului formulează drept scop garantarea reciprocă „a securității statelor semnatare și angajamentul ferm al acestora de a lua toate măsurile necesare în cazul revenirii Germaniei la o politică de agresiune”. În continuare, la articolul 5, se stipulează: „statele semnatare se obligă să acorde tot ajutorul militar și toată asistența ce le stau în putere, oricărui stat membru care ar face obiectul unui atac armat în Europa”².

Ulterior, la 23 octombrie 1954, în urma semnării Acordurilor de la Paris, ce modificau Tratatul de la Bruxelles pentru a permite aderarea foștilor inamici în condiții acceptabile pentru vecinii săi, celor cinci state semnatare li s-au adăugat Italia și Germania Federală, noua organizație primind denumirea de *Uniunea Europei Occidentale (UEO)*.

¹ *Tratatul Uniunii Europene*, București, Editura Lucretius, 1997, p. 9.

² Vitaly Zhurkin, *European Security and Defence Policy: Past, Present and Probable Future*, la <http://www.iip.at/publications/ps/0303zhurkin.html>

În conformitate cu Acordurile de la Paris³, obiectivele organizației nou create erau: promovarea drepturilor fundamentale ale omului și a celorlalte principii proclamate prin Carta Națiunilor Unite; apărarea democrației; întărirea legăturilor economice, sociale și culturale; constituirea în Europa Occidentală a unei baze solide pentru reconstrucția economiei europene; oferirea de asistență militară statelor membre supuse agresiunii și promovarea unității și încurajarea integrării progresive a Europei. De asemenea, articolul IV stipula că „Părțile Contractante și organele stabilite de ele vor lucra în strânsă cooperare cu NATO”; astfel, s-a confirmat opțiunea pentru apropierea decisivă a organizației de Alianța Nord-Atlantică, mai ales că, în plan militar, structurile operaționale și statul major general al forțelor UEO, de la Fontainebleau și Versailles, au fost transferate în competența NATO. Prin urmare, deposedată de dreptul de a-și dezvolta orice fel de structuri militare autonome, pentru o lungă perioadă de timp UEO nu s-a manifestat pe scena europeană.

Ulterior, în anul 1961, politicianul francez Christian Fouchet a propus crearea unei *Uniuni Politice Europene*, guvernată de principii interguvernamentale, pentru coordonarea politicilor externe ale statelor membre, o Comisie Politică Europeană urmând a-și avea sediul la Paris. Planul Fouchet a fost respins de partenerii comunitari ai Franței, fiind perceput ca un complot gaullist pentru subminarea Comunităților Europene.

La 22 februarie 1963, președintele francez Charles de Gaulle și cancelarul vest-german Konrad Adenauer au semnat, la Palatul Elysée, un *tratat care prevedea o importantă cooperare între Franța și Germania în ceea ce privește politica externă, securitatea și apărarea*⁴. Potrivit acestui tratat, urma ca șefii de state și de guverne, miniștrii și șefii statelor majore din cele două țări să se întâlnească periodic.

Cooperarea nu se limita doar la aceste aspecte, ci cuprindea și unele prevederi în ceea ce privește educația și tineretul. Fiecare dintre cele două țări se angaja să introducă în sistemul de învățământ limba partenerului, să organizeze schimburi între tineri și o colaborare fructuoasă în domeniul științific.

Acest tratat nu a fost primit de toată lumea cu entuziasm, pe de o parte, datorită perspectivei de a se instaura o relație privilegiată între Franța și Germania Federală, în detrimentul intereselor Statelor Unite și, pe de altă parte, din cauza refuzului lui de Gaulle de a accepta aderarea Marii Britanii la Comunitatea Economică Europeană. După unele discuții, s-a adăugat un preambul prin care se reafirma apartenența RFG la NATO, se insista pe legătura germană cu Statele Unite, se reafirma dreptul la autodeterminare al poporului german și se evoca intrarea Angliei în CEE.

Tratatul de la Elysée consemna începutul unei noi ere în istoria Europei. Se constituia deja entitatea de bază a viitoarei Uniuni Europene, se punea capăt unei rivalități seculare și se creau bazele integrării europene. La acest tratat s-au adăugat două Protocoale, semnate în 1988 de François Mitterand și Helmut Kohl, care instituiau un *consiliu franco-german de apărare și de securitate* și un *consiliu economic și financiar*⁵.

La sfârșitul anilor '50, generalul de Gaulle, fidel concepției sale privind rolul important pe care Europa în general și Franța în special, ar trebui să-l joace pe arena

³ Liviu Mureșan, Adrian Pop, Florin Bonciu, *Politica europeană de securitate și apărare – elemente de influențare a acțiunilor României în domeniul politicii de securitate și apărare*, București, Institutul European din România, 2004, p. 15.

⁴ Gheorghe Văduva, Mihai Dinu, *Strategia europeană a integrării*, București, Editura Universității Naționale de Apărare, 2005, p. 10-11.

⁵ *Ibidem*

internațională, ascute contradicțiile cu partenerii anglo-saxoni. În viziunea sa, Europa trebuia să aparțină europenilor; tratatul franco-german consolida relațiile între cele două state și punea un serios fundament procesului european. Bunele relații cu vecina sa îi înlesneau Parisului o politică independentă, chiar dacă Germania Federală rămâne comunitară și atlantistă în același timp. Considerând că Europa trebuie să depășească stadiul de blocuri militare și să devină „Europa de la Atlantic la Urali”, președintele francez încearcă o politică externă proprie în interiorul NATO. Încă de la discursul său de investitură din 1 iunie 1958, de Gaulle exprima dezideratul unui raport de forțe echilibrat în Alianța Nord-Atlantică. În acest scop, el adresează un memorandum președintelui american Eisenhower, în care se propune „crearea unei organizații tripartite, abilitată să ia decizii împreună în probleme care interesează lumea” (SUA, Franța și Marea Britanie)⁶. Ideile sale nu au fost însă agreate nici la Washington și nici la Londra, unde au fost considerate nimic altceva decât o pretenție nejustificată a francezilor de a fi egali cu SUA și Marea Britanie.

Au eșuat, de asemenea și încercările din anii 1960-1962 de creare a unei forțe nucleare europene, aproximativ echivalentă cu contribuția nucleară americană în cadrul Alianței, pentru transformarea organizației într-un parteneriat mai echitabil. Această forță europeană distinctă ar fi presupus existența unei autorități europene care să o controleze, dar deși europenii ar fi dorit să dispună de astfel de capacități, nu au fost capabili să ajungă la un consens, în condițiile în care exista și o opoziție puternică din partea Uniunii Sovietice.

La 23 iulie 1964 președintele Franței constata că „repartiția lumii în două blocuri răspunde din ce în ce mai puțin situației reale”; în februarie 1965 Parisul accepta oferta Moscovei ca cele două state să-și armonizeze politica în Asia de sud-est, urmează vizite la Moscova, Varșovia și București, iar în 1966, într-un discurs ținut în capitala Cambodgiei, generalul de Gaulle critică angajamentul militar american în Vietnam.

Actul major al disputei franco-americane are loc la 7 martie 1966, când Franța se retrage din structurile militare ale NATO, dar rămâne membră în Consiliul Nord-Atlantic. În urma retragerii Franței, sistemul de securitate militară a Europei Occidentale rămâne fidel Americii; în schimb, la inițiativa britanicilor, se constituie un „grup european în Alianță” (Eurogroup), fără personalitate juridică, o organizație care va promova cooperarea europenilor în unele sectoare militare: Eurotrain (instrucție militară), Eurolog (logistică), Euromed (medicina militară), Eurocom (telecomunicații) etc.⁷

Apărarea europeană, spunea Pierre Hassner, trebuie considerată nu ca un „răspuns imediat la o amenințare militară urgentă și precisă”, ci ca un „test, reînnoit tot timpul, al priorităților respective ale europenilor, al voinței lor de uniune, al voinței și capacității lor de a refuza veto-urile externe ... Ce poate fi mai nerealist decât să presupui o Europă realistă ?”

De asemenea, în perioada imediat următoare intervenției în forță a trupelor Tratatului de la Varșovia ce a pus capăt experimentului reformist al „Primăverii de la Praga” (august 1968), ministrul britanic al Apărării, Denis Healey a propus „constituirea unui nucleu european” sau a unei „entități europene” în cadrul NATO, considerând că „Europa Occidentală poate să-și asigure, la un cost acceptabil, o apărare și un factor de descurajare adecvat (...) să-și dobândească o identitate proprie”. Preconizat la sfârșitul anului 1968 și începutul anului 1969, „nucleul european”

⁶ Octav Bibere, *Uniunea Europeană între real și virtual*, București, Editura ALL, 1999, p. 43.

⁷ *Ibidem*, p. 44.

ce urma să se constituie în cadrul NATO ar fi trebuit să se întemeieze în viziunea de atunci a Londrei, pe cooperarea strânsă dintre Marea Britanie și R.F. Germania⁸.

În cele din urmă, recunoașterea faptului că proiectul construcției europene va fi incomplet fără o dimensiune de politică externă și de securitate, a generat Comunicatul final al summitului de la Haga (1-2 decembrie 1969) al șefilor de stat și de guvern ai Comunității Europene, ce reafirma imperativul consolidării legăturilor politice dintre membrii săi. Pe această bază, în anul următor, la reuniunea miniștrilor de externe ai țărilor membre ale Comunității Europene de la Luxemburg (20 iulie 1970), a fost prezentat *Raportul Davignon*, care marca începutul *Cooperării Politice Europene (CPE)*. La baza acesteia, raportul așeza trei principii fundamentale: conferirea unei forme tangibile voinței de uniune politică a statelor membre; introducerea în sfera politică a unor dezvoltări similare politicilor comune deja implementate în alte sfere ale integrării și asumarea de către Europa a responsabilităților mondiale corespondente rolului său crescând și coeziunii sale sporite. Cooperarea viza exclusiv sfera politicii externe, fiind menită a facilita, într-o vreme când preferințele americane *dominau* politica externă occidentală, schimbul de opinii între miniștrii europeni de externe și armonizarea pozițiilor acestora și a consolida, pe această cale, solidaritatea statelor membre în probleme majore de politică internațională. Între altele, *Raportul Davignon* propunea miniștrilor de externe elaborarea unui al doilea document care să evalueze rezultatele obținute prin procesul de consultare politică dintre țările membre⁹.

Drept urmare, la 23 iulie 1973, la reuniunea de la Copenhaga a șefilor de state sau guverne ale Comunităților Europene a fost prezentat *al doilea Raport Davignon* asupra cooperării politice, ce sublinia necesitatea ca *Europa să se prezinte ca o entitate distinctă pe arena mondială*, mai ales în negocierile internaționale, să identifice poziții comune asupra marilor probleme ale vieții internaționale și să țină seama de consecințele acestora asupra politicii internaționale. Un deceniu mai târziu, Declarația solemnă a Consiliului European de la Stuttgart (19 iunie 1983) marca o serie de pași înainte în sfera CPE printr-un șir întreg de decizii referitoare la: intensificarea consultării dintre statele membre; dezvoltarea progresivă și definirea unor principii și obiective comune și identificarea unor interese comune; coordonarea pozițiilor statelor membre privitoare la aspectele politice și economice ale securității și cooperarea mai strânsă dintre misiunile diplomatice ale acestora în țări terțe¹⁰.

În ansamblu, se poate spune că în perioada 1970-1986 diplomația europeană occidentală a experimentat, prin intermediul CPE, *un incipient proces de armonizare a pozițiilor în domeniul politicii internaționale, în baza unor acorduri informale*, care nu au necesitat implementarea unor structuri permanente.

Actul Unic European, semnat la Luxemburg în 1986, a consacrat oficial, prin unul din titlurile sale (III), cooperarea europeană în materie de politică externă și a înființat un *Secretariat CPE*. Cu toate acestea, Actul Unic nu făcea referire la o „politică externă comună”, păstrând o anumită ambiguitate în ceea ce privește repartizarea competențelor în domeniu între Comunitățile Europene și Cooperarea Politică Europeană.

⁸ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (AMAE), fond Problema 23/9V3, vol. 3/1969, f. 54-61.

⁹ "Davignon Report on Political Cooperation, Luxemburg, 20 July 1970", în *European Union Foreign, Security and Defence Policy. Basic Documents*, compiled and edited by Dr. Călin-Radu Anuța and Zsuzsa Bereschi, Romanian Institute of International Studies „Nicolae Titulescu”, Bucharest, 2003, p.2 0-21.

¹⁰ "The Solemn Declaration of Stuttgart, 19 iunie 1983", în *European Union Foreign, Security and Defence Policy. Basic Documents*, p. 26-27.

În raportul care îi poartă numele, premierul belgian Leo Tindemans, este de părere că o *Uniune Europeană rămâne incompletă atât timp cât nu va avea o politică de apărare comună*. La momentul respectiv, decembrie 1975, au fost considerate drept obstacole în calea realizării unei apărări comune europene, următoarele cauze¹¹:

- divergențele franco-britanice făceau *imposibilă* crearea unei forțe nucleare europene, fără de care structurile militare continentale nu ar fi avut ponderea și credibilitatea necesare;

- dificultățile tehnologice și juridice datorate interzicerii transferurilor de tehnologie nucleară militară americană către aliații săi (Legea Mac Mahon votată de Congresul S.U.A. în anul 1946);

- divizarea diplomatică a statelor europene în ceea ce privește obiectivele comune;

- constrângeri economice și psihologice, în special în ceea ce privește mărirea cheltuielilor militare (conform specialiștilor, statele europene ar fi trebuit să cheltuiască în plus aproximativ 80 de miliarde de dolari anual), fapt imposibil datorită reticenței opiniei publice continentale;

Speranțele pentru întreprinderea unor demersuri concrete (care însă nu s-au materializat), apăreau totuși din perspectiva următoarelor posibilități:

- garanția nucleară americană pe termen mediu;

- instalarea unui sistem european de apărare convențională, prin utilizarea noilor „arme ghidate cu precizie”;

- avantajul tehnologic al forțelor europene occidentale față de cele ale Pactului de la Varșovia;

- folosirea armelor nucleare franceze și britanice în măsura în care se ajunge la o coordonare în desemnarea vectorilor și utilizarea acestora, care ar putea contribui la creșterea descurajării eventualului adversar;

- aplicarea măsurilor care privesc, pe termen scurt, transformarea industriilor europene de armament într-un element constitutiv al apărării comune¹².

În privința problemelor de securitate și cooperare, odată cu elaborarea *Actului Final de la Helsinki* (1975), securitatea continentului european devine fondul cooperării politice între statele CEE și subiectul diverselor sesiuni ale Consiliului European, care sesizează importanța relațiilor Est – Vest. În Declarația Consiliului European de la Dublin¹³, din 4 decembrie 1984, cele zece state membre CEE recunosc că „au o responsabilitate privind pacea și stabilitatea în Europa și securitatea populațiilor lor. Ei estimează că opera de construcție europeană pe care o întreprind și pe care o continuă cu hotărâre are din acest punct de vedere o valoare eminentă... se declară decizi să mențină și să-și intensifice contribuția la ameliorarea raporturilor între Est și Vest”.

Impulsurile reactivării Uniunii Europene Occidentale apar la începutul anilor '80, în contextul preocupărilor Comunității Europene față de politica de apărare comună și al manifestării tendinței statelor europene de a crea *pilonul european în cadrul NATO*. Prima acțiune concretă în acest sens este elaborarea din inițiativa președintelui François Mitterand, a „Memorandumului Franței” cu privire la UEO și trimis guvernelor

¹¹ Charlotte Bretherton and John Vogler, *The European Union as a Global Actor*, Routledge, London and New York, 1999, p. 225.

¹² *Ibidem*

¹³ John Maslen, „The European Community's Relations with the State-Trading Countries of Europe, 1984-1986”, *Yearbook of European Law*, no. 6, 1986, p. 330.

statelor membre. Ideea documentului este că „U.E.O. este singura instanță europeană competentă în materie de apărare”. Rezultatul a fost mai mult decât modest, constând doar în reactivarea Consiliului de Miniștri al UEO, alcătuit din miniștrii de externe și miniștrii apărării din statele membre.

Practic, tot în interiorul NATO survin anumite inițiative notabile și anume apariția conceptului de *Identitate Europeană de Securitate și Apărare*¹⁴ (European Security and Defence Identity) în urma Declarației Întâlnirii la nivel înalt a UEO de la Roma, din octombrie 1984. Declarația de la Roma confirma dorința celor șapte membri ai UEO de a coopera în interiorul organizației prin armonizarea punctelor de vedere asupra problemelor specifice legate de securitatea europeană. Astfel, miniștrii apărării din țările membre urmau să facă parte din Consiliul UEO. Se propunea, totodată, revigorarea activității Secretariatului General și dezvoltarea legăturilor dintre Consiliu și Adunarea Parlamentară. Având în vedere prerogativele NATO, statele membre au decis să orienteze organizația într-o direcție mai mult politică decât militară, care să conducă la armonizarea punctelor lor de vedere în domenii precum apărarea comună, controlul armamentelor și dezarmarea, efectele dezvoltării relațiilor Est-Vest asupra securității europene, contribuția Europei la întărirea Alianței Nord-Atlantice și implicațiile europene ale crizelor din alte regiuni ale lumii¹⁵. Noile direcții de acțiune au modelat activitatea organizației și structura organismelor subsidiare ale UEO.

Revigorarea UEO a fost impulsionată și de *Actul Unic European* din anul 1986. Într-o primă formulare, conceptul de Identitate Europeană de Securitate și Apărare apare explicit formulat în acest document, prin dezvoltarea și aplicarea la sfera securității și apărării a ideii de identitate europeană, înscrisă în paragraful 14 din Documentul asupra identității europene, dat publicității la Copenhaga, la 14 decembrie 1973. Într-o formă mai elaborată, conceptul figurează în „Platforma UEO asupra intereselor europene de securitate”, adoptată la 27 octombrie 1987, la reuniunea Consiliului Ministerial al UEO de la Haga¹⁶. Platforma exprima hotărârea aliaților europeni, membri ai UEO, de a institui un *traiect european în sfera securității și apărării și de a juca un rol activ în negocierile privitoare la securitatea europeană, până atunci dominate de cele două superputeri, SUA și URSS*. Preambulul documentului preciza convingerea europenilor potrivit căreia „construcția unei Europe integrate va rămâne neterminată atâta timp cât ea nu va include securitatea și apărarea”. Iar documentul propriu-zis, împărțit în trei părți, preciza condițiile securității europene, țelurile abordării europene și politicile necesare implementării acestei abordări. Dintre acestea din urmă se remarcă, îndeosebi, afirmarea apăsată a intenției statelor membre ale UEO de a-și asuma deplin responsabilitățile ce le revin în sfera *apărării comune*, ceea ce face din Platformă documentul cel mai important¹⁷ ce a pavat calea dezvoltării ulterioare a UEO în „componenta de apărare” a UE, așa cum a fost descrisă organizația în Tratatul de la Maastricht (1992).

Încheierea Războiului Rece părea a oferi un cadru *favorabil* realizării ideii apărării europene, fapt evidențiat și de Louis Gautier, consilier pentru probleme de apărare în guvernul francez – „securitatea europeană rămâne în mod cert o ecuație

¹⁴ L. Mureșan, A. Pop, F. Bonciu, *op. cit.*, p. 16-17.

¹⁵ *Ibidem*

¹⁶ *A European strategic concept-defence aspects, Working Paper submitted by Mr. Gubert, Rapporteur, Assembly of Western European Union, The Interparliamentary European Security and Defence Assembly, Defence Committee (Forty-ninth session), Paris, 6 October 2003, A/WEU/DEF (2003) 14, p. 4-6.*

¹⁷ *Ibidem*

geopolitică majoră, însă soarta lumii nu se mai joacă în inima Europei. Datorită dispariției amenințării, Europa nu mai este centrul crizei, chiar dacă nu este la adăpost față de puternice turbulențe. Pentru că este în mai mică măsură obiect al istoriei, ea (Europa) poate pretinde mai mult decât ieri să fie stăpâna propriului destin¹⁸. Însă cu excepția unui sprijin destul de limitat al Germaniei pentru constituirea Brigăzii comune franco-germane și ulterior *Eurocorpului*, poziția franceză nu a beneficiat de o susținere suficient de consistentă. Prezența contingentelor din Belgia, Spania, Portugalia, Italia și Luxemburg în *Eurocorp*, *Euroforce* și *Euromarforce* nu a fost suficientă pentru a consolida tandemul „europenist” franco-german. Abia modificarea de atitudine a cabinetului britanic condus de Tony Blair, care s-a finalizat prin declarația franco-britanică de la St. Malo din decembrie 1998, referitoare la consolidarea dimensiunii de apărare a construcției europene, a relansat proiectul apărării europene comune. În ciuda schimbării poziției britanice, scepticismul vis-a-vis de apărarea europeană autonomă nu a dispărut, manifestându-se în special în statele neutre ale Uniunii Europene, detașându-se prin inflexibilitatea pro-atlantistă Danemarca. Astfel, această țară consideră inutilă inițiativa europeană distinctă, în condițiile existenței Alianței Nord-Atlantice; de asemenea, nici Austria sau Irlanda nu par prea încântate să renunțe la virtuțile neutralității de dragul unui proiect pe care îl socotesc drept o tentativă de militarizare a Uniunii.

Dincolo de programele și pașii realizați de statele europene în direcția integrării militare, așa cum ultimele evoluții internaționale au demonstrat, *Europa rămâne în continuare un actor cu o semnificație militară redusă în arena internațională*. Previziunile făcute la începutul anilor '90 de diverși analiști, potrivit cărora „Noua Europă” rezultată în urma adoptării Tratatului de la Maastricht va deveni următoarea *superputere globală*, nu numai din perspectivă economică și politică, ci și militară, nu au prins încă contur și nu au șanse să devină realitate deplină încă destul timp de acum înainte. Mulți europeni *au sperat* atunci că vor fi capabili, prin propriile forțe, să gestioneze stările de insecuritate de pe bătrânul continent, așa cum au fost conflictele din Balcani și că vor redobândi prestigiul pierdut cu decenii în urmă, refăcând astfel caracterul multipolar al sistemului mondial, distrus de deceniile Războiului Rece. Astfel de evaluări au fost făcute inclusiv de analiști americani de renume, precum Samuel P. Huntington, care aprecia că procesul de integrare al Uniunii Europene ar constitui „singura mișcare importantă din cadrul reacției la nivel global” împotriva hegemoniei americane, care ar putea duce la un secol XXI multipolar; de asemenea, Stephen Walt consideră că Europa și America se îndepărtează una de cealaltă, făcând aluzie la dispariția celor trei factori care le-au unit după cel de-al Doilea Război Mondial: amenințarea sovietică, investițiile americane în economia europeană și generația elitelor politice învățate să conlucreze¹⁹. Practic însă, există serioase dificultăți care afectează atât realizarea forței europene de reacție rapidă cât și obiectivul general european de a deveni un actor important în domeniul apărării și securității.

Astfel, divergențele evidente manifestate în timpul ultimei crize internaționale majore (războiul contra Irakului din 2003), precum și respingerea recentă a Tratatului Constituțional al UE au arătat în mod limpede faptul că *Uniunea Europeană este încă destul de departe de conturarea unei reale politici externe comune și, implicit, a unui sistem de apărare european distinct și viabil*.

¹⁸ Louis Gautier, „L'Europe de la défense au portant”, în *Politique étrangère*, nr.2/1999, p. 233.

¹⁹ Joseph Nye, „The US and Europe: Continental Drift?”, în *International Affairs*, vol.76, nr.1, 2000, p. 53.

Abstract:

In spite of significant efforts, not even nowadays can the European Union be regarded as an (emerging) military superpower. The study above deals mainly with the complex history of the idea which, along several decades, led to what is, at this very moment, a more and more coherent (even if not properly supported by all necessary resources) common defense policy of the EU. The first stage was, in the late 1940s, the effort to build and operate an economic space able, in the long run, to mobilize and use, in case of need, a large amount of military power. Later on, in 1950, Churchill directly asked for an instrument he called European Army. Later on, WEU was established. The study evaluates, with a lot of details, the complex relationship between NATO and Europe's own military efforts. The final pages focus the attention on a distinct problem, more and more obvious and significant: the gap(s) between USA and Europe, which make(s) a stronger and stronger joint continental defense effort more necessary than ever before.

IV. Recenzii, dezbateri & note de lectură

Islamul: Rețete reformiste pentru renovare din temelii

Pe marginea volumului Tariq RAMADAN, *Aux sources du renouveau musulman. D'al-Afghānī à Hassan al-Banna : un siècle de réformisme islamique*, Éditions Tawhid, Lyon, 2002, 479 p.

Curentul reformist care atinge islamul pe parcursul secolului al XIX-lea dezvoltă două tendințe care se cristalizează, treptat, în interiorul său. Există un reformism calificat, cel mai adesea, de termenul „liberal”, pentru că majoritatea intelectualilor care susțin această orientare sunt afiliați Occidentului și culturii sale și cred că reforma islamului se poate face doar printr-o reconsiderare a raportării musulmanilor la sursele religioase (Coran și sunna). Este singura cale de renaștere a lumii musulmane, după modelul Europei din secolul al XV-lea. După abolirea califatului, în 1922-1924, și adoptarea constituției egiptene, în 1923, discuțiile în jurul modalităților de reformare a lumii musulmane se întesesc. Moderniștii de tipul lui Qasim Amin, Mansur Fahmi sau Taha Hussein (care declară islamul, ca sistem social, incompatibil cu modelul occidental) se angajează cu toate forțele în direcția reformării islamului, după modele și criterii europene. Ei sunt, deopotrivă, și susținători ai ideii naționale și ai laicizării societății. Separarea religiei de stat este ideea care-i unește pe „liberalii” curentul reformist.

Dar nu aceasta este tendința pe care își propune Tariq Ramadan să o analizeze în cartea sa, ci cealaltă orientare din cadrul curentului reformist, cea care caută germeii renașterii musulmane în interiorul societății, refuzând împrumuturile și influențele occidentale. Cunoscuți ca *mujaddidîn* sau *islāhiyyîn*, reprezentanții acestei tendințe se opun atât tradiționalismului musulman cât și modernismului de tip european, încercând să facă din sursele fundamentale ale islamului suportul pentru a răspunde sfidărilor modernității (p. 22). Calificați, cel mai adesea în

Occident ca fiind integriști, acești reformatori și operele lor, susține Ramadan, au fost puțin sau deloc cunoscute de către orientaliști, iar necunoașterea lor înseamnă, continuă autorul, ignorarea unei părți esențiale a reformismului musulman. După ce face o trecere în revistă detaliată a principalelor figuri ale reformismului musulman (este vorba de expresia sa egipteană, însă vom folosi în continuare termenul de „reformism musulman” pentru înțelegerea dimensiunilor procesului de reformă avut în vedere de reprezentanții curentului), în cele patru capitolele ale primei părți a cărții, autorul se oprește pe larg asupra organizației Fraților Musulmani din Egipt, de al cărei fondator este legat prin rudenie (Tariq Ramadan este nepotul lui Hassan al-Banna, cel care pune bazele organizației menționate).

Organizația Fraților Musulmani, al cărei prezent este cel puțin la fel de interesant precum trecutul acesteia, apare în 1928 ca structură cu dominantă socială. Este o organizație ale cărei prime acțiuni se desfășoară cu precădere în câmpul social, la nivelul educației maselor, al instruirii tinerilor egipteni în vederea pregătirii lor pentru susținerea reformei societății. Organizația are două obiective majore: unul intern care își propune educarea maselor într-un scop explicit care ne conduce la celălalt obiectiv, cel extern: responsabilizarea egiptenilor și crearea unui front comun de respingere a ocupației coloniale engleze (p. 199). Rețelele organizației cuprind în scurt timp întreg teritoriul egiptean și pătrund în toate domeniile vieții sociale (organizația dispune de o rețea de cluburi de fotbal proprie), iar influența lui al-Banna crește considerabil.

Anul 1936 este fundamental în orientarea Fraților Musulmani către sfera politicului: implicarea lor în cauza palestiniană le conferă dimensiune panislamică, anticipând evoluția ulterioară a Mișcării. În 1936, al-Banna declanșează o campanie de strângere de fonduri pentru susținerea Inaltului Comitet Arab din Palestina și a acțiunilor greviste ale palestinienilor care debutează în același an. Angajarea politică a Fraților Musulmani (participarea financiară și fizică în evenimentele din Palestina) schimbă perspectiva asupra lor pe plan intern și extern. În 1941, în urma discursului lui al-Banna rostit în timpul unei conferințe la Damanhur, în care atacă cu virulență politica britanică în Egipt și Palestina, este arestat și va rămâne în închisoare o lună de zile (p. 211). Este considerat începutul prigoanei la care vor fi supuși Frații Musulmani din acest moment. În același an, al-Banna renunță să candideze în alegerile parlamentare, la cererea primului ministru de atunci, care se temea de popularitatea în creștere a lui al-Banna. Lucrurile se modifică între timp, iar în 1944, organizația Fraților Musulmani se transformă în partid politic. Răspunzând criticilor, care văd în intrarea organizației pe scena politică o trădare a scopurilor sale inițiale, al-Banna se justifică astfel: *"D'aucuns se demandent: cette participation électorale des Frères ne les fait-elle pas sortir de leur domaine religieux vers le domaine politique en les transformant ainsi en organisation politique après qu'ils furent un mouvement religieux? Nous répondons que l'islam ne connaît pas ces divisions dans les affaires de la nation: une institution religieuse islamique se doit de donner l'avis dans tous les domaines de la vie et la voie parlementaire est le plus court et le meilleur des chemins."* (p. 218).

În 1948, la cererea puterilor occidentale implicate în zona Orientului Mijlociu (Anglia, Franța și Statele Unite) remisă guvernului egiptean prin intermediul ambasadei britanice la Cairo, organizația Fraților Musulmani este interzisă.

În 1949, liderul mișcării, Hassan al-Banna este ucis la Cairo, din ordinul primului ministru egiptean Abdel Hadi.

Autorul se oprește îndelung asupra ideologiei Fraților Musulmani, așa cum rețese din discursurile și scrierile lui Hassan al-Banna. Ni s-a părut

relevantă relaurea câtorva dintre ideile-cheie care structurează doctrina organizației. Trebuie să precizăm că mesajul Fraților Musulmani nu este de tip naționalist, deși pare centrat pe Egipt, este un mesaj care își propune inocularea ideii de apartenență islamică în rândul maselor egiptene. Astfel, susține al-Banna, **sentimentul patriotic trebuie să fie deschis celui de apartenență la națiunea arabă** (ansamblul țărilor a căror limbă este araba), **apoi islamică, și umană**, în cele din urmă (p. 298). Inocularea naționalismului de tip european este cel mai mare complot al Occidentului, crede deopotrivă Hassan al-Banna (p. 299).

Al-Banna se exprimă foarte clar și în chestiunea pluripartidismului, pe care în respinge, considerându-l instrument de dezbinare folosit de rege, în asociere cu englezii (p. 316). Respinge, de asemenea, influențele culturale ale occidentului, pe care le găsește dăunătoare în special la nivelul moravurilor: *"les occidentaux habillent de beaux mots leurs méfaits"* (p. 360), afirmă al-Banna.

Totuși, Hassan al-Banna nu neagă meritele Occidentului în dezvoltarea lumii, dar **nu crede că modelul Renașterii europene se poate aplica islamului**: procesul de secularizare a fost posibil în Europa, dată fiind specificitatea religiei creștine care se pretează la acest lucru, consideră liderul Fraților Musulmani (p. 365), nu același lucru putându-se spune despre islam, care este societate și religie împreună.

Obsesia califatului.

Atât Coranul cât și tradiția (*sunna*) nu iau în discuția chestiunea succesiunii califale. Tradiția face referire la faptul că deținătorul acestei funcții este, de regulă, un descendent al tribului Qurayș din Mecca, trib din care făcea parte profetul Muhammad. În istoria islamului, califul a avut misiunea de a menține unitatea internă și de a apăra comunitatea credincioșilor împotriva pericolelor externe.

După ce au ajuns la putere, în 750, abbasizii au considerat califatul garantul carismatic al teocrației musulmane, în numele căreia își atribuie un rol politico-religios absolut. În urma turcizării califatului și a creării funcției de sultan, în 1055, califii abbasizi își vor asuma o funcție pur spirituală, în ciuda încercării unora de a recupera un rol politic efectiv (Yves Thoraval, *Dictionar de civilizație musulmană*, Univers Enciclopedic,

1997, p. 68-69). După distrugerea califatului abbasid de către mongoli, în 1258, ultimii califi abbasizi instalați la Cairo de către mameluci au numai un rol decorativ. În 1517, când otomanii cuceresc Egiptul, ultimul calif abbasid este dus la Istanbul. Fără să-și fi revendicat vreodată titlul de calif, sultanii otomani au fost considerați de către cei mai mulți dintre musulmanii sunniți ca fiind garanții ortodoxiei sunnite, în calitatea lor de stăpâni ai celui mai puternic stat musulman din vremea lor.

În decursul istoriei musulmane, mai multe dinastii au revendicat califatul. Încă din timpul abbasizilor, proclamarea unui calif șit de către Fatimizii din Cairo, în 909, a provocat o acțiune similară la Cordoba, de către omeyyazii sunniți din Spania, în 929. În Maghreb, hafisizii (1228-1574) în Tunisia și merinizii (1196-1465) în Maroc, au adoptat și ei titlul de calif.

Unii juriști musulmani au considerat califatul o îndatorire fundamentală a islamului, așa cum sunt pentru musulmani cei cinci stâlpi ai islamului. Însă asemănarea între instituția califatului și papalitate, idee avansată de unii orientaliști, nu este tocmai exactă (Henri Lammens, *Islamul. Credințe și instituții*, Corint, 2003, p. 203), pentru că nu se poate ignora, în cazul califatului, dimensiunea sa politică. Dimensiunea politică a califatului este cea abolită prin decretul din 3 martie 1924 al Marii Adunări Naționale de la Ankara, și nu cea spirituală, care va dăinui ca aspirație a multor generații și va fi firul roșu al luptei pentru unitatea panislamică al primelor generații de reformiști. Ideea dispariției califatului este greu de acceptat în lumea musulmană: la numai câteva zile după abolirea instituției ca atare, șeriful de la Mecca, Husayn Ibn Ali se autoproclamă calif. Cucerirea Meccăi de către wahhabiți, în 13 octombrie 1924, înseamnă sfârșitul califatului autoproclamat, dar și ultimile zile ale instituției în sine. Regele Egiptului, Fuad, are, în același an, o tentativă de a recupera instituția desființată, însă inițiativa lui stârnește critici virulente la Cairo.

Reacția slabă a statelor musulmane la dizolvarea califatului poate fi un indiciu al nepotrivirii acestei forme de organizare cu timpurile istorice noi. Iată ce răspunde Atatürk când musulmanii din India, singurii care s-au opus deciziei liderului turc, îi cer explicații pentru abolirea califatului: „*Visul secular matrit de musulmani, cum că instituția califală ar trebui să fie un*

guvern islamic care să-i cuprindă pe toți musulmanii, nu a putut deveni realitate niciodată. A devenit, dimpotrivă, un motiv de disensiune, de anarhie și de război fratricid, între credincioși. Înțeles mai bine, interesul tuturor a scos la lumină acest adevăr: datoria musulmanilor este să aibă guvernări distincte și independente. Adevărata legătura spirituală dintre ei este convingerea că toți credincioșii sunt frați (Coran, 49, 10)” (Lammens, p. 204). O realitate depășită de timpurile istorice, o instituție care ar trebui să-și exercite puterea în plan spiritual, așa este descris califatul și în *Al-islam wa usul al-hukm* (Islamul și fundamentele puterii) carte apărută în 1925, din mediul azharit, scrisă de egipteanul Ali Abd ar-Rāzeq. Pentru prima dată în islam, este adusă în discuție necesitatea separării religiosului de politic. Cartea stârnește reacții violente în lumea musulmană, republicarea ei fiind interzisă pentru mai mulți ani, însă este extrem de apreciată de către orientaliști europeni care văd în autorul ei un adevărat reformist care, angajând un proces de reflecție asupra chestiunii însăși, încearcă să elibereze lumea musulmană de unul dintre miturile sale străvechi.

Generația panislamiștilor.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, în cadrul curentului reformist care animă o bună parte din lumea musulmană, se disting destule voci care susțin necesitatea existenței unei uniuni islamice, condiție sine qua non pentru progresul social și politic al acestei lumi.

În Egipt se distinge figura lui Jamal Eddine al-Afghani (1833-1887) care vede în crearea unei instanțe în jurul căreia să se unească toți musulmanii, prioritatea absolută a momentului. Gândurile lui al-Afghani merg aproape automat către Poartă, văzută ca punct central al lumii musulmane, însă acțiunile sale în acest sens nu par să meargă în direcția unificării mult clamate. Uniunea nu înseamnă unificare: „*je n'entend pas dans mon propos qu'il s'agisse d'un roi entre les mains duquel serait centralisé l'ensemble des affaires; cela paraît en effet bien difficile. Ce que souhaite bien plutôt, c'est ce que ce soit des gouvernements que le Coran réunisse, que le visage de leur union soit la religion.*” (p. 87). Influențat de modelul de organizare al statelor germane, al-Afghani

doarește, pentru țările musulmane, o structură de tip federalist, a cărei primă exigență pare a fi depășirea tuturor conflictelor de tip național sau religios care se hrănesc din afirmarea identităților arabă, turcă, persană, indiană, și mai ales din vechiul clivaj sunniți-șiiti. Al-Afghani a dublat discursul său de o activitate diplomatică susținută prin care a încercat să convingă guverne și regi de validitatea ideii sale. Din păcate pentru demersul său, al-Afghani a sfârșit într-o izolare diplomatică desăvârșită și cu conștiința că musulmanii sunt iremediabil dezbinăți.

Pe aceeași linie de gândire se înscrie și Muhammad Abdu (1849-), discipol al lui al-Afghani, care consideră că unitatea islamică în jurul valorilor sacre ale islamului este metoda cea mai sigură de alungare a elementelor străine, colonizatoare. El se exprimă clar în favoarea prelungirii stăpânirii otomane asupra Egiptului, intrând astfel în conflict cu naționaliștii arabi. Contrar crezului acestora, Muhammad Abdu nu percepe prezența turcă ca fiind străină, ci parte a unității musulmane, fiind singura capabilă să smulgă Egiptul din mâinile englezilor.

Poziția lui Rashid Rida (1865-1935) în chestiunea califatului se conturează în condiții istorice diferite, în comparație cu cea a predecesorilor săi: asistăm la prăbușirea califatului turc, la sfârșitul primului război mondial și la acțiunile directe ale puterilor europene care nu-și mai ascund intențiile față de zona Orientului. Opozant virulent al menținerii unei tutele străine asupra lumii musulmane, Rida apără ideea reinstaurării califatului. El propune organizarea națiunilor musulmane după o structură federativă, cu un guvern unic. În lucrarea sa *Al-Khilāfa aw al-imāna al-ʿuzmā* (Califatul sau Imamatul cel glorios) vorbește despre crearea unui partid reformist islamic care să pregătească instaurarea noului stat islamic, a noului califat: „*Voici les devoirs qui incombent au parti chargé de réaliser cette réforme: donner une organisation de base au gouvernement califien; d'une façon aussi complète que l'exigent les circonstances actuelles; pour protéger la religion; gouverner l'Etat ou les Etats musulmans et améliorer la situation de la communauté; composer; sur les fondements canoniques des lois musulmans; un ouvrage qui puisse servir de preuve pour confondre tous ce qui viennent affirmer que*

l'islam ne saurait s'adapter à la civilisation et à la culture moderne.” (p. 139). Rida este un adversar al naționalismului arab de tip european, pe care îl consideră acțiune premeditată a Europei, având ca obiectiv divizarea lumii musulmane în națiuni, naționalități și secte religioase cu scopul de a împiedica și anihila proiectul islamic internațional (p. 141).

Al-Banna despre califat.

Hassan al-Banna consideră că dezmembrarea Imperiului Otoman a reprezentat sfârșitul unității lumii musulmane. Nefăcându-și iluzii cu privire la starea reală a lucrurilor din ultima perioadă a califatului otoman, Al-Banna identifică în acesta o structură unificatoare. Lupta națională, patriotică și acțiunea limitată la frontierele geografice are ca scop izolarea fiecărei țări în parte și divizarea umărită de Europa (p. 350). Al-Banna nu împărtășește, totuși, preocuparea lui Rashid Rida pentru califat, pe care nu-l percepe ca fiind imediat realizabil. Aceasta nu-l împiedică să declare că: „*le califat est le symbole de l'unité des musulmans et la réalisation de l'union entre les pays islamiques. Les étapes qui permettent de restaurer le califat sont les suivantes: une solidarité totale au niveau culturel, social et économique entre tous les peuples islamiques*” (p.351).

Ideea instaurării califatului, ca structură esențială pentru asigurarea unității lumii musulmane, este înlocuită de statele naționale arabe și de politica lor naționalistă: *l'Etat moderne, tel qu'instauré par le Ba'ih (en Syrie), s'est tout de même bâti un système de légitimité en remplaçant la nostalgie du califat par l'utopie de l'unité arabe* (Olivier Carré et Michel Seurat, *Les Frères Musulmans, L'Harmattan*, 2001, p. 127). Politica panarabă dusă de Egiptul nasserian se înscrie pe aceeași linie a obsesivei idei de unitate a lumii arabo-musulmane. Congresele islamice, care reunesc țările membre ale Conferinței Organizației Islamice, sunt animate de spiritul ideii de unitate islamică. Desigur, astfel am putea califica și aspirațiile lui Usama Ben Laden, însă mijloacele întrebunțate în acest scop nu par a fi cele mai potrivite. Ideea unui califat musulman, sub a cărui umbrelă să între toate statele musulmane, pare astăzi un proiect irealizabil, așa cum părea și în timpul lui Hassan al-Banna. (Laura SITARU)

De la Marea Alianță la Războiul Rece: Uniunea Sovietică și Marea Britanie în documente

Recenzie la O.A. Rjeșevski, *Stalin i Cercill'. Vstreči. Besedi. Diskussii. Dokumenti, komentarii, 1941-1945 (Stalin și Churchill. Întâlniri. Convorbiri. Discuții. Documente, comentarii, 1941-1945)*, Moscova, Nauka, 2004, 564 p.

Considerăm că este de datoria noastră să aducem la cunoștința istoricilor români ultima lucrare a istoricului rus O.A. Rjeșevski. Faptul că ea a apărut în 2004 și este prezentată abia acum se explică prin dificultățile de procurare a literaturii ruse de specialitate. Una din ele este aceea că, în ultima vreme, frecvența schimburilor academice româno-ruse a devenit din ce în ce mai firavă. Drumurile majorității istoricilor români nu prea mai duc la Moscova, cunosători ai limbii ruse există într-un număr destul de mic și, din aceste motive, produsele istoriografiei rusești sunt destul de puțin cunoscute în România. În ce privește procurarea lor, singurele posibilități aflate la îndemâna specialiștilor români ca să le poată dobândi sunt relațiile personale pe care o parte a istoricilor români le au cu colegii lor ruși.

Periplul prin librăriile moscovite este o adevărată desfătare pentru istoric: rafturi pline cu cărți, care dintre care mai variate ca temă, ce aduc satisfacție specialistului îndrăgostit de munca sa. În ce-i privește pe istoricii ruși care vin în România, ei sunt așteptați precum copiii îl așteaptă pe Moș Crăciun: nu se poate ca în servieta sau geamantanul lor să nu fie vreo revistă, vreun volum de studii, o carte de autor sau ediție de documente. Iar satisfacția este cu atât mai mare, cu cât subiectele acestor cărți sunt mai aproape de perioada contemporană.

Aceasta este senzația care-l traversează pe istoric, atunci când parcurge recenta ediție de documente

privind relațiile anglo-sovietice, în perioada celui de-al doilea război mondial. Elementul de nouitate al acestui volum constă în faptul că, pentru prima dată, au fost adunate între copertele unei cărți documente care revelă aspecte necunoscute ale relațiilor sovieto-britanice din cursul ultimei conflagrații mondiale. Pentru istoria contemporană a României aceste surse sunt deosebit de importante, ele permițând specialiștilor români, preocupați de studiul acestei perioade, să identifice locul și rolul deținut de țara noastră în raporturile dintre cei doi importanți membri ai Marii Alianțe.

Așa cum o arată și titlul, limitele cronologice ale prezentei ediții sunt anii 1941 și 1945, mai precis 15 decembrie 1941 (ziua sosirii în vizită, la Moscova, a ministrului britanic de Externe, Anthony Eden) și 19 mai 1945 (ultimele contacte de la sfârșitul războiului). În total, în volum sunt incluse 189 de documente, reprezentând, în principal, stenograme ale discuțiilor dintre liderii celor două țări (Stalin și Churchill), miniștrii de Externe ai celor două mari puteri (V.M. Molotov și A. Eden) precum și corespondența diplomatică a reprezentanților Marii Britanii, Uniunii Sovietice și Statelor Unite acreditați în capitalele acestor țări (telegrame). Documentele provin din arhivele rusești (Arhiva Președintelui Federației Ruse — fondul 45; Arhiva de Politică Externă a Federației Ruse — fondurile 06, 059; Arhiva Rusă de Stat pentru Istorie Social-Politică — fond 55), britanice (Arhiva de

Stat din Marea Britanie; Arhiva Winston Churchill de la Universitatea Cambridge) și americane (Arhivele Naționale). Pentru realizarea unei imagini de ansamblu cât mai cuprinzătoare a raporturilor anglo-sovietice, autorul a considerat necesar să introducă — în notele care însoțesc documentele sau la sfârșitul fiecărui capitol — fragmente din memoriile sau jurnalele participanților la evenimentele care fac obiectul acestui volum (Winston Churchill, mareșalul G.K. Jukov, Anthony Eden, ambasadorul sovietic la Londra, Ivan M. Maiski).

Documentele oferă posibilitatea analizării procesului de apropiere sovieto-britanică, de la sfârșitul lui 1941, după ce, cu doi ani înainte, în 1939, delegațiile franceză și engleză fuseseră elegant trimise acasă, Stalin făcând deja alegerea în favoarea Germaniei.

Nici Stalin și nici Churchill nu credeau atunci că, peste nu foarte multă vreme, le va fi dat să se înțeleagă din nou. Atacul german a adus URSS alături de Marea Britanie în lupta împotriva adversarului comun: Hitler. Deși rămase oficial neutre, SUA sprijineau activ efortul țărilor angajate împotriva celui de al treilea Reich. Stalin, cel mai pragmatic dintre pragmatici, și-a dat imediat seama de avantajele create în raport cu Londra și Washington, de faptul că țara sa „purta greul războiului” — sintagmă, care, prin repetiție va deveni clișeu — împotriva Germaniei hitleriste.

Dialogul Stalin-Hopkins (cel mai apropiat consilier al președintelui Roosevelt), din 30–31 iulie 1941 a pus în lumină dorința Alianților occidentali de a sprijini prin toate mijloacele Uniunea Sovietică pentru a o menține în luptă, fără a cere nici o concesie din partea Moscovei. Când, după ce a ascultat oferta generoasă a emisarului american, Stalin a întrebat: „Ce doriți în schimb pentru

toate acestea?”, Harry Hopkins a replicat: „Nu am venit să pun condiții”. Eminentul sovietolog american, Bertram Wolfe, analizând acest dialog conchide: „Cu o încredere generoasă și total inconștientă, noi am pus în acel moment bazele pentru acele mari rele care aveau să condamne la eșec toate încercările de a instaura o pace decentă după sfârșitul celui de al doilea război mondial”¹.

Convins că anglo-americanii vor recunoaște achizițiile teritoriale ale URSS din perioada cooperării cu Germania, în pofida prevederii Cartei Atlanticului (care nu recunoștea nici o schimbare teritorială, fără libera exprimare a voinței popoarelor interesate), Stalin și-a dat cărțile pe față, cu prilejul vizitei din decembrie 1941, la Moscova, a ministrului britanic de Externe, Anthony Eden.

Deși, se afla cu „cuțitul la gât”², dictatorul sovietic a supus atenției oaspetelui său proiectele a două tratate: unul de alianță și ajutor militar reciproc în războiul împotriva Germaniei, și altul privind soluționarea în comun a problemelor postbelice. În spiritul vechii înțelegeri cu Hitler, Stalin a propus ca cel de al doilea tratat să fie însoțit de un protocol secret care să cuprindă „schema generală a reorganizării frontierelor europene după război”³.

Din ampla expunere făcută de Stalin, la 16 decembrie, prezentăm aici punctul său de vedere în privința vecinătății apropiate a Uniunii Sovietice. Referindu-se la propria țară, Stalin a spus că „Uniunea Sovietică consideră necesară restabilirea frontierelor sale așa cum au fost în 1941, în ajunul atacului german împotriva URSS. Aceasta include frontiera sovieto-finlandeză, stabilită prin tratatul de pace dintre URSS și Finlanda, din 1940, republicile baltice, Basarabia și Bucovina de Nord. În ceea ce privește frontiera URSS cu Polonia, ea

¹ Bertram Wolfe, *A Life in Two Centuries*, New York, Stein and Day, 1981, pp. 17–18; Pentru discuțiile Stalin-Hopkins, vezi, *DVP*, vol. XXIV, p. 198–200, pp. 577–583.

² Henry Kissinger, *Diplomacy*, New York, Simon & Schuster, 1994, p. 398.

³ O.A. Rjeșevski, *Stalin i Cerculii. Vstreči. Besedi. Diskussii. Dokumenti, komentarii, 1941–1945 (Stalin și Churchill. Întâlniri. Convorbiri. Discuții. Documente, comentarii, 1941–1945)*, Moscova, Nauka, 2004, pp. 49–54.

(...) ar putea, în general, să urmeze «Linia Curzon» cu includerea Tilsitului în Republica Lituaniană. În afară de aceasta, Uniunea Sovietică, care a făcut un cadou, în 1940, Finlandei prin restituirea Petsamo-ului, ar considera necesar, ținând seama de poziția adoptată de Finlanda în actualul război, să recapete acest dar. Mai departe, Uniunea Sovietică ar vrea ca România să aibă o alianță militară cu URSS, cu dreptul pentru cea din urmă de a avea pe teritoriul românesc baze militare, aeriene și maritime. Întinderea României trebuie mărită puțin spre vest, pe seama Ungariei, în cadrul căreia trăiesc până la 1,5 milioane de români. Aceasta ar fi de asemeni o pedeapsă suplimentară dată Ungariei pentru rolul ei în război. În nord, Uniunea Sovietică ar vrea să aibă același fel de relații cu Finlanda, adică Finlanda trebuie să se afle într-o alianță militară cu URSS, cu dreptul pentru cea din urmă de a avea pe teritoriul finlandez baze militare, aeriene și maritime⁷⁴.

Expunerea lui Stalin arată că, în decembrie 1941, el dorea — sau cel puțin spera — să obțină din partea Marii Britanii recunoașterea apartenenței la URSS a achizițiilor teritoriale, dobândite în anii 1939–1940. În plus, față de anul 1939, el voia să instaleze de baze militare — terestre, aeriene și navale — în Finlanda și România, al căror statut, deși neprecizat, ar fi urmat să fie, probabil, acela al statelor baltice din 1939–1940.

Eden nu putea satisface dorințele lui Stalin. Marea Britanie, în înțelegere cu SUA conveniseră — iar această decizie fusese înscrisă în Carta Atlanticului — să nu accepte nici un fel de modificări teritoriale în timpul războiului, deoarece astfel de probleme aveau să fie rezolvate la conferința de pace.

Stalin și-a etalat toate mijloacele de persuasiune pentru a smulge recunoașterea

britanică a frontierelor de vest ale URSS, spunând că „problema granițelor URSS (...) are pentru noi o însemnătate excepțională⁷⁵. Singura concesie făcută de Stalin a fost să declare că „nu stăruie pentru rezolvarea imediată a problemei frontierei poloneze”, dar că este „cu mult mai interesat acum în recunoașterea frontierelor sovietice cu Finlanda, țările baltice și România. Pentru noi este foarte important să știm dacă vom ajunge să luptăm cu Anglia la conferința de pace din cauza frontierelor sovietice⁷⁶”.

În decembrie 1941, Churchill nu era dispus să accepte cererile lui Stalin. Marea Britanie depindea într-un grad foarte înalt de concursul militar al SUA, iar la acea dată, Roosevelt era încă partizanul — cel puțin la nivel declarativ — al neadmiterii nici unor modificări teritoriale în timpul războiului și adversar al politicii sferelor de influență. Churchill, cel puțin la momentul 1941, nu putea ignora punctul de vedere al președintelui SUA.

În al doilea rând, valoarea contribuției militare a URSS rămânea încă sub semnul întrebării. De la începutul războiului, Armata Roșie suferise numai înfrângeri. Merita un astfel de partener, atât de ineficace, concesii atât de grave? Este adevărat însă că, la începutul campaniei în Est, încetase *Blitz*-ul aerian asupra Marii Britanii, aviația germană fiind angajată împotriva URSS și că, de la începutul lui decembrie, Armata Roșie trecuse la contraatacuri, apoi la 5 decembrie 1941, la contraofensivă în zona Moscovei, obținând însemnate succese. În zilele vizitei lui Eden în capitala sovietică era greu de prevăzut că bătălia Moscovei avea să însemne sfârșitul *Blitzkrieg*-ului și să priveze astfel Germania de posibilitatea de a repurta victoria.

În lumina acestor considerente se înțelege mai ușor refuzul categoric al lui Churchill de

⁷⁴ *Ibidem*, p. 52. Începând expunerea sa cu Polonia, Stalin a spus că această țară trebuia să primească Prusia Orientală și Coridorul, populația germană de aici urmând să fie evacuată. Granița cu URSS trebuia să urmeze râul Neman (Tilsitul urmând a reveni Lituaniei), apoi „Linia Curzon” „care poate fi modificată parțial în anumite puncte”.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 69.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 70.

a accepta sugestiile lui Eden, dispus să vină în întâmpinarea dorințelor lui Stalin⁷.

Această atitudine a premierului britanic — ca de altminteri și a președintelui SUA — avea să se modifice însă pe măsura desfășurării războiului. Cu timpul, devenea evident că în războiul împotriva Reichului, frontul sovieto-german avea rolul decisiv, că fără aportul sovietic câștigarea războiului era de neconceput și că URSS purta cu adevărat greul războiului, atât timp cât aliații anglo-americani nu deschideau un al doilea front în Europa (de semnalat că și după debarcarea în Italia, în 1943, și după cea din Franța, în 1944, Frontul de Est a continuat să consume cele mai mari efective ale Wehrmachtului). Posibilitatea unei păci separate germano-sovietice nu era exclusă la Londra și Washington, astfel că, în absența unui front aliat în Europa, intransigența liderilor occidentali față de cererea lui Stalin privind recunoașterea achizițiilor teritoriale din anii 1939-1940 ale acestuia s-a diminuat.

Ambasadorul polonez la Washington a explicat limpede al doilea factor: „Cu un an înainte (1941-1942), Londra se temuse de încheierea unei păci separate ruso-germane, sub presiunea înaintării germane spre est; acum victoriile sovietice trezeau la Londra frica că Germania ar putea să capituleze în fața Rusiei Sovietice, punând capăt războiului în Europa înainte ca forțele britanice și americane să invadeze continentul. Aceasta a întărit tendința britanicilor de a face concesii sovieticilor”⁸.

Astfel, acordul de procentaj a reprezentat recunoașterea, de către aliații occidentali ai URSS, a brâului de securitate, care-l preocupa pe Stalin în gradul cel mai înalt. Vizita lui Churchill la Moscova, desfășurată între 9-18 octombrie 1944, și în cursul căreia a fost „parafat” acordul de procentaj, este pe larg prezentată în acest volum de documente. Este, de altfel, pentru prima dată de la destrămarea

URSS, când istoricii au la dispoziție stenogramele sovietice, în forma completă, ale discuțiilor dintre delegațiile sovietică și britanică. Evident, că cel mai important moment al vizitei l-a reprezentat convorbirea dintre Churchill și Stalin, din 9 octombrie, în cadrul căreia „Premierul Churchill a pregătit un document destul de murdar și de grosolan (*după aprecierea premierului britanic însuși — n.n.*), în care este indicată repartizarea influenței Uniunii Sovietice și Marii Britanii în România, Grecia, Iugoslavia și Bulgaria. Tabelul a fost făcut pentru a arăta ce gândesc englezii despre aceasta. Americanii vor fi uluiți de acest document. Însă mareșalul Stalin este un realist. Churchill, de asemenea, nu se caracterizează prin sentimentalism, iar Eden este un om cu totul imoral. El, Churchill, nu a arătat acest document cabinetului britanic pentru că guvernul britanic, de regulă, este de acord cu ceea ce el, Churchill, și Eden propun. În ceea ce privește Parlamentul, guvernul are majoritatea, însă chiar dacă se arată acest document Parlamentului, tot degeaba, pentru că, oricum, nu va înțelege nimic din el. Tovarășul Stalin afirmă că cele 25% prevăzute pentru Anglia în Bulgaria, nu concordă cu celelalte cifre din tabel. El, tov. Stalin, ar considera necesar să facă unele modificări și să fie prevăzute 90% pentru Uniunea Sovietică în Bulgaria și 10% pentru Anglia”⁹.

Puși față în față de către istorie, revoluționarul de profesie și nobilul rafinat au fost obligați de împrejurări să se înțeleagă. Și au făcut-o, mânăți fiind doar de un singur gând: respectarea intereselor de securitate ale țărilor lor. Chiar dacă acest lucru a fost făcut cu prețul sacrificării independenței a jumătate de Europa.

Volumul istoricului O.A. Rjeșevski va constitui de acum înainte o sursă de referință pentru istoria diplomatică a celui de-al doilea război mondial. (Laurențiu CONSTANTINIU)

⁷ Ivor Porter, *Operațiunea „Autonomus”*, București, Ed. Humanitas, 1999, p. 118.

⁸ Jan Ciechanowski, *Defeat in victory*, London, Victor Gollancz Ltd., 1948, p. 163.

⁹ O.A. Rjeșevski, *op. cit.*, pp. 418-429.

1.000.000 de morți: Acesta e prețul real al Stalingradului

Pe marginea volumului Antony BEEVOR, *Stalingrad*,
traducere de Delia Răzdolescu, Editura RAO International Publishing
Company, București, 2005, 540 p.

„Lumea întreagă își va ține răsuflarea!” – era avertismentul lui Adolf Hitler cu doar câteva luni înainte de începerea asaltului împotriva Rusiei. Într-o narațiune captivantă, istoricul militar britanic Antony Beevor surprinde derularea dramei care a dus, de la cea amenințare directă rostită de dictatorul nazist, la imaginea trupelor germane în finalul bătăliei de la Stalingrad: „aceste resturi învinse ale armatei 6, fără arme sau căști, purtând căciulițe de lână trase adânc peste urechi sau chiar zdrențe înfășurate în jurul capului ca să-i apere de gerul cumplit, tremurând în mantalele lor subțiri strănse cu câte un cablu de transmisii în loc de curea, au fost strănși laolaltă ca o turmă și aranjați în lungi coloane de marș” (p. 459).

Lucrarea *Stalingrad*, devenită succes de casă în Regatul Unit al Marii Britanii încă din 1998 - anul publicării, a apărut în 2005 tradusă și în limba română. Cartea dorește în primul rând să surprindă realitatea din teren, experiența trăită de ambele tabere în timpul bătăliei de la Stalingrad, considerând insuficient un studiu pur militar al unei bătălii cu o „încercătură ideologică atât de mare și atât de importantă din punct de vedere simbolic”, după cum opinează autorul.

Noutatea absolută este dată de sursele pe care Antony Beevor le folosește în lucrarea sa. Un mare volum de documente noi, provenite mai cu seamă din arhivele rusești (până de curând inaccesibile cercetătorului), este folosit pentru prima oară într-o analiză a bătăliei de la Stalingrad. Alte izvoare istorice cuprind jumale de război, rapoarte ale preoților militari, interviuri cu supraviețuitorii, scrisori, interogatoriile la care au fost supuși prizonierii germani de către NKVD, etc.

În prefața volumului, autorul prezintă două perspective, ce vor fi susținute prin relatări detaliate de-a lungul întregii narațiuni. În primul rând, așa cum relevă rapoartele trimise de pe frontul de la Stalingrad lui Aleksandri Șerbakov (șeful Secției Politice a Armatei Roșii de la Moscova), documente găsite de Antony Beevor la Podolsk, în arhiva centrală a Ministerului Apărării, actele de trădare ale soldaților sovietici (eufimistic numite „evenimente extraordinare”) au dus la execuția, de către Armata Sovietică, a 13.500 (mai mult decât efectivul unei divizii) din proprii soldați. Coerciția brutală la care au fost supuși soldații ruși de către comandanții lor a dus, spre exemplu, la înrolarea – adeseori voluntară – a peste 50.000 de ruși în trupele germane angajate în lupta de la Stalingrad. Provoacarea pe care și-o asumă Beevor este de a determina raportul dintre spiritul de sacrificiu autentic al rușilor – prea adesea evocat în prezentarea istoriei de la Stalingrad – și răspunsul firesc, evidențiat de noile dovezi documentare, la coerciția dură din partea superiorilor. A doua teză apărută de Beevor face referire nu la controversata chestiune a crimelor de război germane, ci la confuzia dintre credințele politice ale trupelor germane și consecințele acestor idei. Printr-o regretabilă confuzie între cauză și efect, trupele germane sunt prezentate ca fiind pradă unei adânci confuzii morale; astfel, supraviețuitorii germani ai bătăliei intervievați de Beevor, se consideră și astăzi nu provocatori, ci victime ale dezastrului de la Stalingrad.

În prima parte a cercetării sale, Antony Beevor relatează cu minuțiozitate momentele premergătoare asaltului de la Stalingrad. Patru capitole distincte acoperă perioada dintre 21 iunie

1941 (când ministrul de Externe german, Joachim von Ribbentrop, îi informează pe diplomații sovietici din Berlin cu privire la decizia lui Hitler de a declanșa atacul împotriva Uniunii Sovietice – episod descris în mare detaliu de Beevor) și decembrie 1941 (eșecul *Operațiunii Taifun* de a cucerii Moscova). Hotărârea lui Hitler de a declanșa invazia reprezintă o surpriză totală pentru Stalin, care la aflarea veștii aduse de Viaceslav Molotov „s-a prăbușit în fotoliu și nu a spus nimic” (p. 26). Trupele germane atacă în acea noapte Sevastopolul, populația Moscovei neavând nici cea mai mică idee că a început atacul nazist. Ulterior, rușii – sub influența programelor de știri care prezentau realizările mărețe ale industriei sovietice – se mobilizează rapid pentru a-și apăra invincibila patrie. De cealaltă parte a baricadei, Wehrmacht-ul adunase cea mai mare forță de invazie din istorie (susținută de 3.350 de tancuri, 7.000 de tunuri de câmp, 2.000 de avioane), dar înainta greu, iar ofițerii aveau sentimente amestecate cu privire la invazia imensului teritoriu rusesc. Prin ordine speciale, soldații sunt încurajați nu numai să continue exterminarea evreilor, ci sunt și exonerati de orice crimă comisă împotriva civililor. Beevor consideră Wehrmacht-ul ca fiind moralmente anesteziat încă înainte de declanșarea carnagiului, ofițerii de stat-major germani fiind pe deplin conștienți și complici la războiul rasial declanșat de Hitler.

Armata Roșie este complet dezorganizată în urma primelor bătălii, Stalin sperând în continuare într-o reconciliere. După trei săptămâni de lupte, două milioane de soldați ruși uciși și 35.000 de ofițeri ruși epurați, Stalin reorganizează armata în divizii mai mici și face apel la patriotismul visceral al populației, iar rușii se înrolează în armată cu milioanele. Numeroasele acte de eroism ale soldaților simpli căzuți prizonieri în lagărele naziste, nefiind suficiente pentru a împiedica doborârea Smolensk-ului și Kiev-ului, vor fi paradoxal răsplătite, după încheierea ostilităților, prin trimiterea în Gulag. Hitler își trimite soldații total nepregătiți în fața iernii rusești, contrar avertizărilor din teritoriu, să atace Moscova. Trupele germane, demoralizate și cinice, nu reușesc cucerirea, însă rezistă în încercuire;

populația civilă este decimată. Beevor notând că „nu s-a întâmplat niciodată ca o populație să sufere atât de multe din partea ambelor părți angajate în război” (p. 67).

Cea de-a doua parte a cărții cuprinde alte patru capitole. Primul dintre acestea prezintă începutul anului 1942, din perspectiva ambelor tabere. La comanda Armatei 6 a Wehrmacht-ului este numit generalul Friedrich von Paulus; deși nu mai comandase vreodată o divizie sau un corp de armată, el obține, alături de divizia de tancuri condusă de generalul Kleist, o primă victorie de proporții în încercuirea de la Barvenkovo (*Operațiunea Albastră*). Între timp căutarea sabotajilor și partizanilor din conspirația iudeo-bolșevică ia proporții nemaivăzute, în 10 iulie 1941 Statul Major avertizându-și oamenii că „orice persoană în haine civile cu părul tuns perie era aproape sigur un soldat al Armatei Roșii, și, ca atare, trebuia împușcată” (p. 79). Orașele Sevastopol și Rostov sunt cucerite, însă Hitler speroște obiectivele planului său în chip irațional, bazându-se pe armatele aliaților, a căror pregătire militară era în realitate aproape nulă. Stalin încearcă prin celebrul ordin 227 („Nici un pas înapoi!”) să contracareze înaintarea permanentă a trupelor germane. Cum modul stalinist de abordare a loialității echivala de fapt cu crime în masă și nu cu vreo tactică defensivă substanțială, Wehrmacht-ul înaintea relativ ușor prin stepa Donului și atinge Stalingradul. În infernala zi de duminică, 23 august 1942, începe atacul asupra Stalingradului. Forțele Luftwaffe, conduse de generalul Richthofen, bombardează tot, nu doar obiectivele industriale. „Bombele incendiare cădeau ca o ploaie pe casele de lemn din sud-vestul orașului [...]. Sute de familii au fost îngropate de vii sub dărâmturi” (p. 137), notează Beevor. Cu toate acestea, atacurile aeriene masive nu numai că nu au reușit să distrugă orașul, dar l-au transformat „într-o pungă perfectă de foc pe care rușii au folosit-o împotriva lor [germanilor]” (p. 153).

În continuare, partea a treia a lucrării lui Antony Beevor este intitulată, sugestiv, „Orașul fatidic”. Pentru început, sunt prezentate luptele din septembrie pentru cucerirea Stalingradului – oraș purtător al unei ample semnificații

simbolice pentru ambele părți. Deși rușii trimit valuri de tancuri T-34 și tancuri americane venite prin intermediul legii „land and lease”, numindu-l totodată și pe Ciuikov comandant de armată, germanii cuceresc vestul orașului, gorganul Mamaev (punctul din care se putea controla Volga), și gara centrală. Luptele de uzură din interiorul orașului reprezintă o nouă formă de război, concentrată în ruinele vieții civile. „Rattenkrieg” – sintagmă ce poate fi tradusă ca „războiul șobolanilor” – este denumirea dată luptelor corp la corp din clădiri dărâmate, bucăre, pivnițe și canale colectoare. Dacă germanii folosesc doar în luna septembrie 25 de milioane de gloanțe, încă mai impresionant este modul în care Beevor aduce în discuție felul în care sovieticii își tratau răniții, spitalele Rusiei fiind numite „fabrică de prelucrare a câmii” (p. 195). Capitolul „Trădători și aliați” creionează tabloul absurd al crimelor comise de sovietici împotriva propriilor oameni, acuzați de trădare, dezertare, automutilare, ori lașitate. Povestea civililor prinși în capcana de la Stalingrad și, mai ales, cea a copiilor folosiți ca scuturi umane este cutremurătoare. Problemele de strategie militară rezultate din urma randamentului slab al trupelor aliate și al soldaților de origine asiatică din Armata Roșie trec în plan secund în raport cu ampla imagine a suferinței pe care Beevor o surprinde. Marele asalt german împotriva zonei industriale a orașului (complexul Octombrie Roșu și Fabrica de Tunuri Barrikad) se transformă într-o lungă și costisitoare luptă de uzură; înaintarea germană duce la scăderea moralului în rândul trupelor sovietice, abia în 9 octombrie Stalin hotărând să reformeze armata prin desființarea instituției – atât de detestate de militari – a comisariatelor politici.

Iama este marcată pe de o parte de obsesia lui Hitler de a nu abandona Stalingradul (pe care îl considera ca și cucerit), pe de altă parte de epidemii ce decimează trupele germane, încă o dată confruntate cu perspectiva iernii rusești. Sovieticii pregătesc în secret marea contraofensivă împotriva armatei 6, numită *Operațiunea Uranus*. Pe două fronturi, sovieticii plănuiau să execute o lovitură în adâncime, la 160 km vest de Stalingrad. Germanii nu bănuiesc nici strategia sovietică,

nici rezervele fără precedent de armament și mașini de război de care dispunea Armata Roșie.

Cea de-a patra parte a cărții poartă titlul „Capcana lui Jukov” și descrie surprinzătoare ofensivă sovietică, prin care soarta armatei 6 germane a fost pecetluită. *Operațiunea Uranus* (ofensiva sovietică) a început la 19 noiembrie. Trupele române au fost cele care au primit primele lovituri; „românii au luptat vitejește, dar împotriva valurilor de atacuri sovietice nu aveau nici o șansă să reziste prea mult”, notează Beevor. În scurt timp, încercuirea totală prinde în capcană 290.000 oameni, inclusiv *hîvi* și trupe aliate. Retragera germană spre est, către Don, sau înapoi în Stalingrad, se desfășoară foarte greu din cauza lipsei de echipament și carburant. Hitler îl numește pe feldmaresalul von Manstein pentru a forma noul Grup de Armate Don. „Noțiunea lui Hitler de putere a voinței nu mai avea nimic comun cu logica militară. El avea o singura idee fixă: dacă armata 6 se retrăgea de la Stalingrad, Wehrmacht-ul nu se va mai întoarce niciodată”, comentează Antony Beevor obsesia lui Hitler de a apăra fortăreața Stalingrad și Volga „în orice circumstanțe”. *Operațiunea Viscol* – planul lui Manstein de a salva armata 6 – se desfășoară pe fundalul ninsorilor abundente, temperaturile foarte scăzute, și înfometării masive a trupelor germane, unde soldații erau zilnic decimați prin epuizare. În același timp, operațiunea sovietică Mîcul Saturn (lovirea Grupului de Armate Don după zdrobirea armatei 8 italiene, în loc să atace la Rostov) asigură mai departe succesul ofensivei sovietice. Soarta armatei 6, prima încercuire a unei mari armate germane, prinsă în cursă departe de casă, căreia i s-a ordonat să rămână pe poziții și a fost în cele din urmă lăsată în voia sorții, a generat o amplă controversă istorică ulterioară.

Ultima parte a lucrării lui Antony Beevor prezintă atât căderea Stalingradului, cât mai ales soarta cumplită a oamenilor care au fost prinși în încercuire, fie capturați ca prizonieri de război după căderea definitivă a ocupației naziste pe teritoriul sovietic. Încă din ianuarie, încercarea tardivă de alimentare a rezistenței germane printr-un pod aerian, eșuează datorită lipsei de tehnică de zbor adecvată unei astfel de

operațiuni. Înainte ca aprovizionarea cu alimente să le fie sistată definitiv, soldații germani rămași în viață ofereau o imagine sumbră. „Când soseau rațiile, pe o sanie trasă de un cal lăhnit de foame, figuri întepenite, dizgrațioase, înfășurate în zdrențe, apăreau ca să afle ultimele zvonuri” (p. 402). Prezentându-și un amplu raport asupra situației de la Stalingrad (în care nu erau ocolite foametea, rata pierderilor umane, epuizarea soldaților, răniții care zăceau în zăpadă cu sângele înghețat, etc.), Hitler nu crede nimic și ordonă trupelor rămase să nu capituleze, ci să lupte până în ultima clipă. Beevor reconstituie, din scrisori recent descoperite și din rapoarte inedite, tabloul suferinței de la Stalingrad. Soldații germani, agonizând cu o rație de 75 de grame de pâine pe zi, mureau pe capete. „Morții zac, răsuciți grotesc, cu gurile și ochii larg deschiși de groază, înghețați bocnă, cu craniile zdrobite și intestinalele pe-afară, cei mai mulți cu bandaje la mâini și la picioare, îmbibate cu unsoare galbenă împotriva degerăturilor” (p. 425). În jur de 100.000 de soldați germani sunt capturați ca prizonieri de război. Încolonați în marșurile morții (numite astfel căci presupuneau deplasarea la minus 25 de grade, prin stepa înghețată, fără apă și mâncare), jumătate din ei vor muri. Cealaltă jumătate va muri ulterior în lagărele sovietice. Bătălia de la Stalingrad se încheia cu un bilanț de 1 milion de oameni uciși în lupte, cifră distribuită relativ egal în ambele tabere.

În 1943, Conferința de la Teheran stabilește strategia alianței anti-naziste după Stalingrad, sovieticii reușind să utilizeze abil efortul și pierderile uriașe ale Armatei Roșii în bătălia de la Stalingrad, „un soi de vinovăție a sângelui vărsat” (p. 497), pentru a câștiga un ascendent în fața aliaților ei. Cât despre victimele directe ale bătăliei, abia în 1955 sunt eliberați din lagărele Rusiei, prin intervenția cancelarului federal Konrad Adenauer, 9.626 de prizonieri de război, dintre care 2.000 supraviețuitori de la Stalingrad.

Deși prin excelență o narațiune istorică, inedită prin izvoarele istorice noi folosite de autor și prin tehnica narativă dinamică și emoționantă totodată, lucrarea *Stalingrad* a istoricului Antony Beevor cuprinde o serie de amănunte inedite (din seria aceluiași mărturie folosite în premieră ca surse pentru reconstrucția momentului

Stalingrad), care dau măsura relațiilor internaționale stabilite între statele combatante în bătălia de la Stalingrad. De mare importanță în acest context este modul în care Beevor prezintă relațiile dintre trupele române participante la conflație și aliații lor germani. Fragmentele de scrisori, jurnalele, ori mărturiile celor intervievați cu privire la diferite incidente, aparent minore, dintre germani și români, recompun imaginea unei alianțe tensionate.

Înainte de declanșarea Operațiunii Barbarossa, alianța militară dintre Germania și România (aceasta din urma, precum bine este știut, membră a Axei la vremea respectivă) părea perfectă. Dictatorul german Adolf Hitler și dictatorul român Ion Antonescu împărțeau aceeași viziune anti-bolșevică asupra lumii și asupra relațiilor internaționale în particular. Astfel, mareșalul Antonescu a fost încântat când a fost informat, cu zece zile înainte de lansarea ei, despre *Operațiunea Barbarossa*. „Bineînțeles, voi fi acolo de la bun început. Când este vorba de o acțiune împotriva slavilor, puteți conta întotdeauna pe România.”, se pare că a spus el, afirmă în prezenta lucrare Beevor (p. 38).

Discrepanța dintre ambițiile conducătorilor români de a oferi un ajutor entuziast și necondiționat nazistilor și situația reală a trupelor române concentrate pe teritoriul sovietic va deveni evidentă în timpul *Operațiunii Albastru* din vara anului 1942. Așa cum notează Beevor, „ignorând rațiunea strategică pe care se bazase întregul plan, Hitler sporea obiectivele lui în doi timpi și trei mișcări” (p. 109). Führer-ul își subestima adversarul, dar mai ales își supraestima aliații. De fapt, jocul periculos pe care decide să îl lanseze după eșecul bătăliei pentru Moscova este justificat prin încrederea în întăririle furnizate de aliați. Hitler vorbea în termeni măreți despre armatele române, ungară, și italiană, însă generalii germani știau că toate la un loc nu făceau cât o singură armată germană. Feldmaresalul Gerd von Runstedt mărturisea că ofițerii români erau „deasupra oricărei descrieri” (p. 111).

Ceea ce Antony Beevor numește “atitudinea balcanică față de război” este, poate, cel mai vizibil redat de starea trupelor române mobilizate în Rusia. Astfel, majoritatea soldaților

români (soldații aliați în general nu făceau excepție) era alcătuită din recruți, din care cel puțin jumătate erau analfabeți. Prost plătiți (un soldat român susținea că solda zilnică abia ajungea să cumperi un litru de lapte) și primind adeseori pedepse corporale de la ofițerii lor, soldații români participau la un război pe care nu îl înțelegeau și cu care nu erau de acord. Militarii germani care intrau în contact cu românii erau înspăimântați de comportamentul ofițerilor față de soldați; relațiile de vasalitate caracterizau raporturile dintre aceștia, mărturie stând și cele trei meniuri diferite servite de intendența română (unul pentru ofițeri, unul pentru subofițeri, și unul pentru simplii soldați). După ce pierduseră 100.000 soldați în vara anului 1941 la Odessa, restul de români rămași nu înțelegeau de ce, un an mai târziu, se luptă încă în stepele Rusiei, din moment ce Basarabia fusese deja recucerită (în opinia combatanților români, singurul obiectiv real al armatei române în întreaga confruntare fusese recuperarea Basarabiei). Din această combinație de factori va rezulta o puternică tensiune între trupele române și cele germane. Semnificativ este că nu numai soldații, ci și ofițerii care luptau alături de Axă, erau de fapt „împotriva nemților”.

Din arhivele ruse care păstrează mărturiile prizonierilor de război români reiese că soldații îl urau pe mareșalul Antonescu pentru că „vânduse patria lor Germaniei”; mai mult decât atât, soldații recunosc că s-au bătut cu germanii, ucigând chiar unii ofițeri germani. Ulterior, martorii aveau să își amintească că încăierările dintre români și germani erau la ordinea zilei. Fuseseră de asemenea numeroase automutilări, deși ofițerii țineră predici că aceste acte sunt „un păcat împotriva patriei și a lui Dumnezeu”. Locotenentul sovietic Lepinskaia, cel care interogase prizonierii români, conchide că românii aveau clar “un nivel politic scăzut” (p. 116).

Încă din acele momente și ulterior în timpul Rattenkrieg-ului, ofițerii ruși încercau să exploateze în timpul interogatoriilor tensiunea dintre armata română și cea germană (p. 221). Propaganda sovietică mergea însă mai departe: „Avioanele sovietice au lansat manifeste scrise în maghiară, italiană și română, în care li se

spunea soldaților aliați să nu-și dea viața fără rost pentru germani. Acest gen de propagandă a avut efect în special asupra minorităților naționale. Sârbii și rutenii mobilizați în cadrul forțelor ungare au fost primii suspectați că intenționau să dezerteze [...] Serviciile de informații ale Armatei Roșii raportau la Moscova că mici grupuri plănuiau să dezerteze chiar înainte de a ajunge pe front. Atunci când atacau rușii, se ascundeau în tranșee și așteptau să se predea” (p. 222). Moralul trupelor române fusese zguduit de atacurile izolate asupra trenurilor ce-i transportau pe front, ulterior de atacurile aeriene rusești și într-un final de atacurile la sol cu rachete kafușa. În plus, asupra românilor se trăgeau focuri de artilerie chiar de către aliați, astfel încât nu numai lipsa de motivație și demoralizarea erodau potențialul de luptă al românilor, dar și confuzia. Cele mai îngrijorătoare erau însă proasta echipare și componența în sine a celor două armate românești care luptau în flancurile armatei 6 a lui Paulus. La presiunile lui Hitler de a furniza oameni, regimentul din România recrutase inclusiv peste 2.000 de deținuți condamnați pentru viol, jaf sau crimă. „Jumătate dintre aceștia au fost trimiși la Batalionul 991 special de pedeapsă, dar au dezertat atât de mulți la prima confruntare cu inamicul încât unitatea a fost dizolvată și cei rămași au fost transferați la Divizia 5 infanterie de pe Frontul Donului, aflată în apropierea localității Serafimovici” (p. 224), remarcă Beevor în detaliu.

Operațiunea Uranus îi va lovi în plin mai întâi pe români, nu pe germani. Generalii români încep să trimită eșaloanelor superioare primele avertismente pe concentrare pe flancul Donului încă de la sfârșitul lunii octombrie. Generalul Dumitrescu (comandantul armatei 3 române) susținuse de multă vreme că sectorul nu putea fi apărat decât dacă aveau întregul mal (astfel ca Donul să fie folosit ca obstacol major antitanc). Cum tensiunile dintre România și Germania, în ciuda aparentei concordanței dintre conducători, reverbau nu numai la nivel de soldați, ci și la nivel de ofițeri, avertizările generalului Dumitrescu au fost în mod evident ignorate. Atacați direct, românii își dau seama de gravul handicap tehnologic și de dotare

militară. Fiecare divizie românească, alcătuită din numai 7 batalioane, era nevoită să apere 20 de kilometri de front. Artileria românească era confruntată cu o gravă lipsă de muniție, singurele tunuri antitanc avute la dispoziție de români fiind de calibru prea mic pentru a fi eficiente împotriva tancurilor grele rusești. În schimb, rușii concentraseră peste 3.500 de tunuri și obuziere grele, 12 divizii infanterie, trei corpuri tancuri, precum și două corpuri de cavalerie. Mareșalul Antonescu cere sprijinul lui Hitler, însă abia când situația intră în ultima fază înaintea dezastrului, acesta se hotărăște să trimită întăriri. Beevor îl găsește pe Hitler exclusiv vinovat de lipsa de abilitate în gestionarea situației. Conform autorului, dictatorul nazist „s-a acoperit de ordine date în vederea întăririi românilor cu trupe germane și baraje de mine și explozivi, dar a refuzat să accepte că nu existau nici resursele necesare, nici suficiente trupe disponibile pentru îndeplinirea lor” (p. 281-282). Sarcastic, Beevor descrie situația ca fiind o “operetă din ce în ce mai neconvingătoare” (p. 282). Într-un asalt de dimensiuni nemaivăzute, trupele române sunt lovite în plin. Antony Beevor consideră că, în ciuda slăbiciunilor structurale și de circumstanță anterior menționate, armata română rezistă cu mult curaj, însă pasul de la condamnare – hotărâtă de la bun început – la execuție era inevitabil. Sugestivă pentru raporturile dintre cele două state, așa cum se reflectă acesta în mentalul colectiv al soldaților – este reacția românilor în fața tancurilor. Astfel, conform rapoartelor sovietice, mulți dintre membrii infanteriei române aruncau arma imediat, ridicau mâinile și strigau “Antonescu kaput!”.

Învinși – ultimul cuib de rezistență condus de Mihail Lascăr cedase la 65 km vest față de Don – românii se retrag în derută. Peste Don, pe malul de est, satele erau bântuite de soldați germani în căutare de mâncare și adăpost; românii, epuizați și în retragere de o săptămână, primesc prea puțină compasiune din partea aliaților lor (mulți au fost astfel forțați să doarmă sub cerul liber).

Tensiunile izbucnesc acum la cel mai înalt nivel, anume între conducători. Este interesant comentariul pe care Antony Beevor îl face asupra întâlnirii dintre Hitler și Antonescu,

întâlnire ce a avut loc după înfrângerea armatei române. Caracterizând-o drept furtunoasă, Beevor arată cum Antonescu participă la o întâlnire la care este „nevoit să suporte o tiradă prin care Führer-ul a învinuit armatele române pentru dezastru. Antonescu, cel mai loial aliat al lui Hitler, a răspuns cu patimă. Apoi, dictatorii s-au calmat, neîndrăznind să renunțe la o alianță pe care nici unul dintre ei nu o putea repudia. Dar împăcarea nu avea să aibă urmări mai tarziu” (p. 327).

Finalul confruntării armate stă sub semnul aceleiași tensiuni. Pe de o parte, ofițerii sovietici observă că soldații români erau într-o stare mai proastă chiar decât cei germani. O explicație ar fi că rațiile românilor fuseseră reduse mai devreme, în încercarea de a menține vigoarea germanilor. Pe acest fond, Beevor observă că, până și în momentul capturării, au loc certuri și bătăi între generalii germani și români capturați.

În concluzie, cartea “Stalingrad” a lui Antony Beevor se prezintă ca o lucrare deosebit de captivantă, în ciuda caracterului ei pur istoric. Sursele inedite folosite mai ales prin obținerea accesului la arhivele ruse de la Podolsk, precum și stilul narativ cursiv, bazat în mare parte pe scurte și pertinente reproduceri ale unor fragmente de mărturii personale transformă cartea într-o lectură vie și interesantă. Maniera deosebită (atât ca acuratețe, cât și ca forță de redare) în care Beevor desenează tabloul suferințelor războiului nu poate fi, nici ea, trecută cu vederea. În plus, modul subtil și inedit în care sunt prezentate relațiile internaționale ce caracterizau lumea în momentul bătăliei de la Stalingrad recomandă cartea spre lectură și publicului interesat de acest domeniu, intens specializat, al științelor politice. (Corina MURAFĂ)

LISTA AUTORILOR:

- Alina BUZĂIANU:** Asistent de cercetare în cadrul Institutului Diplomatic Român. Absolventă – în 2003 – a Facultății de Relații Economice Internaționale din cadrul Academiei de Studii Economice (ASE). Masterat în Afaceri Internaționale, tot în cadrul ASE (2004). Actualmente este studentă la o a doua facultate, cea de Științe Politice. Konstanz, în 2002). Bursier al NEC. Bursier Fulbright.
- Radu GEORGESCU:** Student în anul III al Facultății de Științe Politice a Universității din București, secția cu predare în limba engleză. Este membru al *American Association of Political Consultants*.
- Laurențiu CONSTANTINIU:** Cercetător științific în cadrul Serviciului de editare a documentelor diplomatice românești al Institutului Diplomatic Român. Asistent universitar în cadrul Catedrei de Istorie medie, modernă și contemporană universală a Facultății de Istorie a Universității din București. Doctorand al Universității din București (din 2004).
- Eliza GHEORGHE:** Studentă în anul II la Facultatea de Științe Politice a Universității din București, secția cu predare în limba engleză. Bursieră, în 2001, a Fundației Culturale Române (în prezent Institutul Cultural Român), în Regatul Unit al Marii Britanii.
- Florin DIACONU:** Cercetător științific în cadrul Serviciului de Analiză Politico-Strategică al Institutului Diplomatic Român. Lector în cadrul Catedrei de Relații Internaționale și Studii Europene a Facultății de Științe Politice a Universității din București. Doctor în Științe Politice (2004). Absolvent al Colegiului Național de Apărare (seria a IX-a, anul 2000).
- Oana IONEL:** Cercetător în cadrul CNSAS. Absolventă – în 1999 – a Facultății de Istorie (Universitatea A.I. Cuza, Iași). Studii aprofundate la Facultatea de Istorie (Iași 2000). Bursă ERASMUS la Bari, în 2000.
- Radu DUDĂU:** Cercetător științific în cadrul Serviciului de Analiză Politico-Strategică al Institutului Diplomatic Român. Lector în cadrul Facultății de Filosofie a Universității Alexandru Ioan Cuza din Iași. Absolvent al Facultății de Fizică (1993) și al Facultății de Filosofie (1996) din Iași. Doctor în Filosofie (la
- Ileana Ioana IONESCU:** Studentă în anul III la Facultatea de Științe Politice a Universității din București, în cadrul secției cu predare în limba engleză; face parte din grupul de studenți implicați în programul de *internship* organizat, începând din ianuarie 2006, de către Institutul Diplomatic Român.
- Ioan Codruț LUCINESCU:** Cercetător științific în cadrul Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale al Academiei Române. Absolvent al Facultății de Istorie a Universității din București (1997). Masterat în Istorie

(București, 1998). Doctorand în Științe Economice. Cadru didactic asociat la Facultatea de Relații Internaționale și Studii Europene a Universității Spiru Haret.

Dragoș MARCU: Asistent de cercetare în cadrul Serviciului de editare a documentelor diplomatice românești al Institutului Diplomatic Român. Absolvent al Facultății de Istorie a Universității A.I. Cuza din Iași (1999). Masterat în Istorie (București, 2001). Cercetător în cadrul CNSAS (2000-2005).

Alin MATEI: Cercetător științific în cadrul Serviciului de editare a documentelor diplomatice românești al Institutului Diplomatic Român. Asistent la Facultatea de Istorie a Universității din București. Absolvent al Facultății de Istorie (2000). Masterat în Istorie (Bruxelles, 2002). Doctorand (din 2000).

Corina MURAFĂ: Studentă în anul II al secției cu predare în limba engleză a Facultății de Științe Politice (Universitatea din București). A absolvit Universitatea de Vară a Colegiului European de Arte Liberale din Berlin. Colaborator al Agenției de Monitorizare a Presei și intern al Centrului de Informare ONU România.

Dana MURAVSKA: Absolventă a Facultății de Psihologie și Științele Educației din cadrul Universității din București (promoția 2002), are un master în Relații Internaționale, obținut în cadrul Facultății de Științe Politice a Universității din București (promoția 2005). Între 2004 și 2005 a lucrat în cadrul Academiei Diplomatice.

Cristina NEDELCU: Absolventă a Facultății de Istorie a Universității din București. Actualmente este studentă la Limbi străine, specializarea Arabă-Rusă. A finalizat un masterat în Relații

Internaționale (obținut în cadrul Centrului de Studii Euro-atlantice din cadrul Facultății de Istorie a Universității din București). Este doctorand în istorie.

Aitana RADU: Studentă a Facultății de Științe Politice a Universității din București (secția cu predare în limba engleză, anul III) și a Facultății de Litere a Universității din București (secția Relații Internaționale – Studii Europene, anul II). A lucrat, începând din 2003, ca voluntar pentru Asociația Pro Democrația și pentru Muzeul Național Cotroceni.

Laura SITARU: Cercetător științific în cadrul Serviciului de Analiză Politico-Strategică al Institutului Diplomatic Român. Cadru didactic la Facultatea de Limbi Străine a Universității din București (catedra de limbi orientale, secția arabă). Absolventă a Facultății de Limbi Străine (2001). Masterat în Istorie (2004). Doctorand în Istorie.